

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.
E-mail: somogyfolyoirat@gmail.com

SOMOGY | 2022 | 4

2022. 4.

ÖTVENEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

E számunk szerzői

KURUCZ GYÖRGY (1959, Veszprém), történész, Budapest
FARKAS GÁBOR (1977, Miskolc), költő, egyháztörténész, Halásztelek
SZAKÁLY SÁNDOR (1955, Törökkoppány), történész, Budapest
VÖRÖS ISTVÁN (1964, Budapest) költő, prózaíró, Budapest
TELEKI BÉLA (1995, Sopron), mesterhallgató, Székesfehérvár
LŐRINCZ SÁNDOR (1965, Kaposvár), újságíró, Kaposvár
ROSTÁS LÁSZLÓ (1947, Görcsöny, Pécsi járás), ny. kardiológus főorvos, Kaposvár
ROSTA ISTVÁN (1946, Kaposvár), tudománytörténész, Kaposvár
BODROGHI CSILLA (1974, Budapest) fordító, Nagykovács
KOMÁROMI GABRIELLA (1941, Szentgotthárd), irodalomtörténész, Kaposvár
KOCSIS KLÁRA (1950, Budapest), költő, újságíró, Budapest
ACSAI ROLAND (1975, Cegléd), író, költő, Budapest
IRCSIK VILMOS (Klein Vilmos) (1944, Városlőd), író, műfordító, Veszprém
VESELKA ATTILA (1955, Szolnok), író, költő, Szolnok
DEÁK ERNŐ (1940, Pereszteg), történész, Bács
DRUZSIN FERENC (1940, Tarany), irodalomtörténész, Balatonboglár
ANISZI KÁLMÁN (1939, Magyakakucs), író, szerkesztő, Budapest

*Lapszámunkat Lengyel Zsüliett (1973, Miskolc),
festőművész képeivel illusztráltuk, Kaposvár*

ÉLŐ MŰLT | 3

*Kurucz György: Az európai nagypolitika és az Erdélyi Fejedelemség
Várad török kézre kerülésének időszakában 3 |*
Farkas Gábor: Ideológiák kereszttüzében 14 |
Szakály Sándor: Katonai intimítások – egykoron 29 |

HAZAI TÁJAKON | 34

Vörös István verse 34 |
Teleki Béla: A Siklóssy–Rumi–Beöthy-kúria Osztopánon 36 |
Lőrincz Sándor: Örök hűség. Félelmeinket levetkőzve beszélni Trianonról 52 |
Rostás László–Rosta István: Megemlékezés dr. Debreczeni Lászlóról 58 |

ÉLŐ IRODALOM | 61

Bodroghi Csilla: Az emlékezés útvesztői 61 |
Komáromi Gabriella: Török Zsófi 71 |
Kocsis Klára: A jókor jött író 77 |

SZÉP SZÓ | 84

A rovat szerzői a Somogy 50 pályázat különdíjasai |
Acsai Roland: Berzsenyi kertje 84 | Ircsik (Klein?) Vilmos: Az inkei őszirózsa 85 |
Farkas Gábor: Mert én 57 | Veszelka Attila: Somogyi anizs 1835-ből 92 |

KITEKINTÉS | 93

Deák Ernő: Az ausztriai magyarság helyzete a rendszerváltás óta 93 |

KÖNYVEKRŐL | 101

Druzsín Ferenc: Kerék Imre – 80 éves! 101 |
Aniszi Kálmán: Népiség, Erdély, Trianon 107 |

FŐSZERKESZTŐ:

UJVÁRY GÁBOR

SZERKESZTŐ:

CSÁSZTVAY TÜNDE

ÖRÖKÖS FŐMUNKATÁRS:

TAKÁTS GYULA

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

CZIGÁNY GYÖRGY, GÁLNÉ JÁGER MÁRTA, HÓVÁRI JÁNOS,
KONDOR KATALIN, KOVÁCS ZOLTÁN, POLGÁR TAMÁS, VÉN ZOLTÁN

A SZERKESZTŐSÉG MUNKATÁRSA:

EGERSZEGI EDIT

A TANÁCSADÓ TESTÜLET TAGJAI:

DEÁK ERNŐ, DUPKA GYÖRGY, GÖNCZ LÁSZLÓ,
KOVÁCS KISS GYÖNGY, TARI ISTVÁN, TÓTH LÁSZLÓ

A SOMOGY FŐSZERKESZTŐJE VOLT:

VÁRKONYI IMRE (1973–1980), LACZKÓ ANDRÁS (1980–1993)
TÜSKÉS TIBOR (1994–2000), VARGA ISTVÁN (2001–2008)
KÓSA CSABA (2009–2014), BÁBA IVÁN (2015–2017)

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A szerkesztőség címe: 7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.

E-mail cím: somogyfolyoirat@gmail.com; berzsenyitarsasag@somogy.hu

A folyóirat megjelenik negyedévente. Egyes szám ára: 400 forint. Előfizetési díj: egy évre 1600 forint.

INDEXSZÁM: 25759

ISSN 0133-0144

Felelős kiadó: Szakály Sándor

Tördelés: Typografika Kft., Békéscsaba

Készült: Central Press Nyomda, Kaposvár • Felelős vezető: Zsoldos László

ÁRCLATTERV:

BARABÁS FERENC

FOLYÓIRATUNK ELÉRHETŐ:

Kaposváron

a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság titkárságán

7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.

(Telefon: +36 82 319 948)

Budapesten

Írók Boltja, 1061 Budapest, VI. Andrásy út 45.

A folyóirat előfizethető a Berzsenyi Társaság számlaszámán (11743002–20032977)

Folyóiratunk e-mail címe: somogyfolyoirat@gmail.com

A Berzsenyi Társaság weboldalának címe: www.berzsenyi-tarsasag.hu,

e-mail címe: berzsenyitarsasag@somogy.hu

A MEGJELENÉST TÁMOGATTA:

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

Szabadságharcosokért
Közalapítvány

Ára: négyszáz forint

ÖTVENEDIK ÉVFOLYAM

2022. 4.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

LENGYEL ZSÜLIETT: *Tűnékeny fény*

KURUCZ GYÖRGY: AZ EURÓPAI NAGYPOLITIKA ÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG VÁRAD TÖRÖK KÉZRE KERÜLÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN

Az országa iránt felelősséggel tartozó uralkodóval vagy – a modern idők szóhasználatának megfelelően – az államférfivel szembeni elvárásokat Báthori István (1571–1586) erdélyi fejedelem és lengyel király így fogalmazta meg Mágócsy Gáspár máramarosi főispánhoz intézett levelében 1578-ban: „Mi lehetne pedig Isten előtt idvössígesb, avagy ez világ szerént híresb-nevesb, mint az ki hazáját veszendő állapotjából felemelhetné, avagy csak megsegíthetné” (HARGITTAY, 1981, I, 34). Báthori szavaival aligha lehet vitába szállni, s ma is nyugodtan kimondhatjuk, amennyiben az uralkodó, a politikus romlást hoz országára, érthető módon nemcsak a megpróbáltatásokat elszenvedő kortársak, hanem az utókor ítéletét sem kerülheti el.

Nyugat-Európa szerencsésebb történelmi helyzetben lévő államai és a kora újkortól formálódó nemzetei – a németalföldi Egyesült Tartományok szabadságharcát kivéve – soha nem szembesültek olyan kihívásokkal, mint a nagyhatalmi érdekek ütköző zónájában található közép-európai nemzetek. A 16. századtól előbb a magyarok, majd a 17. század első évtizedeitől a csehek és a lengyelek számára nem egy esetben vettek tragikus fordulatot az események. A korszak konfliktusai és háborúi mögött igen gyakran nagyhatalmi érdekek is kirajzolódni látszanak, miközben a magyar, a cseh és a lengyel állam politikai elitje éppúgy, mint a hadseregek pusztításait közvetlenül megszenvedő városi és falusi közösségek a túlélésért küzdöttek.

Itt következő írásunkban egy olyan politikai vezető, vagyis II. Rákóczi György (1648–1660) erdélyi fejedelem külpolitikai törekvéseit kívánjuk mérlegre tenni, aki szándéka szerint országa, az Erdélyi Fejedelemség kiszolgáltatott helyzetén kívánt változtatni. Bár kétségtelenül kudarcot vallott, s egy politikust valóban mindig az minősít, hogy – Báthori szavai szerint – „hazáját veszendő állapotjából” felemeli-e, a szándékok és a tényleges cselekvés háttérének vizsgálata még évszázadok múltán is tanulságokkal szolgálhat az utókor számára.

I.

Péter Katalin történész a Báthori példáját három generációval később követni próbáló, s a lengyel korona megszerzését célzó vállalkozásában kudarcot valló, illetve ennek nyomán az addig virágzó Erdélyi Fejedelemség helyzetét tragikusan meggyengítő II. Rákóczi György fejedelemtől úgy ír, hogy „az uralkodói felelősség szikrája nélkül ragaszkodott a fejedelemséghez”. (PÉTER, 1988, II, 723.) A fenti idézet tehát egy olyan politika kudarcát jelzi, amely a nagy előd, vagyis Báthori István politikusi teljesítményétől messze elmaradva, a személyes érdeket az ország érdekei elé helyező, s adott esetben a későbbi generációk életlehetőségeit is semmibe vevő politikusi mentalitást feltételez.

Érthető módon tehát a magyar történetírásban átfogó történeti szakmunkák és tanulmányok szintjén többen is foglalkoztak az időszak problematikájával, hiszen II. Rákóczi György nemcsak a lengyel koronát nem tudta megszerezni, hanem az 1650-es évek végén Erdély ténylegesen hadszínterré vált. Az Oszmán Birodalom

megtorló háborút indított egy, a Porta jóváhagyása és támogatása nélkül önálló külpolitikai vállalkozásba fogó vazallus fejedelemmel szemben, s mivel Rákóczi nem volt képes országát megvédelmezni, külpolitikai és katonai kudarca minden tekintetben súlyos, nem mellékesen pedig igen komoly demográfiai következményekkel járt a régió és a területileg széttöredezett Magyar Királyság sorsára nézve. A fentiek alapján azonban úgy tűnik, hogy a személyiségjegyek, így a lehetőségek és következmények racionális számbavételének, illetve a korrekció szükségességének felismerése, illetve a változó időkhöz igazodó politika alkalmazásának képessége szintén előtérbe kerül a fejedelem megítélése esetében.

II. Rákóczi György külpolitikája vonatkozásában a romantikus történetíró, Kővári Lászlót (KŐVÁRI, 1863) követően, összetett módon és elsőként, a megfelelő forrásfeltárást is alkalmazva a kolozsvári születésű Szilágyi Sándor kezdett átfogó kutatásokat a 19. század folyamán, melynek alapvető elemét képezte a két Rákóczi, apa és fia levelezésének közreadása. (SZILÁGYI, 1866, 1875, 1890–91, 1891.) A levelezésből egyébként az is kiviláglik, hogy a fiatal Rákóczi apja határozott értékrendjének örököseként óhatatlanul az ő külpolitikai törekvéseinek folytatójává válhatott, bár természetesen más konstellációban kellett kísérletet tennie a lengyel korona megszerzésére. Ezt erősíti meg a Szalay Lászlónak köszönhetően nyomtatásban közreadott kortárs katona, majd utóbb egy esztendeig maga is erdélyi fejedelemként szolgáló Kemény János (1661–1662) önéletírásának vonatkozó részei (SZALAY, 1856).

A két világháború közötti magyar történeti szintézisben Szekfű Gyula azután úgy jellemezte II. Rákóczi Györgyöt, hogy a sikeres előd, Bethlen Gábor (1613–1629) fejedelem útján „egy elkényeztetett, nagyralátó fiatalember próbált haladni és végre elérni azt, amire elődjei hiába vágyakoztak, a magyar vagy a lengyel korona birtokát”, de a katasztrofális lengyelországi hadjárat nyomán „el is tűnt Erdély önálló léte, rövid, fényes csillogás után” (SEKFI, 1935, 81, 83). Makkai László 1944-ben megjelent összefoglaló művében viszont a fejedelem komoly víziót feltételező politikáját elismerve, kevésbé elítélően szolt Rákócziról (MAKKAI, 1944).

Az 1945 utáni történetírás változó, és immáron jóval gazdagabb forrásbázison alapuló értékelése kapcsán B. Szabó János már differenciáltabb képet adhatott a *Történelmi Szemlé*ben közzétett tanulmányának bevezető részében (B. SZABÓ, 2001). Mindenekelőtt meghatározónak tartotta Gebei Sándor kutatásait az erdélyi fejedelem és a kozákok közötti diplomáciai és katonai együttműködés részleteinek feltárára nézve (GEBEI, 1992, 1996). Külön is hangsúlyozta az R. Várkonyi Ágnes több írásában kulcsfontosságú elemként felmerülő, s gyorsan változó külpolitikai konstellációk jelentőségét, miszerint nem egy kortárs úgy értékelte a fejedelem szerencsétlen lengyelországi vállalkozása után bekövetkezett török ellenes önvédelmi harcát, hogy az utóbb a 17. század második felének törökellenes felszabadító háború elindításához is hozzájárult, s amelynek eredményeként azután kiűzték az Oszmán Birodalom hadait Magyarországról (R. VÁRKONYI 1984, 1987). A kor erdélyi társadalmának fejedelmi tisztségviselői, az erdélyi politikai elit, közelebről a fejedelmi tanács tagjainak tevékenységét illetően viszont Horn Ildikó tanulmánya szolgált

fontos hozzájárulással a korszak politikai döntéseinek megismeréséhez, az emberi tényezők számbavételéhez (HORN, 1993).

Gebei Sándor (GEBEI, 2004) monográfiájának újabb kiadása alapvetően ismételtet megerősítette, hogy az erdélyi fejedelem lengyelországi aspirációi nemcsak a Porta, hanem a hagyományosan ellenérdekelte Habsburg-uralkodó érdekeit is sértették, ráadásul a balti régióban meghatározó szerepre törő, protestáns Svéd Királyság támogatása is bizonytalanra vált. Tegyük hozzá azonban, hogy a háborúkat már a korban sem pusztán a hadszíntereken vívták, s a fejedelem megítélését a korabeli röpiratok, hírlevelek, emlékiratok is formálták. Lukács Zs. Tibor (LUKÁCS ZS., 1995) a korabeli propaganda hatását vizsgáló tanulmányának konklúziójában arra is rámutatott, hogy a katonai kényszerhelyzet ellenére a fejedelem küldetéstudata sem engedte, hogy lemondjon a fejedelemségről, s inkább vállalta a túlerővel szembeni harcot.

Az Erdélyi Fejedelemség külpolitikai lehetőségeivel egy II. Rákóczi György korát vizsgáló átfogó tanulmánykötet is foglalkozott, mely Kármán Gábor és Szabó András Péter szerkesztésében jelent meg 2009-ben (KÁRMÁN, SZABÓ, 2009). A fejedelem kulcsfontosságú viszonyának elemzése a Portával Papp Sándor tanulmánya alapján arról győzhetette meg az olvasót, hogy az erdélyiek tisztában voltak az isztambuli belső hatalmi harcok szerepével, s „a túlélés egyetlen eszköze a portai intrikák kivédése volt” (PAPP, 2009, 106). Az Erdélyi Fejedelemség nagyhatalmi ütközőzónában való elhelyezkedése pedig eleve kényszerhelyzetet teremtett, jóllehet a Porta a velenceiekkel folytatott háború miatt lassan, s csak Rákóczi lengyelországi vállalkozása katonai kudarcának hírére szánta el magát a megtorló hadjáratra. Ez utóbbi tekintetében azonban döntő elemnek tekinthető IV. Mehmed Giráj kán levele, miszerint Rákóczi a szultánnal és a kánnal békében lévő orosz cár érdekeit veszélyeztető módon tört a lengyel korona megszerzésére (PAPP, 2009, 156).

Rákóczinak a Portával kapcsolatos viszonyát, továbbá lengyelországi hadjáratának diplomáciai hátterét a *Századok* II. Rákóczi Györgyről összeállított tematikus számában közzétett tanulmányok szintén vizsgálták 2012-ben. B. Szabó János és Sudár Balázs esettanulmányként elemezte II. Rákóczi György és a Porta viszonyát (B. SZABÓ, SUDÁR, 2012), utalva azokra az egyébként rendkívül fontos diplomáciai, technikai sajátosságokra, melyek az alárendelt fejedelemségnek az oszmán nagyhatalom változó politikai konstellációi közepette viszonylagos mozgásteret biztosítottak (PAPP, 2003, KÁRMÁN, 2012).

Az erdélyi külpolitika 1648 utáni, vagyis a nagy európai konfliktust lezáró békekötést, illetve II. Rákóczi György fejedelmi székbe kerülését követő időszakot monografikus keretek között vizsgáló munkájának közreadását követően Kármán Gábor a fiatal fejedelem lengyelországi hadjáratának diplomáciai hátterét megvilágító részletes elemzésre vállalkozott a *Századok* említett tematikus számában (KÁRMÁN, 2011, 2012a). Kármán konklúziója szerint nem annyira a lengyelországi vállalkozás katonai kudarca, a hadsereg jelentős részének tatár fogságba kerülése, mint inkább a Porta kiszámíthatatlanságából fakadó negatív reakció, a fejedelemség védelmi ké-

pességeit felörlő, elhúzódo török büntetőhadjárat okozta Erdély tragédiáját. Kármán egyértelműen mellett érvel, hogy a svéd szövetségesével történő eredményes hadműveletek, így Varsó elfoglalása a Porta számára is igazolhatta volna Rákóczi külpolitikájának eredményességét, így módon erősítve nemzetközi és katonai súlyát. Kármán meglátása szerint a lengyelországi vállalkozáshoz szükséges portai diplomáciai előkészítés sajátos, utólagos tájékoztatásra épülő rendszere nem hanyag felelőtlen-séggel, hanem inkább tudatos döntéssel magyarázható. (KÁRMÁN, 2012a, 1079.)

Az Erdélyi Fejedelemség katonai és politikai súlyának meggyengülése, illetve annak következményei, s a szerencsétlen lengyelországi hadjáratot követően kialakuló zűrzavaros, erdélyi belpolitikai helyzet továbbra is foglalkoztatja a korszak és a téma magyarországi kutatóit. B. Szabó János 2019-ben közzétett monográfiájában részletesen elemezte II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának kül- és belpolitikai sajátosságait, kitérve a lemondását követően a fejedelmi székbe emelt utódok, így Rhédey Ferenc (1657–1658), Barcsay Ákos (1658–1660), valamint Kemény János (1661–1662) szerepére, illetve a török megtorló hadjáratot követően számításba vehető cselekvőképességük korlátaira (B. SZABÓ, 2019). II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának alakulásában a korábbi kutatások által figyelmen kívül hagyott elemre is utalt, mégpedig a János Kázmér (1648–1668) lengyel király szövetségeseként megjelenő Habsburg-haderőre, mely ugyan ténylegesen maga sem kockáztathatott volna egy komoly ütközetet, de az erdélyi fejedelemnek sem állt érdekében a pusztító háborús cselekmények kiterjesztése magyarországi birtokaira. (B. SZABÓ, 2019, 76–79.) B. Szabó meglátása szerint ezzel is magyarázható tehát a szövetséges erdélyi és kozák csapatok gyors átkelése a Visztulán, ami viszont az erdélyi hadsereg délkeleti menetiránya következtében végső soron a végzetes csapdába kerüléshez vezetett.

Az előbbieken ismertetett kutatási eredményekre is támaszkodva, s természetesen a terjedelmi korlátok figyelembe vételével, jelen írásunkban II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratának általános külpolitikai körülményeiről kívánunk áttekintést adni. Vizsgálatunk során mindenképpen ki kell térnünk arra az állandó kényszerhelyezetre, mely az erdélyi fejedelmek külpolitikáját már jóval korábban, vagyis a fiatal fejedelem felelőtlennek tűnő vállalkozása előtt is befolyásolta. Természetesen egy uralkodót vagy államférfit a kül- és belpolitikai eredményessége minősíti, de véleményünk szerint II. Rákóczi György tevékenységének megítélése sokkal árnyaltabb megközelítést igényel. Alapvetőnek tartjuk, hogy elődeihez hasonlóan országa, s így az egész magyarság kiszolgáltatott helyzetén való változtatásának lehetőségét látta a lengyel korona megszerzése révén.

II.

Zrínyi Miklós horvát bán, a mohácsi csatavesztés után több mint száz évvel, 1653 novemberében így írt a három részre szakadt Magyar Királyság keleti részén, az oszmán török nagyhatalom vazallusaként uralkodó református erdélyi fejedelemnek, II. Rákóczi Györgynek: „Külső dolgokrul is pengig az mit tudott őnagysága,

akarta Nagysággal közleni, mivelhogy az magunk administrációjában szükséges az szomszédunkét tudni, és az a bölcs statuárius minister, aki a messzi való dolgokat tudja a maga hasznához kapcsolni”. (HARGITTAY, 1981, II, 136.)

Hivatkozott levelében Zrínyi ezután hosszabb áttekintést adott a korabeli európai helyzetről, az Ibériai-félszigettől Anglián át a török Porta esetleges magyarországi katonai akcióira nézve, melyeket egyébként a Velencei Köztársaság titkos diplomáciai tevékenységének tulajdonított. Érthető módon az angliai helyzetre is kitért, hiszen a fejedelem előző évben elhunyt öccsének, Rákóczi Zsigmondnak a felesége, Henrietta Mária hercegnő volt, a kivégzett I. Károly unokahúga, a király testvérének, Stuart Erzsébet és Frigyes pfalzi választófejedelem és választott cseh királynak a leánya (OMAN, 1964). A cselekvés és útkeresés kényszere azonban kiérződik Zrínyi későbbi soraiban, hiszen keserűen állapította meg, hogy a nagypolitika szintjén „hún vagy csak egy is magyar, akit idegenek említhessenek, hanemha porban akarjuk keresni a magyar nevet”. (HARGITTAY, 1981, II, 134.) De ugyanezt a gondolatot fogalmazta meg a korszak másik jeles katonája, és a Dunántúl kiemelkedő földbirtokos családjának egyik tagja, gróf Batthyány Ádám számára írt korábbi levelében is, miszerint „az nemzeteknek nevetsége lettünk, mi szegény magyarok, nincsen az ki szánjon bennünket”. (BITSKEY, 2007, 128.) Zrínyi leveléből ugyanakkor egyértelműen kiérződik, hogy az erdélyi fejedelemhez intézett levél alapján a korszak két kiemelkedő magyar politikusa aligha vádolható szűklátókörűséggel, a saját politikai közegétől elvonatkoztatni képtelen mentalitással.

A mindenkori erdélyi fejedelem azonban kényszerhelyzetben is volt, hiszen a külpolitikai alapképlet Bethlen Gábor két évtizeddel korábbi lehetőségeihez – ha úgy tetszik politikai gyakorlatához – képest mit sem változott (KURUCZ, 2002). Erről a képtelen helyzetről egyébként éppen egy, a Portán szolgálatot teljesítő angol diplomata, Sir Thomas Roe jelentéseit közreadó, 18. századi forráskiadvány bevezetőjében is olvashatunk. A korszak neves írója, a kötetet megjelentető Samuel Richardson így összegezte Bethlen tevékenységét: „A szerződések és a politika tekintetében a korszak egyik legjelentősebb fejedelme volt (...) kifürkészhetetlen színlelésével zavarba ejtette kora valamennyi fejedelmét és diplomatáját, melyre részben, s ezt nem az ő dicséretére említjük, két hatalmas birodalom közé ékelve eleve rákényszerült, mint-hogy egyiknek adófizetője volt, míg a másik birodalom uralkodója számára oly gyűlöletes volt, hogy az mindenére rá akarta tenni a kezét.” (RICHARDSON, 1740, XV.)

A politikai, katonai, diplomáciai kényszerhelyzetek, a geopolitikai adottságok, illetve az ezek feloldásával kapcsolatos lehetőségek számbavételét, mindennapi gyakorlatát Bethlen örökségként is értelmezhetjük, mint ahogy a kiszolgáltatottságból való kitorés szándékát is. Nem véletlen tehát, hogy Zrínyi Miklós 1657. január 24-én kelt levelében közvetlenül utalt II. Rákóczi György eredményes diplomáciai tárgyalásaira a Lengyel Királyság keleti határvidékén, a Dnyeper bal partján tömböt alkotó, s katonailag jelentős erőt képviselő kozáksággal, minthogy „az erdélyi fejedelem úgy cselekszik mindent, hogy minden történhető dolgokat megnéz és provideál előbb”. De csendes reménykedésének is hangot adott, midőn így fogalmazott: „Az

Isten engedje, hogy erdéli fejedelem által virradjon meg szegény magyarra.” (HARGITTAY, 1981, II, 147.)

Zrínyi levele tehát közvetett módon utalt az erdélyi fejedelmek Báthori István óta kitörési lehetőséggel kecsegtető törekvésére, mely a lengyel korona megszerzése révén válhatott volna valóra. Ezt a tudatosságot egyébként II. Rákóczi György özvegy anyja, Lorántffy Zsuzsanna fiához intézett, 1656. szeptember 8-án kelt levelében is tetten érhetjük, midőn az özvegy fejedelemné így fogalmazott: „Az kozák eleget ajánlja magát; a porta engedi-e meg avagy nem azt magod tudod mivel ő is tart annyi nemzettel öszvekötned magad”. S hogy ez egyúttal elválaszthatatlan volt a német-római császár Bethlen időszakához hasonló törekvésétől, mely nemcsak az Erdélyi Fejedelemség bekebelezését jelentette volna, hanem az erőszakos rekatolizáció programjának érvényre juttatását, a fejedelem anyja így folytatta levelét: „Az pápistaságnak valami ereje leszen, mind megindítják, ki nyilván, ki praktikával; tudván ők, nagy része leromlana Babilonnak, ha Lengyelországban pápista király nem lenne.” (HARGITTAY, 1981. II, 238.)

Ez a meggyőződés vezette egyébként a fejedelem apját, I. Rákóczi Györgyöt (1630–1648) is, akiről Kemény János, az utóbb rövid ideig fejedelmi székbe került politikus és katona önéletírásában is olvashatunk, miszerint 1648-ban, IV. Ulászló (1632–1648) lengyel király halálakor a református, tehát a protestáns lengyel és litván rendeket maga mögött tudó litván Janusz Radziwiłł herceg támogatásával kívánta megválasztatni magát. A Radziwiłłék támogatása Bethlenhez hasonlóan valóban komoly reményeket támasztott számára a korona elnyerését illetően. Kemény János kitért arra is, hogy I. Rákóczi György halálának hírére még a választást is elhalasztották Varsóban, vagyis a fejedelem támogatói igen komoly erőt képviseltek, s közel három hétig várták az erdélyi hírek megerősítését, de „az gyűlés mihelt kezdetett, ottan érkezett híre az fejedelem halálának, és az miatt elszakadt inok s reménségek mind az követeknek, mind az fejedelem pártjainak”. (VERESS, 1983, 245.)

III.

Az erdélyi fejedelmeket a harmincéves háború időszakában a korábbi nyugat-európai szövetségesek részéről, így Anglia, vagy éppen a protestáns államszövetség, az Egyesült Tartományok részéről, Bethlen Gábor időszakáig visszamenően meglehetősen ambivalens módon ítélték meg. Jóllehet 1626. november 30-án I. Károly (1625–1649) angol király aláírta a hágai szövetség nevében a szerződést Bethlennel, érdemi pénzügyi támogatást soha nem kapott. (KURUCZ, 1992, 480.) Ennek előzményeként fontos megemlítenünk, hogy Sir Thomas Roe, az említett portai angol követ, elismeréssel adózott a fejedelem diplomáciai képességeinek, kijelentve: „Be kell látnom, Bethlen Gábor igenis kihasználja a törököket, jóllehet igyekszik ennek ellenkező látszatát kelteni, mivel nem meri megharagítani őket...” Roe egyébként egy későbbi jelentésében sajnálkozását fejezte ki amiatt is, hogy Bethlen nem ka-

pott érdemi támogatást Londontól, mert a hírek szerint – elsősorban a protestáns Radziwiłłék részéről – „erőteljes támogatókkal” rendelkezett Lengyelországban, s amennyiben megszerezné a lengyel koronát, a protestáns szövetség érdekeit sértő módon könnyen feladhatja Habsburg-ellenes politikáját. (KURUCZ, 2014, 75–76.)

Az erdélyi fejedelmekkel szembeni fenntartások – talán mondhatjuk, hogy a Habsburg-diplomácia eredményességének köszönhetően is – mindvégig megmaradtak a protestáns udvarokban. Példaként említhetjük a velencei követ, Girolamo Lando Londonban kelt jelentését, miszerint „Bethlehem (sic) Gábor neve gyűlöletes a miniszterek többsége előtt a szultánnal szembeni gyanakvás okán” (KURUCZ, 2002, 58). Tegyük hozzá azonban azt is, hogy Bethlen utóda, I. Rákóczi György, amikor 1643 áprilisában csatlakozott a francia és svéd Habsburg-ellenes szövetséghez, az ígért évi 150 000 talléros hadisegélyt soha nem kapta meg, s így érthető módon kellő óvatosságot tanúsítva vett részt a linzi békekötéssel záruló Habsburg-ellenes háború hadműveleteiben. (KURUCZ, 2002–2003, 29.)

Eredménynek könyvelhető el viszont az 1648-ban megkötött vesztfáliai béke egyik vonatkozó pontja, mely az Erdélyi Fejedelemségnek a nemzetközi politikában játszott szerepével, közelebbről I. Rákóczi Györgynek a Habsburg-uralkodóval szemben viselt hadjáratával hozható összefüggésbe. Ez ugyanis kötelezettséget ró a francia uralkodó utódaira nézve, miszerint támogatni fogják az erdélyi fejedelmeket a német-római császár ellen viselt háborújuk során. Ennek jelentősége két generációval később vált nyilvánvalóvá. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1703-ban indított szabadságharcának nemzetközi szerződés alapján történő elismertetése szempontjából ugyanis meghatározó jelentőségű volt a dédapja időszakában kötött vesztfáliai békeszerződés. (RÁKÓCZI, 2019, 8.)

Az előbbieket értelmében tehát a francia garanciák alapján maga II. Rákóczi György is biztosítva érezhette magát a császárral szemben, amennyiben konfliktusba keveredett volna a Habsburg-uralkodóval. Portai követe, Harsányi Jakab, 1656 őszén arról tájékoztatta a fejedelmet, amennyiben athnámét kér, illetve a lengyelek is megerősítik a választási szándékot a Portánál, miszerint támogatják Rákóczit, az új nagyvezír, Köprülü Mehmed hajlandó lenne a fejedelem kérésére segédcsapatokat adni. (R. VÁRKONYI, 1987, 1070.) Az erdélyi fejedelem azonban pontosan az európai keresztény, s ez esetben protestáns fejedelmek rosszallására, illetve a várható lengyelországi presztízavesztésre tekintettel, a Porta támogatása nélkül indította meg hadait 1657 januárjának végén. Önmagáért beszél az is, hogy a svédekkel és a kozákokkal 1656 decemberében Radnóton kötött szerződést a fejedelem nem írta alá, vagyis ezt a szerződést a későbbi katonai és politikai eredményesség függvényében lehetett volna kiaknázni. A Portával történő elfogadtatáshoz pedig a közös erdélyi-svéd követség azzal az utasítással indult útnak, hogy nem a lengyelek ellen, hanem a török hatalmi érdekeket is fenyegető orosz uralkodó ellenében lépjenek fel a szövetségesek. (B. SZABÓ, 2019, 46, 58.) IV. Mehmed Giráj tatár kán levele alapján azonban ez az érvelés egyáltalán nem járt eredménnyel, s mint korábban láthattuk, a tatár beavatkozáshoz egyenesen ürügyként szolgált.

II. Rákóczi György és tanácsadói köre számára egyértelmű volt, hogy egy hosszú évek óta háború sújtotta ország területére indulnak. X. (Vasa) Károly Gusztáv (1654–1660) svéd király 1655-ben történt partraszállását követően egy 40 000 fős svéd hadsereg egyidejűleg támadta meg Nagy-Lengyelországot és Litvániát. Az ellenük hadba szállt Krysztóf Opalinski vajda által vezetett nemesi felkelők északon, Ujsciénél adták meg magukat, s a főnemesek és köznemesek nagy része arra számított, hogy csupán személycseré következik be a trónon, ráadásul a svéd király majd megtámadja az orosz cárt. Litvániában a korábban már említett Janusz Radziwiłł nagyhetman és a nyugat-európai fejedelmi udvarokban forgolódnó unokaöccse, Bogusław Radziwiłł herceg konföderációt szervezve a lengyel-litván államszövetség feloszlását deklarálta. (FROST, 1993; TOPOLSKI, 1989, 143.)

A svéd csapatok rablásai és pusztításai nyomán azonban igen hamar népszerűtlenné vált az idegen uralom, s elsősorban, számos gócponton reguláris nemesi hadak, illetve irreguláris paraszti felkelők révén fokozatosan meggyengítették a svéd uralkodó és támogatói helyzetét az országban. Bár a lengyel hadak 1656. július 28–30 között vereséget szenvedtek a svédektől Varsó mellett, szövetséget kötöttek a cárral, valamint a Habsburg-uralkodóval, s többek között azzal az ígérettel, hogy katonai segítség fejében átengedik Lengyelország éves sójövedelmeinek felét. Ugyanezen időszak alatt egy katonailag és lélektanilag fordulatot hozó katonai eseményre is sor került, amikor a svédek elhúzódnak ostroma ellenére a czeszohowai pálos kolostort sikeresen megvédték. A „hitehagyott lutheránusok” és kálvinisták, vagyis az idegen megszálló hatalom és a lengyel-litván államszövetséget veszélyeztető Radziwiłł-elleni harc a katolikus egyház helyzetének megszilárdulásával járt együtt, illetve a nemzettudat megerősödésével párosult. (TOPOLSKI, 1989, 144.) Ilyen előzmények után jelentek meg lengyel-litván követek a protestáns Radziwiłł párt erőteljes támogatásának ígéretével, illetve Károly Gusztáv követei, hogy immáron Rákóczinak ajánlják fel a lengyel koronát szövetségesi támogatása fejében.

Nem lehet feladatunk e tanulmány keretében a hadjárat részletes ismertetése, csupán röviden térhetünk ki a főbb eseményekre. Mivel a svédek által korábban elfoglalt Krakkót ostromló lengyel hadak, az erdélyi fejedelem közeledtének hírére elvonultak, s így 1657. március 28-án Rákóczi bevonult a városba, ezt követően az erdélyi sereg a svéd hadakkal Sandomirnál egyesült. Ezután bevették Breszt-Litovszkot, utána pedig Varsót. Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem Rákóczit gyakorlatilag lengyel királynak tekintette, s úgy tűnt, hogy a Porta is elismeri. Helyzete azonban válságosra fordult, mivel III. Frigyes dán király – kihasználva a svéd uralkodó katonai lekötöttségét – immáron svéd területen indított támadást X. Károly Gusztáv ellen, aminek következtében a svéd hadak nagy része kivonult Lengyelországból. (R. VÁRKONYI, 1987, 1070.; TOPOLSKI, 1989, 144–145.) A fejedelem magára maradt, s hiába kezdett béketárgyalásokat a János Kázmér lengyel királyt támogató lengyel főnemességgel, katasztrofális feltételeket vállalt, vagyis ahelyett hogy a leg-rövidebb úton visszavonult volna, dél-keleti irányba fordult. Ráadásul Lwów (Lem-

berg) mellett a kozák, illetve a moldvai és a havasalföldi vajdaságokban toborzott segédcsoportok is magára hagyták.

A Habsburg-diplomácia ugyanezen idő alatt minden befolyását latba vetette a Portán, hogy a nagyvezír Rákóczi megbüntető utasítást küldjön a tatár kánnak, s ennek nyomán gyakorlatilag az erdélyi sereg nagy részét foglyul ejtették. Ugyanekkor Lubomirski marsall lengyel terrorlovassága betört Felső-Magyarországra, feldúlta Máramaros, Ugocsa, Bereg vármegyéket. (B. SZABÓ, 2019, 59–88.)

Jóllehet II. Rákóczi György Kemény János tanácsára egy kisebb kísérettel külvándorolt a seregétől és szerencsésen visszatért Erdélybe, gyakorlatilag megoldhatatlan feladattal szembesült. 1658 augusztusában a tatár kán, a szilisztrai basa, valamint a moldvai és havasalföldi vajda mintegy 200 000 főre tehető sereggel betört Erdélybe. Felégették és kirabolták a Barcaságot, Háromszéket, Gyulafehérvárt is elfoglalták és kirabolták. Ezután Barcsay Ákost emelték a fejedelmi székbe, s bár 1659. március 30-án II. Rákóczi György időlegesen lemondott, párthíveivel a török támogatást élvező Barcsayval szemben ismét a hatalom megszerzésére tört.

1659 novemberében Rákóczi kétszer is vereséget szenvedett Szejdi Ahmed budai pasától, de ellenállását ekkor még nem tudták megtörni. Erdély egyes részei gyakorlatilag hadszínterré váltak, mivel 1660 áprilisában a budai pasa újabb hadjáratra kapott megbízást a Portától Rákóczi ellen. (B. SZABÓ, 2019, 149–242.) A Lóna és Szászfenes között 1660. május 22-én vívott csata végzetes volt Rákóczi számára. Rendkívül bátran, az első sorokban harcolva súlyos fejsébeket kapott, s Váradon nem sokkal később meghalt. Az ezt követő eseményekről, Várad július 14-től bekövetkező körülményéről és ostromáról Szalárdi János krónikája részletes beszámolót kínál az utókornak. (VERESS, 1983, 265–290.)

IV.

II. Rákóczi György külpolitikáját mérlegre téve, alapvetően megállapíthatjuk, hogy a fejedelem egyértelműen a nagyhatalmi érdekeknek való kiszolgáltatottság, az öröklött kényszerhelyzet megszüntetését célzó politikát folytatott. Zrínyi Miklós és más magyarországi kortársai joggal láthatták benne a magyarság helyzetének javítására képes politikust. Az utókor negatív megítélése politikáját illetően aligha a balsikerűnek bizonyuló lengyelországi hadjáratára vezethető vissza. Ő csupán azt tette, amit Báthori István óta minden erdélyi fejedelem tervbe vett, s ő volt az, aki a pillanatnyilag kedvezőnek tűnő konstellációt, azaz a svéd uralkodó időleges támogatását elégségesnek tekintette a lengyel korona megszerzése érdekében. A korabeli erdélyi társadalom szerencsétlenségére azonban nem volt elég körültekintő, nem látta meg időben, hogy elgondolásai katonailag és külpolitikailag kivitelezhetetlenek. A leg súlyosabb hibát mégis nem ekkor, hanem akkor követte el, amikor egyéni elhivatottságát és küldetéstudatát a realitások elébe helyezte, s immáron képtelennek bizonyult

uralkodói felelősséggel cselekedni. S pontosan ezért vált gyászos emlékévé az utókor előtt: lemondását követően a fejedelmi hatalom újbóli magához ragadásával okozott belviszályt, s a bekövetkező török megtorló hadjárat miatt vált rosszemlékűvé a kortársak és a kései generációk szemében.

A kis fejedelemséget török és tatár hadak rabolták végig, egész falvakat fűztek rabszíjra, s végül Erdély kulcsfontosságú erőssége, Várad is török kézre került. Az öröklött kényszerhelyzet tehát még tovább súlyosbodott, s a magyarországi változások lehetősége, melynek zálogát három generáció óta az erdélyi fejedelmek katonai, politikai súlya jelentette a Habsburg-uralkodó és kormányzata önkényével szemben, szintén semmivé vált. S ebben a vonatkozásban valóban összefüggést láthatunk a török kiűzését célzó hadjáratok és Rákóczi külpolitikájának következményeit illetően. A fejedelem halála után két évtizeddel később meginduló törökellenes felszabadító háborúban ugyanis Erdély már nem tudott kellő súllyal részt venni, s többé nem volt lehetősége a magyarországi politikai folyamatok meghatározó befolyásolására.

Irodalom

- BITSKEY István (2007): *Virtus és poézis. Önszemlélet és nemzettudat Zrínyi Miklós műveiben*. In *A Zrínyiek a magyar és a horvát történetében*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Budapest, Zrínyi, 113–136.
- B. SZABÓ János (2001): *II. Rákóczi György 1658. évi török háborúja*, *Hadtörténelmi Közlemények*, 2001, 114 (2–3), 231–278.
- B. SZABÓ János – SUDÁR Balázs (2012): „*Independens fejedelem az Portán kívül*”. *II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez*, 1. rész, *Századok*, 2012/5, 1017–1048.
- FROST, R. I. (1993): *After the Deluge: Poland-Lithuania and the Second Northern War, 1655–1660*. Cambridge, Cambridge University Press
- GEBEI Sándor (1992): *II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata*. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992, 105 (2), 30–64.
- GEBEI Sándor (1996): *II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657)*, Eger, EKTF Líceum
- GEBEI Sándor (2004): *II. Rákóczi György erdélyi fejedelem külpolitikája (1648–1657)*, Budapest, Heraldika
- HARGITTAY Emil (1981): *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század)*, I–II. köt., Budapest, Magvető
- HORN Ildikó (1993): *Az erdélyi fejedelmi tanács (1648–1657)*, In *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*, szerk. HORN Ildikó, Budapest, ELTE Középkori és Korajkori Magyar Történelmi Tanszék, 240–276.
- KÁRMÁN Gábor & SZABÓ András Péter (2009): *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*, Budapest, L'Harmattan
- KÁRMÁN Gábor (2011): *Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után*, Budapest, L'Harmattan
- KÁRMÁN Gábor (2012): *Szuverenitás és reprezentáció: Erdély a Porta 17. századi diplomáciai rendszerében*, *Korall*, 2012, 13 (48), 33–61.
- KÁRMÁN Gábor (2012a): *II. Rákóczi György 1657. évi lengyelországi hadjáratának diplomáciai háttere*, *Századok*, 2012, 146 (5), 1049–1084.
- KÓVÁRI László (1863): *Erdély történelme*, V. köt., Pest, Ráth Mór
- KURUCZ György (1992): *Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800*, London, Mansell

- KURUCZ György (2002): *Sir Thomas Roe és az erdélyi-lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége idején*, In *Magyarhontól az újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*, szerk. ERDŐDY GÁBOR, HERMANN RÓBERT, Budapest, Argumentum, 55–63.
- KURUCZ György (2002–2003): *Polish-Transylvanian Relations and English Diplomacy from the 16th to the mid-17th Century*, *Ungarn Jahrbuch*, 26, 13–31.
- LUKÁCS Zs. Tibor (1995): *A korabeli propaganda és II. Rákóczi György megítélése*, *Aetas*, 1995, 10 (1–2), 68–94.
- MAKKAI László (1944): *Erdély története*, Budapest, Renaissance Könyvkiadóvállalat
- OMAN, C. (1964): *Elizabeth of Bohemia*, London, Hodder & Stoughton
- PAPP Sándor (2003): *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen: Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften
- PAPP Sándor (2009): *II. Rákóczi György és a Porta*, In *Szerencsének elegyes forgása. II. Rákóczi György és kora*, szerk. KÁRMÁN GÁBOR, SZABÓ ANDRÁS PÉTER, Budapest, L'Harmattan, 99–170.
- PÉTER Katalin (1986): *A fejedelemség virágkora (1606–1660)*. In *Erdély története (1606–1830)*, II. köt. szerk. KÖPECZI BÉLA, MAKKAI LÁSZLÓ, MÓCSY ANDRÁS, Budapest, Akadémiai, 617–783.
- II. RÁKÓCZI FERENC (2019): *The memoirs of Prince Ferenc Rákóczi concerning the war in Hungary 1703 to the end*. Trans. ADAMS, B., Budapest, Corvina
- RICHARDSON, S. (1740): *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in the Embassy to the Ottoman Porte*. London, Samuel Richardson
- SZALAY László (1856): *Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása*. *Magyar Történelmi Emlékek*, I. köt. Pest, Heckenast Gusztáv
- SZEKFŰ Gyula (1935): *Magyar történet*, IV. köt. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda
- SZILÁGYI Sándor (1866): *Erdélyország története, tekintettel művelődésére*, I–II. köt. Pest, Heckenast Gusztáv
- SZILÁGYI Sándor (1875): *A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése*, Budapest, Ráth Mór
- SZILÁGYI Sándor (1890–91): *Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátva (1648–1660)*, I–II. köt. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia
- SZILÁGYI Sándor (1891): *II. Rákóczy György (1621–1660)*, Budapest, Franklin-Társulat
- TOPOLSKI, J. (1989): *Lengyelország története*, ford. HARY JUDIT, Budapest, Gondolat
- R. VÁRKONYI Ágnes (1984): *A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György fejedeleme*. *Történelmi Szemle*, 1984, 27 (1–2), 67–79.
- R. VÁRKONYI Ágnes (1987): *Országegyesítő kísérletek (1648–1664)*, In *Magyarország története 1526–1686*, II. köt. szerk. R. VÁRKONYI Ágnes, Budapest, Akadémiai, 1043–1154.
- VERESS Dániel (1983): *Emlékezetül hagyott írások. Erdélyi magyar emlékirók*, Kolozsvár-Napoca, Dacia

A szélsőjobb, a szélsőbal meg a magyarországi katolikus egyház

A nemzetiszocializmus és a magyar katolikus egyház

„Az 1930-as években, az Európában észlelhető folyamatokkal párhuzamosan, Magyarországon is a szélsőjobboldal újabb erősödése figyelhető meg” (Csíky, 2013, 79). Ha a magyar katolikus egyház és az 1930-as évektől erősödést mutató magyarországi nemzetiszocialista mozgalmakkal való viszonyát elemezzük (vö. MÁTHÉ, 2021, 5–10.), kétségtelen tény, hogy máig hatóan nem kapunk erről egyértelmű képet, s ez rámutat arra a tényre is, hogy ennek a viszonyulásnak a kérdése még mindig tisztázást igényel.

A tények azt mutatják, hogy az egységes nemzetiszocialista (szélsőjobboldali) párt a II. világháború kitöréséig nem gyűjtötte erős csoportosulásba a hitleri eszmékkel szimpatizáló politikusokat. Ennek következményeként a különböző – magukat nemzetiszocialistaként aposztrofáló – csoportosulások viszonya az NSDAP-hoz, illetve a keresztény egyházakhoz és a sajtóhoz, tágabban véve a keresztény tanításhoz, meglehetősen eltérő volt, habár a magyar szélsőjobboldali mozgalmak szinte mindegyike „[...] a német nemzetiszocialista mozgalommal ellentétben, kereszténynek mondta magát. Ez szövegszerűen megjelent a különböző pártprogramokban, valamint megmutatkozott abban is, hogy szélsőjobboldali csoportok szervezetteretben részt egyházi eseményeken.” (Csíky, 2013, 79.) Összességében tehát kijelenthető, hogy a magyarországi nemzetiszocialista mozgalmak szinte mindegyike abban eltért a hitleri nézetektől, hogy magát tradicionálisan kereszténynek vallotta. E sajátosan magyarországi tényező pedig nagyban meghatározta a magyar katolikus egyház, illetve a magát többségében kereszténynek valló korabeli társadalom viszonyulását a nemzetiszocializmushoz.

Jól mutatja ezt az a jelentés is, melyet az Actio Catholica igazgatója, Mihalovics Zsigmond írt Angelo Rotta pápai nuncius kérésére: „Az Actio Catholica egy olyan, az egyházi hierarchia irányítása alatt álló szervezet volt, amellyel a világiakat kívánták bevonni az egyház munkájába. Egyben feladata volt a katolikus egyesületek központi irányítása is. [...] Magyarországon még nincs a vallás számára veszedelmes nemzetiszocialista mozgalom. Kijelentette, hogy a magyar katolikusok egyöntetűen és határozottan elutasítják a Németországban folyó vallásüldözést” – írja erről Csíky Balázs. (Csíky, 2013, 82.)

A magyar katolikus egyház, illetve – magyarországi viszonylatban – a hívek megengedő viszonyulása a nemzetiszocializmushoz annak a kereszténységgel kapcsolatos, sajátosan elfogadó attitűdjéből fakadt, amit részben támogatott a zsidósággal kapcsolatos korabeli keresztény állásfoglalás. Ezt Angelo Rotta pápai nuncius úgy fogalmazta meg, miszerint a magyar politikában és társadalomban a zsidótörvényekben foglaltakat „jól fogadták, mert az antiszemita mozgalom mélyen megfelel a magyarok jelenlegi mentalitásának” (Angelo Rotta nuncius jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1938. április 12. [Ungheria, Pos. 77 P.O., fasc. 57, f. 7r, N1476/38]).

Ezzel kapcsolatban érdemes idézni Glattfelder Gyula csanádi püspök szavait is: „[...] én úgy látom, akik a zsidókérdéssel kapcsolatban a leghangosabbak, nem annak megoldására törekcszenek, hanem ürügyet keresnek, hogy a zavarosban halás-zsanak. [...] A közhatalomnak bátor és őszinte felvilágosító és rendszerező eréllyel kell a nemzet lelki egyensúlyát helyreállítani” (*Nemzeti Újság*, 1938. május 21., 2.). Ezek a szavak jól mutatják, hogy a magyar katolikus egyház elfogadta ugyan, hogy Magyarországon össztársadalmi szempontú zsidókérdés van, de az arra adható politikai és egyházügyi válaszok megfogalmazásában már nagyban eltért a nemzetiszocialisták által hirdetett nézetektől.

Ezt a különbséget még élesebben fogalmazta meg Prohászka Ottokár, mikor „[...] rámutatott, hogy a magyar zsidóság is elindult a nemzetté válás útján, amely szerinte el fog vezetni a hazai zsidóság kisebbségének teljes asszimilációjához és többségének disszimilációjához. A zsidóellenességnek ez a változata tehát asszimiláló jellegű volt, míg a faji alapú antiszemitizmus disszimiláló, hiszen a hazai zsidóság egészét, köztük a már asszimilálódott zsidókat is ki akarta zárni a társadalomból.” (Csíky, 2013, 81.)

A nézetek különbözőségét támasztotta alá a korabeli *Nemzeti Újság*ban megjelent olyan cikkek sorozata is, ami a Vatikán, illetve a magyar Katolikus Püspöki Kar álláspontját fogalmazta meg. Eszerint „[...] a népközösség és a faj kultusza ellentétes a katolikus tanítással, de a legfőbb érv a kereszténység és a nyilaskeresztes ideológia összeegyeztethetlenségére az volt, hogy az utóbbi a német nemzetiszocializmus átvétele, a német nemzetiszocializmust pedig a pápa elítélte és tanait a kereszténységgel szemben állónak nevezte. Ez a kijelentés fontos megállapítást tartalmazott, még ha erősen leegyszerűsítő is volt. A német és magyar nemzetiszocializmus között ugyanis létező, de csak látszólagos különbség volt a valláshoz való viszony tekintetében, mert az ideológia az eltérő viszonyulástól még nem változott, és ugyanúgy ellenkezett a keresztény tanítással” – foglalta össze Csíky. (Csíky, 2013, 87. – Vö. Ők és a katolicizmus. Mit hirdet a nyilasok hivatalos egyházpolitikája? *Nemzeti Újság*, 1938. augusztus 14., 5–6.)

A klérushoz képest – mutatott rá tanulmányában Gergely Jenő – más megközelítést igényelnek a korszak keresztény pártjai. Mint kifejti, „a korszak keresztény pártjainak – amelyek nálunk inkább katolikusok, semmint interkonfesszionálisan keresztények voltak – ideológiája és programja alig leplezhető belső ambivalenciát hordott magában. Ebből az következett, hogy vagy magán „a keresztény párton belül egymásnak ellentmondó, markáns irányzatok alakultak ki, s konfrontálódtak éppen például az úgynevezett zsidókérdésben, vagy pedig egyidejűleg több párt is – a szélsőjobbaldaltól a konzervatív alkotmányörző középén át a balra nyitott kereszténydemokráciáig – keresztény pártnak nevezte magát, és ekként működött”. (GERGELY, 2005, 68.)

A zsidókérdést illetően egyébként a keresztény pártok politikusainak egy részéről megfigyelhető mind a keresztény humanizmus nevében, mind pedig a jogi alapon történő elutasítása az antiszemitizmusnak. „A kereszténydemokrata álláspontot

képviselő gróf Széchenyi György kritikájának középpontjában például a fajelmélet bírálata, a faji kérdésnek a magyar hagyományoktól és alkotmányos jogérzülettől való idegenségének ismertetése állt. Véleménye szerint a faji gondolat összeegyeztethetetlen a Szent István-i gondolattal, idegen import, a nácizmustól átvett, káros ideológia. A fajelmélet szemben áll a keresztény természetjoggal, s alapjaiban sérti az Isten által a saját képére teremtetett emberek közötti jogegyenlőséget. Széchenyi szerint az úgynevezett zsidókérdés megoldásának egyedül lehetséges keresztényi útja a befogadás és a zsidóság asszimilálódása a magyar társadalomba.” (GERGELY, 2005, 73.) Gróf Széchenyi György többször is jelezte a zsidótörvények elutasítását az országgyűlésben, és mindannyiszor alapos indoklást is adott rá. A parlamenti többség azonban sajnos rendre elfogadta az egyre nagyobb megszorításokat megfogalmazó törvényeket. „A kereszténydemokrata képviselő mutatott rá arra a tényre, hogy a zsidótörvény, az állampolgárok közötti faji megkülönböztetésen alapuló jogfosztás egyaránt idegen a magyar nemzeti hagyománytól és a keresztény nemzeti eszmekörből. Kimondatlanul is mindenki tudta, hogy a gróf a nácizmust érti ezen, amint azzal is tisztában voltak, hogy XI. Piusz pápa előző évi, *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájában egyértelműen elítélte a náci újpogányságot, ahogyan néhány héttel később a budapesti Eucharisztikus Világkongresszuson Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, a pápa legátusa is. Az Egyesült Keresztény Pártban a baloldali irányzat gyengének bizonyult ahhoz, hogy a pártot ebben a kérdésben érdemileg befolyásolni tudja. Nagyobb lehetőségei voltak a parlamenten kívüli fórumokon, a sajtóban és a civil szerveződésekben.” (GERGELY, 2005, 74.) Érdemes azonban itt magát gróf Széchenyi György ez ügyben összefoglaló jellegű parlamenti felszólalását is idézni: „Mind a faji szempontoknak irreális túltengése miatt, mind a vallási szempontoknak fölötte súlyos aggályai miatt, mind a jogi kérdéseknek megoldatlan és helytelen beállítása miatt, azonkívül azért, mert egy idegen eszmeáramlatnak szálláscsinálójává válik ez a törvényjavaslat, kénytelen vagyok ezt a leghatározottabban ellenezni és el nem fogadni.” (Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója /KN/1935/, XVIII, 310. ülés, 1938. május 11., 466.)

A kommunista ideológia és a magyar katolikus egyház

Karl Marx (Trier, 1818. május 5. – London, 1883. március 14.), a kommunizmus ideológiájának 19. századi fundamentuma szerint „Daumer bebizonyítja, hogy a keresztények valójában gyilkoltak embereket, s az úrvacsorán emberhúst ettek, és vért ittak. Ez magyarázza meg, hogy a rómaiak, akik pedig minden vallási szektát megtűrték, miért üldözték a keresztényeket.” (Idézi Francis WHEEN: *Karl Marx*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2004, 58. – Georg Friedrich Daumer német költő és vallásfilozófus. A kereszténységgel szemben az élet vallását hirdette. 1858-ban megtagadta nézeteit, és katolikus lett.) A német teoretikus a kereszténység szociális tanításairól pedig így ír: „A kereszténység szociális elvei a gyávaságot, az önmegvetést, a meg-

aláztatást, a szolgálalkúséget, az alázatot, vagyis egytől egyig a csőcselék tulajdonságait prédikálják...” (*Karl Marx és Friedrich Engels Művei*, 4. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1959, 191.)

Ezeket a keresztény vallással kapcsolatos elveket nagy sikerrel ültette át a gyakorlatba a szovjet kommunista pártvezetés a 20. század elején. „A vallás a nép ópiuma – Marxnak ez a mondása a marxizmus egész világnézetének sarkköve a vallás kérdésében. A marxizmus szerint minden mai vallás és egyház, mindennemű vallási szervezet mindenkor a burzsoá reakció szerve, amely a kizsákmányolás védelmére és a munkásosztály elkábítására szolgál.” (V. I. LENIN: *A propagandáról és az agitációról*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980, 88.) Ez a kommunisták által vallott alapelv az akkor legalább 1900 éves európai keresztény kultúra lerombolására tett kísérletet. Az a levél, melyet a pártvezér 1922. március 19-én írt a Népbiztosok Tanácsának elnökének, sokat elárul arról, hogy Lenin miként is gondolta ennek gyakorlati megvalósítását: „A reakciós papság minél több képviselőjét sikerül [...] agyonlőni, annál jobb. Most kell ennek a publikumnak olyan leckét adni, hogy aztán néhány évtizedig még csak gondolni se merjenek semmiféle ellenállásra.” (Ezt a levelet csak 1990-ben tették közzé Oroszországban, az *Izvesztija CK KPSZSZ* című folyóirat 4. számában. In *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*, szerk. Stép-hane COURTOIS et al., KUN Miklós – ZINNER Tibor, a magyar kiadást jegyzeteivel kiegészítette KUN Miklós és ZINNER Tibor, Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2000, 13.)

Karl Marx tehát nem csupán elítélendőnek, ezáltal likvidálandónak látta a katolicizmust a társadalomból, hanem megvetendőnek is, például annak szociális tanítása miatt. Marx, Engels és Lenin nyomán aztán minden kommunista vezető igyekezett ideológiai állásfoglalást tenni az egyházak ügyével kapcsolatban, mely nyilatkozatok általánosan megfogalmazható direktívaként a kommunizmus ellenpontjaként, felszámolandó antitéziseként aposztrofálták a kereszténységet. Nyikita Hruscsov például, a Szovjet Kommunista Párt főtitkára még 1960-ban is – amikor érezhető enyhüléses időszak következett be a szovjet politikában – így nyilatkozott: „25 év múlva minden vallás el fog tűnni a Szovjetunióból. Egyetlenegy papot hagyunk meg mutatónak, hogy a jövő generáció tudja, hogy néztek ki.” (Idézi SZABÓ László: *A szocializmus hatása az egyházi misszióra*, ATF Szemle, 2006/2, 27.)

Természetesen ebbe az ideológiai keretbe illeszthetőek a II. világháború után a „klerikális reakció” ellen Moszkvában alaposan felvértezett magyarországi kommunista vezetők, akiknek a kezdetekben azért volt nehéz dolguk ez ügyben, mivel a magyarság nagyrészeinek a nemzeti tradíciókból eredendően és a Horthy-korszakban erősen támogatott társadalmi beágyazódottság miatt az egyházak jelentősége evidenciaként volt jelen a hétköznapi életben. „A két világháború között a vallási élet felvirágzása volt tapasztalható Magyarországon. Sok új plébánia, templom épült, elsősorban a nagyvárosok felduzzadt lakóterületein. A mindennapi vallásgyakorlat számos intézménye alakult ki: lelkileg elmélyült mozgalmak, egyesületek, rendszeres lelkigyakorlatok. Sok neves író, szónok, lelkigyakorlat és népmisszió-vezető járt az országot. Az ún. történelmi egyházak iskolái, intézményei meghatározó szerepet

töltöttek be az ország kulturális életében.” (HORVÁTH, 2014, 312.) Ezért érthető, hogy már 1945-től legfontosabb – tettekkel is alátámasztott – ideológiai harcának tekintette Rákosi Máttyás a kommunisták erőteljes fellépését a magyarországi klérussal szemben: „Ez egy hatalmas szervezet. Mi elsősorban ez ellen harcolunk [...] nem félünk tőlük.” (Rákosi Máttyás előadása Moszkvában, 1945 júniusában. Közli PÓTH Piroska: *Rákosi Máttyás előadása Moszkvában 1945 júniusában. Múltunk*, 1999/4, 222).

Rákosiéknak természetesen azért is volt akadálytalan minden egyházellenes politikai tervük végrehajtása, mert tény, hogy a hidegháború következtében a „keresztény, virágzó kultúrát teremtő Európa kettészakadt. Nyugat-Európa tehetetlennek bizonyult a Szovjetunióval szemben. Európa nyugati részén Amerika ellenőrzése érvényesült. Kelet- és Közép-Európa a szovjet övezetbe került, és a Szovjetunió gyakorolta az ellenőrzést, gyakorlatilag fél évszázadra szovjet megszállás alá került.” (ORBÁN, 2016.) Rádadásul Rákosi, illetve a kommunista pártvezetés kétarcúságára vall, hogy mindezekben a legfelsőbb politikai szinten deklarált elvek és az ebből fakadó intézkedések mellett a társadalmi közbeszéd számára elfogadhatóbb kommunikációval hirdették az egyházakkal történő békés megállapodás és segítő szándék meglétét. „A Magyar Népköztársaság kormánya a többi vallásfelekezettel már megkötött megegyezés szellemében kész gondoskodni a katolikus egyház elemi szükségleteinek fedezéséről oly módon, hogy 18 éven át, tehát addig, amíg a katolikus egyház saját forrásaira támaszkodva maga tudja fedezni anyagi szükségleteit, három, illetve ötévenként arányosan csökkenő mértékben megfelelő összeget utal ki a katolikus egyházi célokra.” (*Kis Újság*, 1950. szeptember 1.) Az MDP a Moszkvában megtartott, bevált módszerrel igyekezett a többi magyarországi politikai párt felaprózásánál, egymás elleni kijátszásánál már alkalmazott eljárásokat bevetni az egyházakkal szemben is. Rákosi Máttyás a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1949. május 31-i ülésén így fogalmazott: „Gondoskodnunk kell arról, hogy az ellenség megoszoljon, a káplán a püspök ellen legyen...” (RÁKOSI, 1950, 302.)

A Rákosi-korszakban a klérus megosztása mellett a koholt vádakra, kényszerrel kicsikart vallomásokra épülő koncepciós eljárások sorozata számított a legfőbb módszernek, melynek emblematisztikus példája lett az 1949-es Mindszenty-per. A Budapesti Népgyógyászság Mindszenty József bíborost és társait a következő bűntettek elkövetésével vádolta: „meghatározott és folytatólagosan elkövetett, a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés; hűtlenség; fizetési eszközökkel elkövetett bejelentés elmulasztása és üzérkedés” (Nü. 8140/1948. 3. sz. Vádirat).

Az eljárás alatt a hercegprímás vallomását propaganda céljából közölte a pártvezetés. Érdemes itt ebből hosszabban is idéznünk: „Visszagondolva közéleti szerepléseimre, kijelenthetem, hogy mindenkor legitimistának vallottam magam. Ezért támogattam mindig a legmesszebbmenőkig azokat a politikai irányzatokat, amelyek ennek a célnak a megvalósítását elősegítették. [...] meggyőződésem az, hogy a magyar nép számára helyes államforma a királyság, amelynek törvényes viselője IV. Károly volt, majd halála után Habsburg Ottó.” (KOVÁCS, 1949, 7–11.) A kiol-

vasható vád, azaz a népköztársaság megdöntésének célja egyébként később került a vádiratba, ugyanis – Rákosi elvárásainak megfelelően – az eljáró szervek betartották azt az alapelvet, miszerint „a szükségleteknek megfelelően s attól függően, mi mindent sikerül kicsikarni az áldozatokból, s mi jut eszébe időközben a vezetésnek, még tovább módosítanak” (KISZELY, 2000, 110.) a vádon. A bíboros-hercegprímás vallomását nyilván erőszakos kényszer nyomására tehetta, a „[...] fizikai kényszer azonban csupán az egyik összetevője azoknak az abnormális körülményeknek, amelyek közepette Mindszenty Józsefet az ÁVH (sic!) által kívánt koncepciók vallomások megtételére, s a bírósági komédiában ráosztott szerep eljátszására kondicionálták. E tekintetben felmerül a gyógyszer – akarategyöngítő, pszichotrop anyagok – útján való preparálás.” (KISZELY, 2000, 135.) Mindezek indokolhatják, hogy Mindszenty József 1949. július 7-én a Népbíróságok Országos Tanácsához írt levelében minden vallomását visszavonta: „[1948] December 26-án őrizetbe vételemtől az volt az elhatározásom, hogy jogommal élve vallomást nem teszek. Ettől az elhatározástól eltértem. Nem alanyi, hanem külső okból. Most bejelentem, hogy vallomásaimat és megnyilatkozásaimat, amelyeket december 26-a óta tőlem származtatnak, meg nem történtnek tekintem” (BM Arch. V-700/33.).

Már az 1950-es évek legelejétől kijelenthető, hogy amit a pártfőtitkár elvként megfogalmazott és a pártbizottság jóváhagyott, azt a belügyminisztérium kidolgozott módszerként hathatósan alkalmazta: „a szokásos operatív eszközök és más lehetőségek felhasználásával felderítjük, felkutatjuk a kategórián belüli ellentéteket (elvi, személyi, anyagi pozíciókat stb.), vagy ilyeneket mesterséges úton teremtünk annak érdekében, hogy a kategória erejét lekössük, és gyengítsük belső harccal és viszályal, hogy az ellentétes csoportok felszínre kerüljenek...” [BM KI 93-11743/1956.] (GYARMATI – S. VARGA, 2001, 411.)

Ezt a harcos álláspontot aztán Kádár sem tagadta meg, hűen rámutatva ezzel arra a tényre, hogy az 1956-os forradalom leverése után a kommunista párt csak nevében változott meg, ideológiai szempontból azonban megmaradt a proletárdiktatúra elveinek érvényesítése mellett. Ennek szellemében tehát a pártfőtitkár 1958. június 10-én a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának ülésén az alábbi instrukciókat adta a pártvezetésnek: „Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkásparaszt uralom. Ők ezt egyébként már tapasztalatból tudják is. A közvélemény számára azonban világos nézetet kell teremteni [...]. Lehet, hogy a klerikalizmus ellen kell még 5 évig, és a vallásos világnézet ellen még két generáción át [küzdeni].” (MNL OL, 288. f. 5. cs. 83. ő. e.)

Az MSZMP pártvezetése tehát már hatalomra kerülésétől kezdve igyekezett operatív módszerekkel gyengíteni, végső soron pedig megszüntetni az egyházak társadalmi bázisát: „A klerikális reakció elleni harc lényegében azonos a szocialista államnak minden politikai ellenségével folytatott harccal. A klerikális reakciót politikailag le kell lepleznünk, mint a nép, következésképpen a vallásos tömegek ellenségét, el kell szigetelnünk, és az ellen folytatott harcban az adminisztratív eszközöket

is alkalmazni kell.” (A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottság Politikai Bizottságának 1958. június 10-i és július 22-i határozata – MNL OL, 288. f. 5/82. ő. e.); „ki kell dolgozni a különböző események (keresztelő, házasság, temetés stb.) ünnepélyes állami formáit a vallási szertartások ellensúlyozására.” (MNL OL, 288. f. 5/87. ő. e.)

Az sem volt újszerű taktika 1956 után, hogy az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazva a pártpolitika igyekezett a különböző magyarországi keresztény felekezeteket a legnagyobb társadalmi bázist jelentő katolikus egyház ellen felhasználni: „Régebben is a katolikus egyház volt a legdöntőbb, a legősibb fészke Magyarországon az egyházi reakcióknak. Ez ellen kell tehát elsősorban fellépni, a többi egyházzal szemben pedig próbáljunk megegyezni a régi alapokon, és felhasználni ezeket a katolikus egyházzal szemben.” (NÉMETHNÉ – URBÁN, 1993, 244–247.)

A kommunizmus ideológiai harcát az egyházakkal szemben alapvetően meghatározta a társadalom „átnevelhetőségének” kérdése. Rákosiék – Moszkva által vezérelt – nézete szerint a munkásparaszt társadalmi réteg győzelmét, a proletárdiktatúra doktrínáját addig nem lehetett áttemelni a társadalmi elfogadottság küszöbén, amíg a közoktatás túlnyomóan a klérus fenntartásában működött. Ez az alapgonddal hívta életre 1948-ban az iskolák államosításáról szóló törvényt. Az 1948. évi XXXIII. törvény az iskolák államosításáról „a nem állami iskolák (ezek szinte kivétel nélkül egyházi iskolák voltak) és a velük összefüggő tanulóotthonok, továbbá óvodák, a hozzájuk tartozó felszerelések, berendezések és a fenntartásukat szolgáló célvagyon államosítását rendelte el. 6505 iskolát vettek el, ebből 5407 általános és népiskola, 98 tanító(nő)képző és líceum, 113 pedig gimnázium volt. Az állami státusba került pedagógusok száma megközelítette a 18 ezer főt. A munka és fizetés nélkül maradt szerzetes-tanárok, tanítónők és óvónők száma – Sárközy Pál pannonhalmi főapáthelyettes számításai szerint – 2689 fő volt. Az iskolák mellett államosították a kórházakat, az árvaházakat, a szociális és nevelőotthonokat, de még a temetőket is.” (HORVÁTH, 2014, 314.) A pártvezetés precízen ügyelt arra is, hogy a fenntartói háttér megoldásán túl – tehát a közoktatás államosításán, az intézményeknek az egyháztól történő elvételén kívül – a pedagógusképzésben is érvényesüljenek az MDP szándékai: „az új tanítóképzőkbe vallásos szülők gyermekei ne kerüljenek, mert az alapkérdés mégiscsak a pedagógusoknál dől el”. (Idézi MÉSZÁROS István: *Kimaradt tananyag... A diktatúra és egyház*, II. kötet, Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994, 72.)

Jól mutatja az idézet, hogy a társadalom ideológiai átnevelését a kommunisták már az iskolás korú, alsó tagozatos gyermekek esetében el kívánták kezdeni. Mivel azonban az egyházakat – mint már fentebb kifejtettük – nem lehetett egyik napról a másikra megszüntetni, a hitoktatás bizonyos szinten az 1950-es években is a köznevelés része maradhatott hivatalosan. Az iskolai hittannal kapcsolatos intézkedések ezért inkább arra irányultak, hogy azt az egyházak szüntessék be a társadalmi érdektelenség okán. 1950. szeptember 15-én adták ki a vallás és közoktatási miniszter rendeletét az iskolai hitoktatás rendjéről, mely szerint például „a vallástanórákkal kapcsolatban elkövetett mulasztásért a tanulókat fegyelmi büntetésben részesíteni

nem lehet”. (A rendelet szövegét közölte: a *Magyar Katolikus Almanach II, A magyar katolikus egyház élete 1945–1985*, szerk. TURÁNYI László, Budapest, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1988. 625–627.)

Mivel a kezdeti – törvénybe iktatott – intézkedések elégtelennek bizonyultak a gyermekeiket hitoktatásra járató szülők számának visszaszorítására, a későbbi rendeletek nagyobb eltökéltséget mutatnak e tekintetben: „A törvény szigorával kell fellépni mindazokkal szemben, akik erőszakkal, fenyegetéssel vagy megtévesztéssel a vallásoktatáson való részvételre vagy részt nem vételre vonatkozó elhatározást befolyásolni töreksenek.” (21/1957. /III. 24./ sz. kormányrendelet. Szövegét közli: TURÁNYI, 1988, 631–635.)

Az egyházi iskolák államosítása

Pótor Barnabás joggal hívja fel a figyelmet egyik tanulmányában, hogy bár „az 1945–1949 közötti kormányok egyik elsődleges célja a szeparáció, az állam és az egyház szétválasztása volt, amely azonban – függetleníthetetlenül a hatalomátvételekre készülő kommunista vezetés antiklerikális törekvéseitől – nem tudott békésen megvalósulni”. (PÓTOR, 2018, 135.) Tehát az egyházi iskolák államosítása, valamint a Horthy-rendszer, illetve a nyilas diktatúra végéig hercegprímási szinten a parlamentben képvisellel rendelkező magyar katolikus egyház leválasztása az államvezetésről nem csupán a kommunisták célja volt, hanem a II. világháborút követően ezt már a demokratikus rendszerben gondolkodó pártok politikusai is követendő célnak látták. Mindez feltehetően nem a magyarországi klérus vagy a Vatikán miatt nem tudott békésen megvalósulni. „Az egyházak gazdasági hatalmának megtörése, illetve politikai, közéleti aktivitásuk leszűkítése mellett a koalíciós kormányzás idején hozott egyházügyi intézkedések egyik fő célja a felekezetek kulturális, oktató-nevelő monopóliumának megszüntetése volt.” (PÓTOR, 2018, 135.) Mindehhez – Horváth Attila nyomán – hozzá kell tenni Rákosiék azon ambivalens politikáját az egyházakkal szemben, mely szerint „[...] a kommunista vezetők valódi céljukat és véleményüket soha nem vallották meg nyíltan. A közvéleménynek mindig azt mondták, hogy nem ellenségeik az egyházaknak, sőt éppen ellenkezőleg, a legteljesebb vallásszabadság biztosítását szeretnék. Tisztelik mindenki vallásos hitét. Azt hirdetik, hogy ennek jegyében az egyházakat elválasztják az államtól.” (HORVÁTH, 2014.)

Ennek a hozzáállásnak a tükrében értelmezhető az a lépés, hogy 1950-ben, az egyházi iskolák államosítása után két évvel, amikor a Katolikus Püspöki Kar képviselői tárgyalóasztalhoz ültek, hogy az egyház és az állam viszonyát rendezzék az MKP pártvezetésével, Rákosi hajlandó volt bizonyos engedményeket tenni. Feltette például néhány tradicionális egyházi iskola visszaadását. Így kerülhetett vissza az egyház fenntartásába nyolc intézmény, melyen belül hat mellett kollégium is működhetett.

A Moszkvában előírt magyar kommunista politika módszerait az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban jól mintázza a párt Politikai Bizottságának egyik korabeli határozata: „Szombaton pedagógusdelegáció keresse fel a miniszterelnököt. A delegáció vezetője Béki elvtárs (a Pedagógiai Szakszervezet főtitkára), de a szónok lehetőleg egy felekezeti tanító legyen, aki elpanaszolja a felekezeti iskolák negatív oldalait, követelje a tanítók állami státusba vételét, az egyházi iskolák államosítását. Dinnyés válaszában közölje, hogy a pedagógusok 20% fizetésemelést kapnak, és említse meg, hogy a közalkalmazottakról sosem feledkeznek meg a kormány. A küldöttség fogadásánál legyen jelen és szólaljon fel Rákosi Máttyás elvtárs is. Fényképésről, újságírókról gondoskodni kell. Dinnyés választát Horváth elvtárs készítse el.” (PÜNKÖSTI, 1996, 322.) Látható, hogy a parlamenti törvénykezés eszközein túl a Dinnyés-kormány igyekezett a propagandát is felhasználni annak érdekében, hogy az államosítás minél nagyobb társadalmi igényként jelenjen meg. A pártutasítást természetesen a legapróbb részletekig kidolgozták: „[...] az iskolák államosításáról szóló törvényt június 15-én kell benyújtani azzal, hogy tekintsenek el a 3 napos bizottsági tárgyalástól. A bizottság 15-én délután 4 órakor üljön össze, és még aznap fejezze be a tárgyalást. A Parlamentben 16-án kezdődjék meg a tárgyalás. Június 17-én pedagógusgyűléseket kell tartani, ahonnan impozáns küldöttség keresse fel a Parlamentben a pártok és a kormány vezetőit. [...] A törvényt szombat délig le kell tárgyalni. Az óvodák is legyenek államosítva.” (PÜNKÖSTI, 1996, 322.)

Az iskolák államosítása a kommunista ideológia felől szemügyre véve nem is államjogi szempontból volt annyira fontos, hanem a társadalmi befolyás megszerzése miatt. Jól mutatja ezt annak a javaslatkötegnek a tartalma is, amelyet 1948. november 22-én kaptak kézhez a Politikai Bizottság tagjai. Az iratanyagból egyértelmű, hogy a kommunisták az egyházi iskolák elleni harcban a propaganda (elítélés civilek által hivatalos nyilatkozatokban) és a rendeletek (felosztatások, áthelyezések) eszközeivel egyformán éltek. „Cél: a klerikális befolyás megsemmisítése a tanulóifjúság körében, úgy az iskolán belül, mint az iskolán kívüli szabadfoglalkozásban. A kötelező hitoktatás eltörlése – első lépésként a dolgozók iskolájában. [...] Agitáció: a klerikális reakció a tanulás és a tudomány ellensége, nem akarja, hogy jó szakembereink legyenek, veszélyeztetik az ifjúság kenyerét, és jövőjét. Kongregációk és Szívgyárda működésének adminisztratív megnehezítése, vezetőinek áthelyezése, diszkreditálása. Egyes tekintélyes középiskolák és egyetemek tanári kara testületileg foglaljon állást és nyilatkozzon a klerikális reakció garázdálkodása ellen az iskolákban.” ([ismeretlen szerző]: *A klerikális reakció elleni harc. A Politikai Bizottság tagjai számára készített javaslat*, MNL OL, 276 f. 65/359. ő. e.)

Gondolhatnánk, hogy 1956 októbere után a Kádár-rendszer másképp viszonyult az egyházi iskolák működéséhez. De ahogy Horváth Attila megfogalmazta: „1956 egyik fontos vívmányaként rövid időre szabaddá vált az iskolai hitoktatás. Olyan sokan jelentkeztek, hogy gondot jelentett a kellő számú hitoktató biztosítása. A forradalom és szabadságharc leverése után nem sokkal a 21/1957. (III. 24.) sz. kormányrendelet azonban visszaállította a Rákosi-korszak szabályozását.” (HORVÁTH,

2014, 315.) Érdeemes még ehhez hozzáolvasni a Kádár-kormány 1957. január 4-i nyilatkozatát, mely szerint: „A forradalmi munkásparaszt kormány tiszteletben tartja minden állampolgár lelkiismereti szabadságát és a vallás kérdésében való állásfoglalását. [...] Biztosítja a vallásfelekezetek szabadságát [...] az iskolákban teljes mértékben biztosítja a fakultatív hitoktatást. [...] De megengedhetetlennek tartja, hogy az egyházak tagjai közül valakit is az egyházi funkciók tekintetében haladó nézetei miatt hátrányos megkülönböztetésben részesítsenek.” (ТОМКА, 2006.)

A nyilatkozat szavai, valamint a fentebb említett kormányrendelet jól mutatják, hogy Kádárék hozzáállása az egyházi iskolákhoz csupán annyiban mutatott különbséget, hogy 1956 után a hatalom képviselői – felismerve a társadalom túlnyomó többségének kötődését a kereszténységhez – nem mertek a Rákosi-korszakhoz hasonló nyíltsággal fellépni a „klerikális reakció” ellen.

1956 és a magyar katolikus egyház

Bár 1945 után a kommunisták valóságos hadjáratot hirdettek a keresztény vallás, illetve a magyarországi keresztény egyházak ellen, ez a propagandára és megfélemlítésre épülő politika mégsem tudott olyan mértékben hatni, hogy 1956-ra teljesen ateistává tegye a magyar társadalmat. Igaz, hogy amíg 1945-ben a magyarság nagyrésze kereszténynek vallotta magát – például „az 1948-as Mária-napokon Mindszenty bíboros hívására még hívők százezrei [zarándokoltak] a mélyen katolikus Csongrád városába” (BOROS, 2018, 9.) – alig pár évvel később a széles körűen működő besúgó-hálózat tevékenységének eredményeképpen ez az arány elenyésző mértékűre csökkent.

A kommunista államvezetés fellépése a katolikus egyház (és más magyarországi felekezetek) ellen pártpolitikai, illetve ideológiai szempontból ugyan hatékonynak bizonyult 1948 és 1956 között, mégis az október 23-i forradalom kitörése után napokon belül szerveződni kezdtek mind a keresztény egyházak civilszervezetei, mind a keresztény politikai pártok.

Összességében kijelenthető tehát, hogy a kommunista diktatúra alatt – minden agresszív igyekezetük ellenére – a magyar társadalom javarészában erős maradt a keresztény egyházhoz való kötődés. Ennek nyomán az állam szekularizációs törekvései csak óvatos mértékűek voltak, feltételezve a társadalmi elfogadottság alacsony ingerküszöbét, az 1945 és 1956 közötti korszakban pedig még lényeges társadalmi meghatározottság maradt a vallásos világnézet. Ripp Zoltán úgy összegezte a folyamatot, hogy: „Október végén, november elején a koalíciós pártok mellett létrejött az erős ellenzék is, mindenekeelőtt a politikai katolicizmus (kereszténydemokrata-keresztényszocialista, illetve konzervatív) pártjainak megszerveződésével. Ezek a pártok önmagukat kivétel nélkül ellenzéki pártként határozták meg, természetesen nem az októberi forradalom, hanem a koalíció ellenzéke gyanánt.” (RIPP, 2002, 181.) A keresztény pártok skálája napokon belül nagyon szélesre növekedett.

A pártprogramok és törekvések ennek megfelelően számos eltérést mutattak. Voltak olyan pártok, amelyek az 1945 előtti – vagyis a Horthy-korszak – teljes társadalmi visszarendeződését követelték. Még ha az ilyen szerveződések nagyon kicsi támogatottságot élveztek is a lakosság és az egyházak részéről, alapot adtak arra, hogy később Kádár János és az MSZMP pártvezetése az 1956-os forradalomra rásüssen a Horthy-restauráció szándékának bélyegét. Ilyen politikai tömörülésnek számított a Keresztény Front, amely – bár csakugyan kis támogatottságot tudhatott magának – 1956-ot megelőzően évek óta működött illegálisan. A párt elnöke a korábban bebörtönzött és október 30-án szabadult Soltész Jenő volt, aki az összes keresztény párt egyesülését szerette volna elérni. A Keresztény Front politikusai „a Szent korona közjogi szerepe fenntartásával egy rendies jellegű társadalom kialakítását célozták”, állapította meg Ripp (RIPP, 2002, 186.) A Keresztény Fronthoz hasonló igényekkel lépett fel a Zajgóváry Károly vezetésével megalakult Keresztény Magyar Párt, „amely az összes 1945 óta hozott törvény és rendelet felfüggesztését követelte, semmilyen változást nem akart megőrizni, ennek megfelelően vissza kívánta állítani az egyház 1945 előtti szerepét, beleértve az iskolai oktatást is.” (RIPP, 2002, 186.)

Más – magukat a politikai jobbközéphez soroló – pártok, mint például az október 31-én a Mikó Árpád és Molnár György által újjáalapított Kereszténydemokrata Néppárt vagy az egy nappal korábban, október 30-án szintén újjászerveződő Demokrata Néppárt, amelynek vezetői közé tartoztak az emigrációba menekült Barankovics István korábbi munkatársai, Keresztes Sándor, Farkas Dénes és Mihelics Vid, „[...] hangsúlyozták, hogy az 1945 utáni szociális vívmányokat nem akarják megszüntetni. Kisebb-nagyobb mértékben a magántulajdon ésszerű korlátozásával is egyetértettek” – állapította meg Ripp Zoltán. (RIPP, 2002, 184–185.) Utóbbi párt az 1947-es programját tartotta érvényesnek, amelynek egy 1956-os, hét pontos összefoglalójában ki is fejtette, hogy a szocialista rendszer számos vívmányát meg kívánják őrizni. Ennek értelmében például a Demokrata Néppárt biztosítani kívánta „[...] a közérdek által korlátozott, illetve ellenőrzött magánkezdeményezést, elsősorban a kisipar és kiskereskedelem területén, a magántulajdon szabadságát a kizsákmányolás tilalma által megszabott korlátok között. [...] A szabad szervezkedés és a sztrájk jogát [...] A pártoktól és a kormánytól független szakszervezetek egységét.” (Forráshely: Belügyminisztérium Központi Irattára V-147 275, gépelt másolat. In 1956 és a politikai pártok: politikai pártok az 1956-os forradalomban, 1956. október 23. – november 4. Válogatott dokumentumok, szerk. VIDA István, Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság, 1998, 472–473.)

Kétségtelen, hogy mind a magyar társadalom, mind a politikai vezetők részéről nagy volt a várakozás 1956. október 29-én, amikor Nagy Imre megbízásából felkeresték Mindszenty Józsefet felsőpetényi háziőrzetében azzal a céllal, hogy Budapestre kísérjék. Köztudott tény volt ugyanis, hogy a bíboros és esztergomi érsek 1945-ben, amikor a nyilasok börtönéből kiszabadult, nemcsak a kommunista ideológiára épülő diktatúrát, hanem a köztársaság államformáját is elutasította, mondván, közjogi értelemben alkotmányunk szerint Magyarország államformája király-

ság. Ez 1945-ben még valóban így volt. De Mindszenty ugyanígy elutasította – és ennek többször hangot is adott – az állam és az egyház szétválasztását, valamint az iskolák államosítását.

„Mindszenty Budapestre érkezése után nyomban elutasította, hogy politikai funkciót vállaljon (az 1956. október 30-án szabadult Soltész Jenő által vezetett legitimista, »királyválasztó« párt, a Keresztény Front tagjai az összes keresztény párt egyesítését kívánták Mindszenty zászlaja alatt, akit az ország vezetőjének szántak).” (RIPP, 2002, 186.) Ez azonban „nem jelentette, hogy nem kívánta a politikai fejleményeket befolyásolni” (RIPP, 2002, 183.)

A bíboros 1956. november 3-án elmondott rádióbeszédében kinyilvánította, hogy nem kívánja visszaállítani a Horthy-rendszer társadalmi berendezkedését, elismeri a köztársaság vívmányait, és sok tekintetben követendőnek tartja Nagy Imre kormányának intézkedéseit, mindazonáltal beszédében a politikai vezetőket a bukott rendszer örököseinek nevezte. A rádióbeszédéből egyébként az sem derült ki, hogy Mindszenty melyik keresztény párt programját támogatja. Beszédének központjában a magyar társadalom összefogása állt az idegen uralom elnyomása elleni kiállás, a hazaszeretet jegyében: „Csodálatraméltó hősiesség szabadítja meg most a hazát. A világtörténelemben páratlan ez a szabadságharcunk. Minden dicsőséget megérdemelnek fiataljaink. Hála és imádság az áldozatokért, honvédségünk, munkásságunk, földműves népünk példát mutatott az együttes hazaszeretetre.” (VARGA, 1989.)

1989-et követően Mindszenty József bíborost és az egész katolikus egyházat érték bírálatok azért, hogy 1956-ban milyen mértékben (nem) álltak ki a felkelő nép mellett az elnyomó hatalommal szemben. Találónan jegyzi meg Soós Viktor Attila ezzel kapcsolatban, hogy „1956-ra egy erősen meggyötört, megnyomorított, együttműködésre, vagy legalábbis a pártállam egyházakat bedarálni próbáló intézkedéseit elfogadó, vagy azt hallgatólágosan eltűrő egyházi vezetők kerültek vezető pozíciókba, de ugyanakkor elmondhatjuk azt is, hogy mindvégig voltak olyan ordináriusok, akik az ellenállás, a kommunistákkal szembeni konfrontáció hívei voltak, akiket nem sikerült kollaborációra rábírni”. (Soós, 2018, 143.)

Ha mindemellett betekintünk az Állambiztonsági Szolgálatok korabeli iratanyagába, láthatóvá válik jó néhány momentum a fentebbi vádakkal szemben: „1957. április 15-e óta foglalkozunk a Budapesti Központi Szeminárium hallgatói által kifejtett ellenséges tevékenység felderítésével, realizálásával. A birtokunkban lévő ellenőrzött hálózati-vizsgálati és egyéb operatív anyagokból megállapítottuk, hogy Varjú Imre, Schimmer József, Kuklay Antal, Marscheszky Károly, Tabódi István, Bodó Károly, Iván László rk. papok és papnövendékek az ellenforradalom idején aktívan tevékenykedtek, majd annak leverése után »Kedves Barátom« címmel ellenforradalmi röplapot készítettek, országos viszonylatban terjesztették. A terjesztésbe több polgári személyt vontak be, így többek között Jálics Izabella volt földbirtokos lányát. Az ügyben történt részleges realizáció anyagából kiderült, hogy a fenti személyek és eddig még felderítetlen társaik az ellenforradalom idején Mindszenty utasítására

résztvettek az ÁEH kirablásában, az ellenforradalom leverése után megszervezték az ellenforradalmároknak papi reverendában való bujtatását.” (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3. szekció: Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék – 3.1. Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék – 3.1.5. Operatív dossziék /O-dossziék/ O-9964 „Teológusok” 35. Javaslat, Budapest, 1957. június hó 11. A javaslatot Juhász László rendőrnyomozó hadnagy készítette, amivel Kovács István rendőrnyomozó őrnagy, alosztályvezető egyetértett, és Hollós Ervin rendőrnyomozó alezredes, osztályvezető jóváhagyott.)

Az idézetből jól kivehető, hogy több papnövendék nemcsak a forradalomban vett részt aktívan, de azt követően is röpcédulák terjesztésével és forradalmárok elrejtésével vállalta az ellenállást a hatalommal szemben, nemegyszer a halálbüntetést kockáztatva. Az iratban említett röplap szövege is ismert: „Engedjék ki a börtönökből az egyházi személyeket! Számolják fel az Állami Egyházügyi Hivatal működését! Ne támogassák a békepapokat, akik közül egyesek besúgók lettek. Adják vissza a katolikus iskolákat! Biztosítsák a szerzetesrendek működési szabadságát! Vegyék fel a diplomáciai kapcsolatot a Vatikánnal!” (Idézi Soós, 2018, 151.)

A forradalom leverését követően a Kádár János által vezetett régi-új párt, az MSZMP vezetése csakhamar mindent megtett azért, hogy némi óvatosságot mutattva azért pontosan ugyanúgy folytassa a kommunista diktatúra működtetését, ahogy a forradalom előtt azt Rákosiék tették. Első lépésben újjászervezték az 1949-ben létrehozott Egyházügyi Hivatalt (a továbbiakban ÁEH). („Az egyházzal kapcsolatos munka irányítására egy állandó szervet kell létrehozni, amely kidolgozza az anyagokat, napirenden tartja a képzést, biztosítja az egyház és az alsópapság felé az operatív munka irányítását. Egy politikailag fejlett felelős elvtársat kell a szerv élére állítani, aki állandóan ezzel a kérdéssel foglalkozik.” MNL OL, M-KS-276-54/29. ő. e. [Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének titkársága, 1949. február 9-i ülés].) Az ÁEH felállításának a szükségességét Kállai Gyula az alábbiakkal indokolta: „A nemzetközi egyházi szervezetek, elsősorban a Vatikánnak a szocialista országok ellen irányuló, egyre növekvő, szervezett, átgondolt, intenzív tevékenysége szükségessé teszi a szocialista országok egyházügyi szerveivel koordinált, magas színvonalú országos jellegű egyházügyi szerv működését. A Minisztertanács közvetlen felügyelete alá tartozó önálló szerv működése jelentősen emeli az egyházak előtt az Állami Egyházügyi Hivatal tekintélyét, ami az egyházi felfogást figyelembe véve, fontos szerepet játszik belső és külső egyházpolitikai eredmények elérésénél.” (KÖBEL, 2005, 77.)

Az egyházat ellenőrző hivatal mellett a pártvezetés természetesen kitűnően alkalmazta a már jól bevált konspirációs eszközöket is, melynek segítségével határozatosan tudták eltávolítani a számukra nem kívánatos egyházi személyeket. Mindezen a következményeit jól tükrözik Romsics Ignác szavai: „1961. február elején a belügyi szervek papokból álló államellenes szervezkedést lepleztek le. Mindezek azonban csak utóregzései voltak a katolikus egyház másfél évtizedes szívós ellenállásának. A papok többsége megbékélt, vagy legalábbis megalkudott alávetett helyzetével.” (ROMSICS, 2004, 416.)

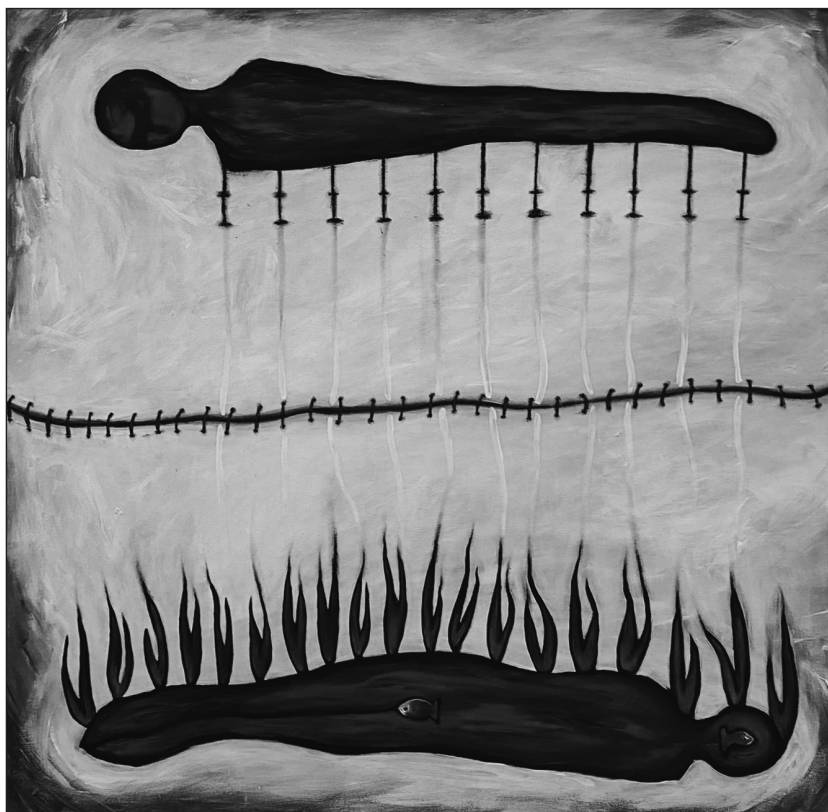
Tény, hogy a Rákosi-korszakban az állam hatékonyan tudott a katolikus egyház berkein belül bomlasztani, például a békepap-mozgalom, a koncepciók perek vagy az Egyházügyi Hivatal segítségével. Mindszenty József bíboros utasítására a forradalom napjaiban közel harminc vezető pozícióban lévő békepapot távolított el pozíciójából a klérus. „Ezzel az intézkedéssel a papi békemozgalmat lefejezték és működését teljesen megbénították. A katolikus püspöki karban előtérbe kerültek a legreakciósabb személyek, akik megakadályozzák a velünk megegyezni és együttműködni akaró püspököket a helyzet békés rendezésében” – panaszolja például a forradalom leverését követően 1956 decemberében az ÁEH vezetője.

Mindszenty intézkedéseivel összhangban ráadásul a Vatikán „1957. január 21-én elmozdítja azokat az érseki és püspöki helynököket, irodaigazgatókat, akiknek kinevezése nem egyezett meg a kánonjog rendelkezéseivel”, vagyis korábban a Szentszék nem hagyta jóvá kinevezésüket. (KISZELY, 2001, 97.) Összességében tehát elmondható, hogy amilyen intenzitással próbálta a magyar katolikus egyház vezetése – összhangban a Vatikánnal – az 1956-os forradalom napjaiban „megtisztítani” a klérust a Rákosi-korszak intézkedéseinek negatív hatásaitól, ugyanolyan intenzitással vette át Rákosiék módszereit az MSZMP pártvezetése az egyház ellehetetlenítése, társadalmi súlyának csökkentése érdekében.

Irodalom

- BOTOS Katalin (2018): „Az idő Isten kezében van, és az idő az igazság szövetségese”, In *A katolikus egyház és az 1956-os forradalom*, szerk. BOTOS Katalin, Budapest, Pázmány Press
- CSÍKY Balázs (2013): *A magyarországi szélsőjobboldal és a katolikus egyház viszonya az 1930-as években*. Közép-Európai Közlemények, 2013/4.
- DRAHOS Péter (1992): *Katolikus iskolák az államosítás után*, Educatio, 1992/1.
- GERGELY Jenő (2005): *A keresztény pártok és a „zsidókérdés”, 1938–1944*, In *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, szerk. MOLNÁR Judit, Budapest, Balassi Kiadó
- GYARMATI GYÖRGY, S. VARGA KATALIN (2001): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956*, I. köt., szerk. GYARMATI GYÖRGY, S. VARGA KATALIN, Budapest, Történeti Hivatal
- HORVÁTH Attila (2014): *A vallásszabadság korlátozása és az egyházak üldözése Magyarországon a szovjet típusú diktatúra idején*, Polgári Szemle, 2014/március
- Karl Marx és Friedrich Engels Művei (1959), 4. kötet, Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- KÖBEL Szilvia (2005): *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak*, Budapest, Rejtjel Kiadó
- KUN Miklós – ZINNER Tibor (2000): *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*, szerk. KUN Miklós – ZINNER Tibor, a magyar kiadást jegyzeteivel kiegészítette KUN Miklós és ZINNER Tibor], Budapest, Nagyvilág Kiadó
- LENIN, V. I. (1980): *A propagandáról és az agitációról*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- MÁTHÉ Áron (2021): *Eretnek marxisták, antiszemita akarnokok. Nyilaskeresztések, Rubicon*, 2021/9.
- MÉSZÁROS István (1994): *...Kimaradt tananyag.... A diktatúra és egyház*, II. köt., Budapest, Márton Áron Kiadó
- NÉMETHNÉ VÁGYI Karola, URBÁN Károly (1993): *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei 1957. január 25. – 1957. április 2.* II. köt., szerk. NÉMETHNÉ VÁGYI Karola, URBÁN Károly, Budapest, Franklin
- ORBÁN Éva (2016): *Kommunista gaztettek a magyarság ellen 1945 után II. A magyar „Gulágok” világa*, Budapest, Szent László Király Alapítvány – Pro Veritate

- PÓTH Piroska (1999): *Rákosi Mátyás előadása Moszkvában 1945 júniusában*, Múltunk, 1999/4.
- PÓTOR Barnabás (2018): „Nem börtön, hanem (...) menedék”. Módszertani kérdésfelvetések és közelítések az 1950-es, 1960-as években egyházi gimnáziumokban végzett öregdiákok visszaemlékezéseihez. *Studia Litteraria*, 2018/3–4.
- PÜNKÖSTI Árpád (1996): *Rákosi a csúcson*, Budapest, Európa Könyvkiadó
- RÁKOSI Mátyás (1950): *Válogatott beszédek és cikkek*. Budapest, Szikra Kiadó
- RIPP Zoltán (2002): 1956. *Forradalom és szabadságharc Magyarországon*, Budapest, Korona Kiadó
- ROMSICS Ignác (2004): *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris
- SOÓS Viktor Attila (2018): *A katolikus egyház és vezetője, Mindszenty József, 1956-ban*, In: *A katolikus egyház és az 1956-os forradalom*, szerk. BOTOS Katalin, Budapest, Pázmány Press
- SZABÓ László (2006): *A szocializmus hatása az egyházi misszióra*. ATF Szemle, 2006/2.
- TOMKA Ferenc (2006): *Halálra szántak, mégis élünk*. Polgári Szemle, 2. évf., 2006/10.
- VARGA László (1989): *Mindszenty József rádiónyilatkozata. A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.*, szerk. VARGA László, Budapest, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, 1989, [Századvég füzetek 3.]
- VIDA István (1998): *1956 és a politikai pártok: politikai pártok az 1956-os forradalomban, 1956. október 23. – november 4.* Válogatott dokumentumok, Budapest, MTA Jelenkor-kutató Bizottság
- WHEEN, Francis (2004): *Karl Marx*, Budapest, Napvilág Kiadó

LENGYEL ZSÜLIETT: *Vízszintes horizont II.*

SZAKÁLY SÁNDOR: KATONAI INTIMITÁSOK – EGYKORON

Érzékenység, érzékenyítés – olvastam az előadásra felkéréskor kapott levélben. Az előbbit értettem, az utóbbit nem. Rájöttem, hogy ez valami „új módi”, amivel meg kell(ene) ismerkednünk. Elkezdtem nyomozni, és kiderült, hogy valami olyasfélét jelent az „érzékenyítés”, amit régen talán úgy fogalmaztak meg, hogy fogadjuk el, ha valaki más mint mi, és ezért ne nehezteljünk rá. Nem kizárt, hogy ez a néhány mondat – vagy inkább szó – csak valami felületes dolognak tűnik, de szülőfalumban, Törökkoppányban ilyen kifejezésekkel nem találkoztam egykor, és később sem ez állt az érdeklődésem középpontjában. De akkor mi is áll(t) akkor ott? A katonák és a hadtörténelem. Ott meg mit lehetne mondani vagy írni az érzékenységi és érzékenyítés témában?

(Had)történeti mivoltom okán először is a közelmúlt jutott az eszembe: 1974. szeptember 8.–1975. július 31. 4228 Hódmezővásárhely, Magyar Néphadsereg. Bevonuláskor rendfokozat nélküli honvéd – katonai szaknyelven „kopasz” –, leszerelés-kor tartalékos törzsőrmester adta a minősítésem.

Mi ugyan érzékenyek voltunk a bevonuláskor sokmindenre, de hiába. Nem érzékenyíthettük a tiszteseket, tiszthelyetteseket, tiszteket, akiket nem érdekelt a mi érzékenységgünk. Ők ott és akkor embert/katonát/hazafit (?) akartak faragni belőlünk, mert ezt kívánta meg a hon érdeke. Ezt a magunkfajta tizenévesek nem mindig értették meg, nehezen fogtuk fel, hogy jószándékú észrevételeink miért is nem találnak soha meghallgatásra: szeretnénk ledőlni az ágyra, engedély kérése nélkül belépni a hálókörletbe, olvasni, takarodó után a riadólámpa fényénél még beszélgetni stb.

Viszonylag gyorsan rájöttünk, hogy ezek csak amolyan civil álmok, és a világ itt más. E másféle világot kellett megszokni, megérteni és elfogadni. Természetesen ellenvetéseket lehetett tenni, de nem volt érdemes. Laktanyafogság, fogda, külső hadtáp – ott a mosogatás, moslékhordás – és a sor hosszan lenne sorolható.

Ugyanakkor ezek a hónapok – összesen szűk tizenegy – sok mindent adtak is, legalábbis nekem: máig tartó barátságokat, odafigyelést másokra, pontosságot és bizonyos fegyelmet. Természetesen ez nem nevezhető általánosnak. Volt aki „megszabadulván” a katonaélettől, azonnal mindent az ellenkezőjére fordított, ami ott elvárt és betartandó volt. Éljen a slamposság, a sajátos rend – értsd: rendtelenség legyen körülöttem –, ne érkezzem időben a megbeszélt találkozásra, és egy kicsit bosszantsam a szerkesztőt, ha a végső kézirat-leadási határidő előtt egy-két órával még kérek néhány napot a szöveg „simogatására”.

Közben visszagondolva a több mint négy évtizeddel ezelőtti hónapokra, próbáltam felidézni, miről is beszélgettek a katonák – azaz mi – egymás közt. Sok mindenről, és ez a családi indíttatás, érdeklődés, az addigi élettapasztalat kérdése volt. Egy valami viszont – a többségünk esetében – biztos téma volt: a NŐ(K). Ki és miként élte át – ha már átélte, megélte – az első testi szerelmet. Álmodozott vagy már az újabb együttlét foglalkoztatta, amely a bezártság okán igencsak váratott magára. Mindenki érdeklődéssel figyelte, kihez ki jön látogatóba. Kedves, barátnő, osztálytárs – természetesen a családtagokon kívül. Vágyakozó tekintetek és álmodozás. No, nem a másik partnere/társa/barátnője/kedvese után, hanem a vonzó – vagy csak

annak látott – ismeretlenek iránt. Kiképzési szünetekben, tízóraizás közben is – a Magyar Néphadseregben volt ilyen! – előjöttek ezek a témák. Ahogy „öregedtünk”, a korábban „rettegett” tisztesek is bekapcsolódtak a beszélgetésekbe, és vagy büszkélkedtek, vagy csendben hallgattak, mert a civil életben lehet, hogy még nekik sem..., de annak bevallása rombolhatta volna az örvezető, a tizedes és a szakaszvezető elvtárs tekintélyét.

Ez volt a közelmúlt, amit megéltem/átéltem és megéltünk/átéltünk olyan sokan. De vajon miről beszélgettek egymás között a katonák jóval korábban, a háborúk idején a lövészárkokban, a kórházakban, a hátszágban és a hadifogságban?

Talán nem lesz meglepő, hogy szinte ugyanezekről a témákról. Számos emlékeztetést, naplót elolvasva, nem kevés, a második világháború harcait túlélő katonával – tábornokkal, törzstiszttel, főtiszttel, tiszthelytessel, tiszttel, honvéddel és munkaszolgálatossal – beszélgetve, levelezve kiderült, hogy a háború hétköznapijain során a téma szinte mindig azonos: család, munka, étkezés és a nők...

A témák sorrendje általában az adott helyzettől függően változott. A család szinte mindig az első helyen állt. A hadifogságban az étkezés – már csak az állandó éhezés, éhségérzet okán is – többnyire az előkelő második helyre lépett elő. A nők pedig egyre hátrébb szorultak, kinek volt kedve, ereje ott a nőkről beszélni, álmodozni...

Az étkezés azonban, ami nem egy esetben a főzést is jelentette – mármint gondolatban, illetve szóban – mindenki számára fontos volt. Hosszú idő óta nem élvezett ízek, falatok, hozzá a némi itóka – pálinka, bor, sör – hiánya sajátos dolgozatot is teremtett. Egy idős barátom – volt vezérkari őrnagy, barátságunk idején már ablakmosó, bordó mackóban, műanyagszatyorban a felszereléssel – mesélte a Margit körúti honvéd fogházban töltött emlékeit felidézve, hogy miként is főztek. Minden nap más és más ételt. Ez természetesen az ételnek és elkészítésének az „elmesélését” jelentette, óriási vitákat váltva ki, mert ahány ház, annyi szokás. Kell-e annyi pirospaprika a pörköltbe, hogyan készül a töltöttkáposzta, a gulyásleves vagy a babgulyás...

Egy alkalommal – a később halálra ítélt és kivégzett – rabtársuk készítette az ételt. Vörösboros marhapörköltet tarhonyával. Varga Laci bácsi – ő volt a „főző” – olyan ízesen, meggyőzően „főzött”, hogy az egyik rabtársuk az étel elkészülte után Laci bácsihoz fordult, és csak annyit kért, hogy: „Laci bácsi, nem mesélnél hozzá egy kis savanyúságot is?!”

A család természetesen mégis mindent megelőzött, főleg a házas férfiak esetében. Előkerültek a féltve őrzött fényképek, a tábori lapok és levelek. A bennük foglaltakat nem egy esetben meg is osztották egymással. Mi történt otthon? Ha nincs férfikéz, ki végzi el a munkát, besegítenek-e a rokonok a vetésbe, aratásba, disznóvágásba, hogyan kell kezelni a szüretelés után a mustot majd a bort...

Természetesen az idő múlásával a harctéren lévő és az otthon maradt feleségek között azért csak megjelent a „női téma”. Hogy miért olyan ritkán jön csak levél

a férjtől haza? Biztosan az oroszországi bárisnyák elvonják a figyelmét, azokról az a hír járja...

A hónapok óta a harctéren lévő férj, vőlegény pedig arról fantáziált – főleg ha a bajtársai a különböző kalandjaikat adták elő –, hogy vajon kitart-e, hűséges-e a párja? A legtöbb esetben – nem kevés egykori tábori levelezőlapot, levelet olvasva – a „párom” kifejezés jelent meg az ide és oda is írt levelekben, természetesen a „kedves” jelzővel.

A nő mint téma természetesen a katonasorsot érintő irodalmi művekben is megjelenik. A háborús regényekben szinte mindig. Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* című kitűnő művében a katonák arról is beszélgetnek, hogy ki nek milyen a felesége, a kedvese. Miképpen néznek ki, milyen is az igazi nő? Amikor az egyik katona a feleségéről beszél, őt írja le, egy másik közbeszól, emlékezetem szerint valahogy így: „Az nő? Az én feleségemnek olyan fara van, mint a söröslónak!”

Az egymás közötti beszélgetések során egy téma viszont – legalábbis az ismereteim szerint – sohasem került elő. Egy olyan téma, ami az utóbbi néhány esztendő során szinte a mindennapok részévé vált: a „másság” kérdésköre. Hogy ez a kifejezés pontosan mit takar, azt nem tudom, de próbálok megérteni. Magam még ott akadtam el, mindannyian mások, másfélék vagyunk – és ez természetes. Ennek a kiemelt hangoztatása számomra teljesen felesleges, bár vannak, akik úgy vélik, ez a legfontosabb. Lassan rá kellett jönnöm arra, hogy ez a „másság” alapvetően azokra vonatkozik, akik szexuális életüket másként élik meg, mint amit a többség természetesnek vesz. Eszembe jutott, hogy évekkel ezelőtt, a korabeli katonai iratokat forgatva, a kezembe került egy sok száz nevet tartalmazó névsor (összeállítás), amelyben a homoszexuális férfiakat írták össze. Név, születési adatok, foglalkozás, lacím...

A volt magyar királyi Honvédséghez kapcsolódóan nem találtam olyan rendelkezést, amely a homoszexuális férfiak katonai szolgálatára vonatkozóan bármit is előírt volna. 1942-ben azonban mégis foglalkoztak a kérdéssel.

Az Államvédelmi Központ – amely a Belügyminisztériumhoz tartozott és a különböző hírszerzéssel és kémelhárítással foglalkozó szervek munkáját volt hivatott összehangolni – élt javaslattal, pontosabban kéréssel a Honvédelmi Minisztériumhoz, a „Homoszexuális egyének munkaszolgálatra való bevonultatása tárgyá”-ban.

A Honvédelmi Minisztériumban az 1942. november 7-én, illetve 11-én érkezett kéréssel kapcsolatban elindult a véleményezés, és a válasz megfogalmazása előtt a következőképp foglalták össze a Honvédelmi Minisztérium álláspontját: „A B. M. /:Államvédelmi közp.:/ kéri, hogy a Budapest területén tartózkodó és nyilvántartott homoszexuális egyének honvédelmi munkaszolgálatra behívassanak.

Fenti kérelemmel kapcsolatban az 1/b. osztály álláspontját az alábbiakban adja elő:

Az 1939. II. t.c. 89 §. /1/ bek. szerint a honvédelmi munkánál azokat kell alkalmazni, akik annak elvégzésére már rendes foglalkozásuknál, illetőleg szakképzettségüknél /:mesterségüknél:/ fogva alkalmasak. Általában mindenkit ott és olyan

alkalmazásban kell foglalkoztatni, ahol testi és szellemi erejét, képességét a honvédelem érdekében a legjobban lehet értékesíteni.

Amint a fentiekből is megállapítható, érintetteknek honvédelmi munkaszolgálatra való igénybevételére törvényes mód nincsen.

Az osztály még megfontolás tárgyává tette érintetteknek katonai szolgálatra való igénybe vételét is, ezek szerint:

Az eddigi rendelkezésekkel a társadalomra káros egyéneket /:fegyenc, internált:/ két csoportra osztottuk u. m.

a./ nemzethűség szempontjából megbízhatókra,

b./ megbízhatatlanokra.

Az a./ alattiakat a harcos alakulatokhoz osztottuk be, míg a b./ alattiakat a klgs. mu. szd-ok felállításánál használtuk fel. A klgs. mu. szd-okba csak azok kerülhetnek, akiket a fegyenceknél az ügyészség, az internáltaknál pedig az e tárgyban felállított egyes bizottságok határozata alapján megbízhatatlannak minősítettek.

Az osztály véleménye szerint érintettek nem minősíthetők nemzethűség szempontjából megbízhatatlannak, és így azokat a harcoló alakulatokhoz kellene beosztani, ami semmi esetre sem kívánatos megoldás. Ettől függetlenül a jegyzékben felsoroltakat az alábbi csoportokra kellene osztani:

a./ zsidók,

b./ nem zsidók,

c./ katonák voltak,

d./ sorozva voltak,

e./ katonák nem voltak,

f./ akik koruknál fogva had- és szolgálati kötelezettség alatt nem állanak.

A kategóriákon belül minden csoporttal más és más eljárást kellene követnünk, viszont az erre vonatkozó adatokat a csatolt jegyzék nem tünteti fel.

Végül még rá kell mutatni arra, hogy azok között, akik katonák voltak. Lehetnek, sőt lesznek olyanok, akik rendfokozattal bírnak és kitüntetéssel rendelkeznek.

Mindezeknek előrebocsajtása után az osztály a kérdésnek katonai vonalon való megoldását nem javasolja, és nem tartja kívánatosnak egyrészt azért, mert a kérdés kimondottan rendészeti /:közig.:/ megoldást kíván és azáltal, hogy érintetteket ideiglenesen katonai szolgálatra igénybe vesszük, a degenerált idegzetű egyének jellemének megváltoztatását nem remélhetjük. Másrészt mind nagyobb méreteket öltenek az olyan kérelmek és javaslatok, melyek az ország lakosságának salakját a honvédségnek kínálja fel felhasználásra. Ily eljárás sérti a háborúban résztvevő többi feddhetetlen egyének jó érzését, amikor azt látják, hogy az igénybe vételnek első sorban büntető jellege van.

Fentiek alapján a kérdést megoldását

Döntésre előterjesztjük.”

A Honvédelmi Minisztérium gyakorlatának megfelelően a javaslat – a különböző szinteket megjárva – a következő döntést eredményezte, melyet rövid levélben hoztak a belügyminiszter tudomására: „Az 1942. évi november 7-én és 11-én kelt

1407/el. ávk. 1942. számú nagybecsű átirataira van szerencsém Nagyméltóságodat értesíteni, hogy a homoszexuális egyéneket Nagyméltóságod javaslata szerint honvédelmi szolgálatra igénybe venni nem áll módomban.”

A levél megfogalmazása előtt a Honvédelmi Minisztérium I. csoportfőnöksége megerősítette az illetékes 1./b. osztály álláspontját, amikor a következő került az iratra: „Mivel a Honvédség nem büntető intézet, igénybe vételüket nem javaslom. Általában fiatalabb korosztályról van szó, azok esetleges igénybe vételük esetén a harcoló csapatokhoz (zsidók a táb. mu. szd.-hoz) volnának beosztandók.”

Ismereteim szerint ezzel a levéllel a jelzett kérdés lezárult, és a továbbiakban a katonák egymás között erről legfeljebb magánbeszélgetéseikben ejtettek szót.

A rövidítések feloldása

áv. Államvédelmi Központ
B. M. Belügyminisztérium
bek. bekezdés
eln. elnöki
klgs. különleges

mu. munkás/munkaszolgálatos
szd. század
t. c. törvénycikk
táb. tábori

LENGYEL ZSÜLIETT: *Vízszintes horizont I.*

A földvári strandon

A déli partról Tihany felé úszom.
Hol a megyehatár?
Hol a korszakhatár?
Elfogtam magam, én vagyok a túsom,
de a dél visszavár.

Holtfáradtan Koppány földjére lépek,
bár zendülés se vár,
kívül, belül homály,
én magam egy vízből formált kísértet
a napfény homlokán.

Hisz mindig a déli partot szerettem,
a naplemente szép,
s az emberi beszéd
kíváncsi sirályként száll el felettem,
a magasból lenéz.

Hány órát feküdtem gyerekkoromban
a déli part fűvén?
Boldogságkezdemény
volt akkor minden, és most minden romban,
a pusztulás serény,

ez az igazi neve az időnek.
A vízben a halak
csak ritkán látszanak,
lakói a múlt elé tett kendőnek,
ki se mondott szavak,

egy hosszú hallgatás a tópart,
bár az autóduda
nem hallgat el soha,
a nádasban a kócsag bölcsen sóhajt,
nem figyel oda.

Észrevevessük a változás irányát,
és vele fordulunk,
ilyenkor forr dalunk –
aki hallgat megégeti a száját.

Mint üres rókalyuk
lakatlan lesz a lelkifurdalás is.
Mindig több tehető.
Amire van erő,
az nem a megoldás, hanem egy másik –
park helyett temető.

Mikor a tó vízszintje lefelé megy,
ha nem esik eső,
még elképzelhető,
hogymint élet helyett jön egy másik élet,
nem várható idő,

amely hirtelen jóra fordít mindent,
ami fordítható,
s a pusztulásadó
majd sokakat megrendít az önhitben –
mától kiszabható.

Lesz külön járulék a tévedésre,
csupa jóindulat,
ami velünk mulat,
amikor hülyeség van kőbevésvé,
és nem okos szavak.

De mi van akkor, hogyha már a kő sincs,
és kiszárad a tó?
Miféle altató
most a világ? Az ember meglepődik,
a titok hallható,

nem eltitkolják, inkább kiüvöltik,
az a tapasztalat,
a nyitott dolgokat
megérteni az elszántak se győzik,
a lényeg elszakad,

így aztán véget ér a folytonosság,
töredezik a tér.
Cseréld el semmiért.
Pár lódítással valamivé mossák,
az egész ennyit ért.

Beöthy György feljegyzései alapján

Sic transit gloria mundi. Ezernyi társának sorsára jutva a Siklóssy, Rumi és Beöthy családok kúriája Osztopánon feladta létezését, és örökre eltűnt a térképről. Ez az írás emlékezés és emlékeztető az érintettek – tágabb értelemben minden magyar ember – számára.

A Kárpát-medence a köznemesi kúriák országa, Magyarországnak pedig egyik legfontosabb ismertetőjegyei az állammal egyidős családok birtokain kalandos életutat őrző műemlékek. Faluszéli magaslaton, benn, a patronált templommal szemben vagy a tanyavilág szívében áll az úri lak, a kultúra erőssége, a kenyérszövő, törvényhozó hely. Itt születik és hal meg a nemzet gerince, a magyar úr. Itt született és halt meg emléke. A fekete por, amit tulajdon földjéből kezünkbe veszünk, nem beszél, nem magyarázza azt, ami megmagyarázhatatlan a modern kor zavaros fogalmaival. Várak, kastélyok megváltozott funkcióval újjáépülhetnek, de a falu kúriája föl nem épül már, mert amit képviselt, amiért épült: örökre elveszett.

Katona szerint hazánkban több mint 2000 úrilak található, melyek az épített örökség, a tárgyi kultúra, a természeti örökség és a szellemi kultúra értékrendszerét képviselik. Nem túlzás, ha azt mondjuk, minden településre jut legalább egy. Míg az ún. kúriális községek szinte hemzsegnék az ilyen épületektől, a nagybirtokokon elvétve, a legtöbb helyen csak egy-két képviselőre találhatunk. Nap mint nap bontanak el, alakítanak át radikálisan történelmi jelentőségű épületeket, ráadásul hiányzik az adatbázis a kúriák nyomkövetésére. Nincs felmérve sem a háború, sem a szocializmus, sem a versenyprivatizáció pusztítása.

A ház, ahonnan a nemesi (akár csak félteleknői) birtokot igazgatták, egykor sok embernek adott tisztas megélhetést, letűnt korok nagy találkozásainak, vitáinak színhelye volt. Baranyi Bódog itt próbálta magára a Szent Koronát, Enessey István itt látta vendégül Károlyi kurucait, Berzsenyi Dániel innen levelezett barátjával, Kazinczyval. Később a „népé” lett, magtár, iskola, kórház, községháza, gazdasági iroda lett belőle. Végére bármit kezdtek vele, csak a szegénység magjait tárolta. (Néha a szellemi elszegényedést, a tömeg alsó-kultúrájának érvényesülését fejlődésnek nevezzük.) A haladás korának ezért kellett áldozatul esnie. Kockaházak épültek körülötte, üzemek, amik aztán kiürültek, berozsdásodtak. Kiürült a kúria is, itt-ott be is rozsdásodott. Adják-veszik, mint a santa lovat, jobb esetben polgári kedélyeket ápolnak benne, rosszabb esetben az enyészetnek engedik át, a telek reményében. Egy-egy kis falunak még útban is van, értékét nem ismerik, jelentőségét nem látják át. Ugyan számtalan jó példát találunk, amikor a politikai akarat a szakértelemmel, a megfelelő gazdasági tényezővel és a közösség összefogásával találkozik, a legtöbb eset mégis tragikus kimenetelű – mint az itt ismertetésre kerülő Siklóssy-Rumi-Beöthy-kúria Osztopánon.

Osztopánról, ahogyan ismerjük

Osztopán közel 800 fős település Somogy megye közepén. Címere földművelésre utal, jellegtelen, 1908-as keltezésű. A legutóbbi birtokosok sem kapcsolhatók érdemben a település történetéhez. PUSZTAI Gyula régészeti kutatásából viszont megtudjuk, hogy a falunak Árpád-kori előzménye van. Vár és Váralja településrész egy vezető réteghez tartozó családnak adhatott otthont. Első említésekor, 1229-ben a székesfehérvári káptalan birtoka, 1284-ben IV. László király öccséhez, 1317-ben a Gutkeled-, illetve Felső-Lendvai-, 1417-ben a Perneszi-nemzetséghez került. A Perneszy család főnemességig emelkedett, Erdélyben komoly fejedelmi szolgálatot tettek. Osztopáni várkastélyukat a török pusztította el.

A török alatt és után a Magyar, a Zöld, a Zalai, a tóti Lengyel családoké a falu, de a Perneszyek még 1757-ben is a felével rendelkeztek. Ekkoriban telepítettek be sokácat (vagy vendeket), akiktől a szlávos határnevek erednek (Umsica, Tarasica, Krája, Viszak). A 19. században házasság és adásvétel útján a vizeki Tallián, a Siklóssy, a gróf Forgách, az Illés, a Jeszenszky, a kisbarnaki Farkas, a Márffy és a Bottka családok költöztek be ide.

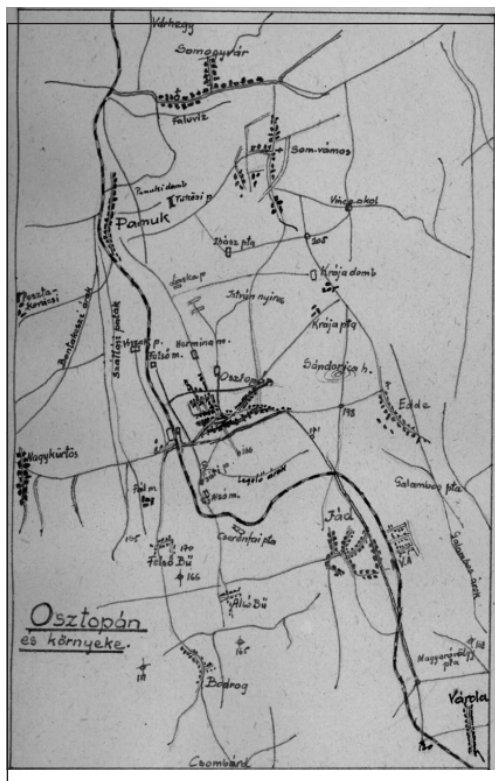
Pallos János térképén megfigyelhetjük, hogy Kürtös-Bő-Jád-Edde karéjba fogja Osztopánt. A Perneszi-rész a mai falutól keletre helyezkedett el (Edde irányába, a Jád felé vezető úton), tehát a lakosság az idők folyamán nyugat felé terjeszkedett.

Mármost az a kérdés, ki birtokolta eredetileg – tehát a székesfehérváriak előtt – a falut, melyik lehetett az a „vezető réteghez tartozó” család?

Osztopán neve (Oztupan, Ztupan, Wztupan) szlávos hangzású, valójában az Ontopa variánsa, ahogy az egy Komárom megyei település (Csallóközarányos pusztája) példjára

A Perneszi család várkastélyának talajnyomai Osztopánban

*Osztopán és környéke
Pallos János monográfiájában*

ból ismert. A „sztupán” a zsupán, azaz az ispán szavunk eredetije, Király szerint személynévként vált a falu névdonorjává. Egyébként a 14. században tulajdonos Gutkeled-nemzetség eredeti várát is Stoph-nak írják (Staufen vára). Ezek alapján elképzelhető, hogy az Ontopa/Ontopán – amely az ősmagyar Ond-Apa neveket rejt – szláv, illetve germán hatásra fordult el, de az is, hogy mindez fordítva, azaz magyarosítva történt. Kristó Gyula (et al.) helynévszótárában az Ond-Ondava-Ontopa névalakulásra találunk bizonytalan utalást. On-telke és a hasonló Om-boz az ország másik végéről, Kolozs megyéből kerül elő.

A Bő-nemzetség Somogyban

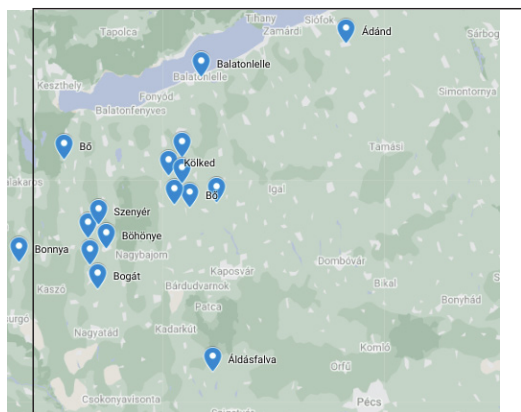
Osztópán környékén először feltételezhetően a Bő-nemzetség telepedett meg, akiknek helynevei a következők:

- Bő (Alsóbú-pusztá);
- Kisbő (puszta Sávoly mellett);
- Böhönye;
- Kürtös(pusztá) (kürtös vezérség emléke, kürt-őrző hely);
- Kölked (Könyök-Kölök a nemzetség más területein is jellemző);
- (Balaton-)Lelle (Lehel vezér után)
- Bodon/Bodony (puszta Tapsony mellett) és Bonnya (puszta Botond vezér után);
- Bulcsú (Bölcső pusztá Segesd mellett, Bulcsú vezér után);
- Öreglak (Somogyvár feletti nemzetségi központ);
- Alsóbogát és Bogát (puszta Segesd mellett, Bogát vezér, a nemzetség őse után);
- Szenyér (a nemzetség más területein is jellemző);
- Pamuk (első említése Banyk, ami a szláv Botond-Bodon);
- Álgófalu/Áldásfalva (ma Diósfalu) és Ádánd ('áldomás' jelentésű Áldár személynévből, ami ismert a nemzetségben és a kürtviseléshez kapcsolódik).

Ezek közt megkülönböztethető két birtokcsoport, Kölked-Bő és Szenyér-Böhönye körül. Kettejük közt a Boronka-mellék lápja húzódik. Az Áldár-nevek a megye északi és déli határán helyezkednek el.

Bogát vezér a kende tisztségét tölthette be, leszármazottai közt feltételezhetjük Lehel (Lél, Lebedi) és Bulcsú (Vérbulcs) családját, akik kürtös vezérek voltak. Szintén leszármazottja lehetett az a Bő nevezetű ő, akinek neve a török „bej” nyomán nemzetségfőt jelent.

Alsóbú-pusztá Osztópán előterében, a délnyugati Bodrog település mellett található.

Bő helynevek Somogyban

(saját szerkesztés, Google My Maps)

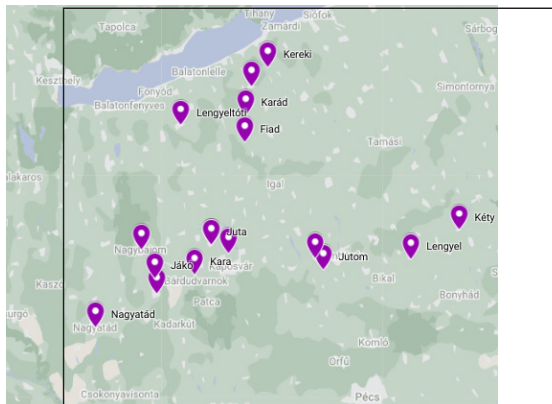
Feltárt kalandozáskori ipara jelentős szerepet tulajdonít neki az akkor szomszédos fejedelmi udvartartásban (Somogyfajsz). A somogyi Bő-birtokok általában Fajsz szálláshelyeit kísérik, másik szállásterülete, a Mátra (Oroszi, Tarján, Fajzat), ezért szintén Bő helynevekkel gazdag. Ilyen Bátor(tereny) (véltetően a Botond-ból, a legendás felmenő után), de ilyen az Osztopánt/Ontopát idéző Opuz/Habuz (Apc), esetleg Ompod (Verseg határán), tőle 16 kilométerre, a Zagyván túl. Későbbi uralkodói szolgálataik bizonyítékeként áll a Sarudhoz (Sarolt fejedelemszöny szállása) tartozó Szárazbő pusztá Heves megyében, Sarródtól nem messze fekvő Bősárkány Sopron megyében. Kiterjedt jelenléttel bírtak az északnyugati és az északkeleti határátkelőknél, a Hernád völgyében (Hernádbúd, Magyarbód), Beregben (Szernye, Bátyu, Boltrágy, Atya). Az említett komáromi Ontopától nem messze fekszik Bogya, a Duna másik oldalán Bőny(rétalap). Komárom megye márpedig a Bő-rokon Lél nemzetségéé volt.

A Káta-nemzetség Somogyban

A honfoglaló Káta-nemzetség a tolnai hercegségből (fejedelmi nyaraló-, később trónörökös szálláshely) kiindulva nyugatra, Somogy területén épített ki birtokrendszert. Betüremkedésük talán Fajsz apjának, Jutasnak szolgálatával kezdődött. Ennek valószínűsíthető emlékei a következő szálláshelyek:

- Kéty (Kéty-Ketya, a Káta hangzaspárja);
- Kereki (nemzetségi címerképből);
- Juta (Fajsz apja után), Jutom (egykori Dáró vár tartozéka, Kapospula mellett), Jut (talán Feketesár pusztá, Böhönye mellett);
- Kara (valószínűleg Kaposmérő mellett) és Karád (a nemzetség más területein is jellemzők);
- Fiad (Fír-Filke a nemzetség más területein is jellemző)
- Lengyel, illetve Lengyeltóti (eredetileg Kengyel, mint a Káta-Láta, a nemzetség más területein is jellemző)
- Kötcsé (Kecsőd-Kecsege a nemzetség más területein is jellemző);
- Csiget (Kaposvár része, Csigla török nyelven azonos jelentésű a Kátával, azaz „vár”, „sánc”) és a hasonló Csökölly;
- Jákó (azaz Ivánkó/Ivánka a Tivánból levezethető, ami gyakori név a nemzetségben);
- Bajom (ma Nagyabajom, Baján nevének felújítása, ami gyakori név a nemzetségben);
- Atád (Nagyatád) és Attala (Attila nevének felújítása, nemzetségi eredetre utal).

Az alábbi térképen látható, hogy a Káták a Kapos mentén húzódtak fel Somogyba, ahol két birtokcsomó alakult ki. Délen Jákó-Kara, északon Karád-Kereki körül sorakoznak falvaik.

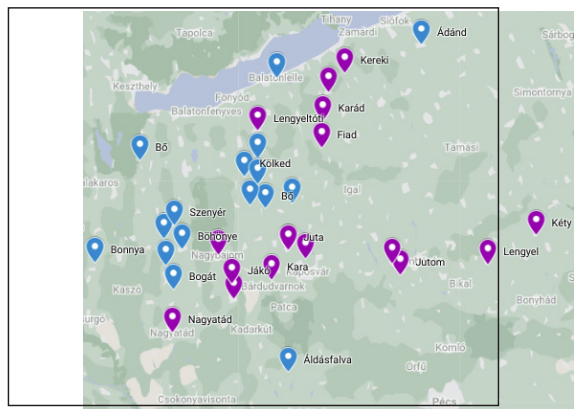

Káta helynevek Somogyban

(saját szerkesztés, Google My Maps)

amit viszont a veszprémi káptalannak juttatott. A Káta- és a Bő-nemzetség tehát gyakorlatilag Osztopán birtoklásában egyesült.

Az összevetett térképen kirajzolódik, hogy a Káták a Bők területét két oldalról, délről és északról fogják közre. Ez a két nemzetség közti folyamatos interakciókra enged következtetni. A Káták ugyan beszorították a Bő-nemhez köthető (Balaton-)Lellét, és szinte betüremkedtek a két Bő-birtoktest közé, ez azonban a körülmények ismeretében nem jelent mást, mint bizonyos rokoni viszonyok kiépülését.

Bő (kék) és Káta (szürke) nemzetségi helynevek Somogyban

(saját szerkesztés, Google My Maps)

Osztopán névadása

Koppány lázadásában minden helyi nemzetség részt vett – már csak a rokoni kapcsolatok okán is. A pogánykodó vezér szállását (Beliudföldre, Törökkoppány) Káta helynevek szegélyezik, csakúgy, mint más helyeken (Tevel, Lengyel és Kéty között, Adásztevel mellett Kup, Atya) nagyapjáét. István azonban egy szent király kegyességével – némi besenyő betelepítésen kívül – mégsem háborgatta a megtérőket. Így nemzetségi monostor épült a somogyi Bőn a Szent Kereszt tiszteletére, ami országos jelentőségű hiteleshellyé nőtte ki magát.

Nyugatra, Szenyér és Böhönye mellett fekszik Nemesvid és Vrázsló. Az előbbi a Szent László ellen hadat vivő Vid ispánt jeleníti meg, a másik annak leányági felmenőjét, Szár Lászlót vagy a konkurens Szent Lászlót. Szár László Szent István uno-

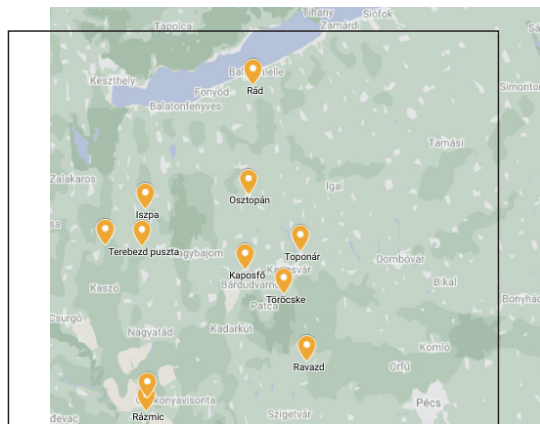
katestvére volt. Vrászló körül családfája rajzolódik ki: Tapsony (Taksony) nagyapja, Miháld (Mihály) édesapja, Inke (Enéh) ősanja volt, ahogy Osztopán mellett Edde (Ed) az ősapja. Tab (mint a Tap-sony) és (Nemes)Déd is felmenőknek állíthatnak emléket. Vid – aki a mogyoródi csatában esett el – nemcsak Salamon trónját védte, de maga is arra pályázott az Árpád-házi származás jogán. A *Krónika* egyébként időrendi tévedésben írja őt a Gutkeled-nemből valónak. Valószínűbb Káta-nemzetségi vonatkozása, így tekinthetjük őt az Osztopáni család ősenek. Az említett helyneveken kívül csatlakozást találunk Inke Isztopán nevű, Nagyszakácsi Iszpa nevű határrészében, Nagybjom Lohászló és Vida pusztáiban, megyén belül pedig még Bárd-Szerászló (Bárdudvarnok), Viszló, Vitya (Osztopán mellett) és Vétye is kapcsolhatóak vele.

Vid lázadása ellenére sem a Bő-, sem a Káta-nemzetség nem szenvedett nagyobb visszaszorítást, ami szintén egy szent király kegyességéről tanúskodik. Bár László is osztott birtokokat a veszprémi, a pannonthalmi és más egyházi előjáróságoknak. Ennél fontosabb azonban, hogy elismerte a kürtörzőket, sőt, udvarának közvetlen tagjaivá tette őket, amikor Koppány egykori erősségébe, Kupavárra/Somogyvárra helyezte székhelyét.

Terepcske (ma Kaposvár részeként Töröcske) falu a Bő-nemzetség Tripk-ágának maradványa. A Tripk/Trepk-ág horvát személy- és helynevei a Tirpimir dinasztival való kapcsolatról tanúskodnak. (Tirpimir a fejedelmi „-mir” nélkül Tirp-Tripk.) Feltételezhetően Szent László hozta össze a helynévadó felmenőjét saját nővérének, Ilonának családjával, aki Zelemér horvát király felesége volt. A közeli Szomajom (ma Kaposfő) neve mögött Zelemér Zvoimir-Zvoimon alakját sejthetjük. Feltételezhetjük továbbá, hogy az 1083-ban elhunyt horvát Radován herceg lányát/családtagját kapta feleségül a Boda (Bodon/Botond) nevű úr az Osztopáni családból. Fiukat pedig Sztupánnak nevezték, aminek zöngésség szerinti magyar megfelelője Ontopán.

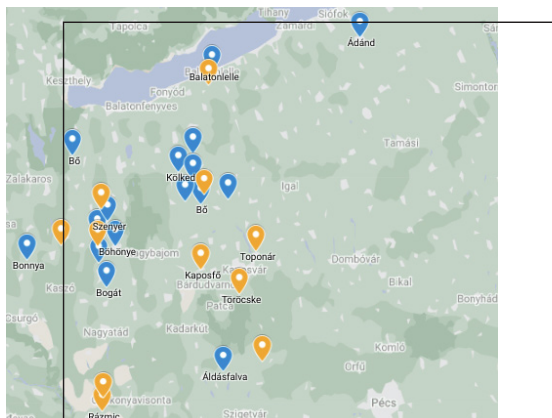
Rodovántól származhatnak a Rád (Batalonlele melleti pusztá), Ravazd (Roazd/Rovasd, Szentlászló mellett), Rázmic (Babócsa vidékén), Rinya (Rinyaújnép, azonos nevű patak partján) stb. rövidített, magyarosított személynevek. Sokatmondó, hogy a horvát hercegi székhely, Gradiste mellett, Szlavóniában találunk egy Sztupart. Kaposvár északi elővárosa, Toponár szintén osztopáni illetőségű horvát név, jelentése „nagy ember”. És esetleg még Terpeczet is ide számíthatjuk (Terebezd-pusztá Böhönye és Tapsony közt).

Szent lovagkirályunk olyannyira szerette ezt a vidéket, hogy itt fogadta a külföldi követeket (az ún. bodrogi húsvét kapcsán),

*A Tirpimir-dinasztia helynevei
Somogyban*

(saját szerkesztés, Google My Maps)

Bő nemzetségi és Osztopáni helynevek Somogyban

(saját szerkesztés, Google My Maps)

pád-kori várának megsemmisülése is, az udvarház ugyanis a másik oldalon épült újjá.

Ha a Bő-nemzetség helyneveit összevetjük a Tirpimir-dinasztiáéival, nyilván teljes lefedést szeretnénk látni. Ez azonban Osztopán, Terepezd-Iszpa és Rád kivételével nem valósul meg, ami újfent a Kátákkal való közösségre mutat, illetve – mint látni fogjuk – az Osztopáni család későbbi terjeszkedési irányát indikálja.

Az Osztopáni család

Az Osztopáni töről származhatott a Csököly-nemzetség (Csigla, Csilkó, Csikó, Csillag, Csira, Cser, Csöd) és az Apoc (az említett Obuz/Apc révén). Az utóbbiaknál a Szeptkó/Sztupán személynév gyakorisága árulkodó. Feltételesem ide sorolhatjuk még a Geregye, Bogát-Radvány-nemzetségeket és a Dráván túlra szakadt Fejes családot – szintén horvát személynévek alapján.

Csánki Dezső gyűjteményében Osztopánról veszi előnevét a Bán család Tencsénben, a Bom Veszprémbe, a Balassa és a Török családok Somogyban, a Zöldek Abaúj és Zemplén megyékben. Az utóbbiakat már ismerjük mint Osztopán kora-új-kori birtokosait, a Balassa és a Török pedig aliter nevek (népies változatok).

A budai káptalan Veszprém megyei birtokára az Osztopáni család nyert adományt 1437-ben, tehát a Bom családdal (és feltehetően a szintén Veszprém megyei Vepsény-beli Zöldekkel) azonos.

Tencsénben egy Osztopna (Stupné) nevű települést találunk, ahonnan a Sztupnai, a Sztupniki, a Sztupnoki, a Sztupnyei, a Sztupiczky családok származnak (Bán alias-névvel). Gyakori elírás az Oszlopán, melyhez hasonló a Sz(o)lopna (Slopna) település, Osztopánától 20 kilométerre délre, a Vág túloldalán. Kapcsolat itt alig-

és az itt alapított apátság vált temetkezési helyévé is (bár Bakay Kornél ide vonatkozó kutatása erősen vitatott). A kürtös pogányságot magához vonzó Lászlót politikai okok miatt ábrázolták később aszkéta szentnek. Utóda, Kálmán erőszakos betelepítése Kálmánkirálycsehi (ma Kálmánca) nevében örződött meg, a nemzetségi területen a dömösi prépostságnak juttatott birtokokat. László 1192-es kanonizációját látványos birtokátrendeződés kísérte. A legenda szerint a szekér „magától vitte át testét Nagyváradra”, ez azonban inkább III. Béla műve lehetett. (Talán ennek a fájdalmas emlékét idézi a Káták címere, ha abban a szekér kerekét látjuk.) Az

1192-es évben történhetett Osztopán Ár-

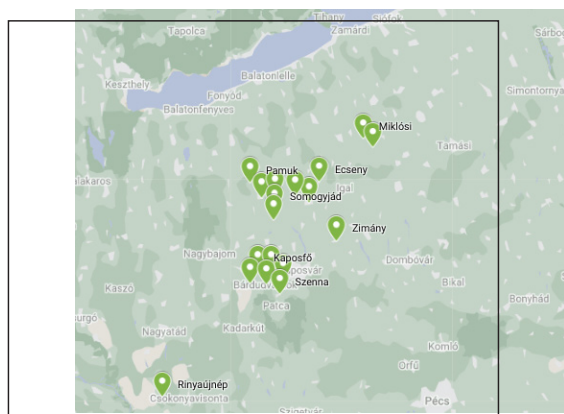
ha detektálható, ráadásul a déli és az északi szláv nyelvjárásokat nem szabad összemoznunk.

A 14. század elején Károly Róbert politikája felszámolta a nemzetségi rendszert. Osztopánra ezért kerültek Gutkeled-beliek, az Osztopáni család ágai pedig – nevet változtatva – szétszéledtek az országban. Ez részben a nemzetség természetes differenciálódása.

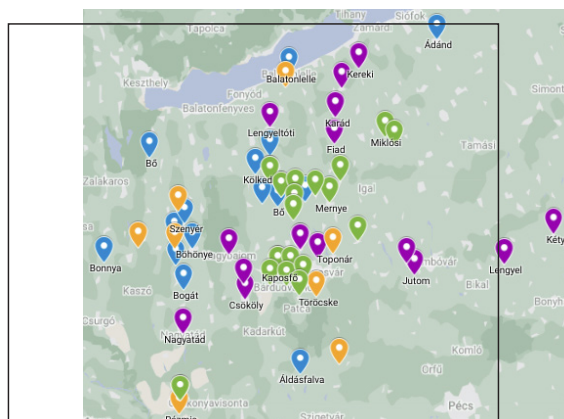
Borsa Iván levéltári kutatásaiból kiderül, hogy a Perneszi és az Osztopáni család közös őssel rendelkezett. Birtokaik lefedésben vannak, tehát pontosan száz évvel később, a 1417-es adomány csak visszahelyezte őket jussukba. Az alábbi térkép szerint alapvetően két birtokcsomót tudott magáénak az Osztopáni-Perneszi család a 15. század végére. Északon Osztopán körül, délen Kaposfő (vagyis Szomajom) körül sorakoznak falvaik. A névadó Pernes, Miklósi, Zimány és lent a Drávánál Rinya(újnép) azonban magyarázatot váró kilógások.

1323-ban Pernesz kapcsán jelenik meg egy oklevél, amely az Osztopáni család tagjait sorolja: Pető fiai Péter és Endre, nagyapja Áldomás. Ez az utóbbi név, ez a dokumentum bizonyítja a kürt-kultusz kései jelenlétét, ami az Áldó-Ollán-Olifánt (ti. elefántcsont-kürt) nevekkkel áll összefüggésben. Ide tartoznak pl. az említett Ádánd, Áldásfalva, Alibánfa, Keménd-Ollár helynevek. Itt még annyit kell hozzátennünk, hogy a 1323-as év a jász privilegium éve, amikor a beköltözött népcsoport alföldi szálláshelyére adómentességet nyert. Ha figyelembe vesszük, hogy a Jászság a Káta-nemzetség területén húzódik, önmagát adja a feltételezés, hogy a Káta-nembeli Osztopáni család a perneszi oklevéllel „csendesén tiltakozott” az ősi földek bitorlása ellen.

Az eddigi térképek összevetésével lesz teljes a kép a családi birtokok nemzetségi jogalapjáról. Továbbra is Osztopán környéke az, ahol földrajzilag a Bő- és a Káta-nem, valamint a későbbi Osztopáni, Perneszi és egyéb családok tulajdonlása találkozik. A Pernesziek új birtoktestet építettek fel Kaposvár környékén és a Rinya partján, ahová az Osztopáni személynevek elvezetnek.

Perneszi családi birtokok a középkorban
(saját szerkesztés BORSA nyomán, Google My Maps)

*Bő, Káta, Osztopáni és Perneszi
nemzetségek birtoklásának nyomai
Somogyban*

(saját szerkesztés, Google My Maps)

Bélaháza a Szabás községhez tartozó uradalmuk központja volt, de elképzelhető, hogy itt is felvidéki utalásról van szó, ahol sok a Béla-település.

A vizeki Talliánok névadói a Veszprém megyei Taliándörögd településnek, ami 17. századi szerzésük. Nagy Iván nemzetségtáblája szerint e század fordulóján házasodtak be a Perneszi családba, így a Perneszi-birtokok harmadát is megörökölték. Úriházuk épült Bolhás, Osztopán, Szabás és Ádánd községeken.

Osztopánon 19. század közepi kúriájukat 1910-ben bővítették kastéllyá, amely ma óvoda, általános iskola, községi könyvtár és helytörténeti múzeum, egyben.

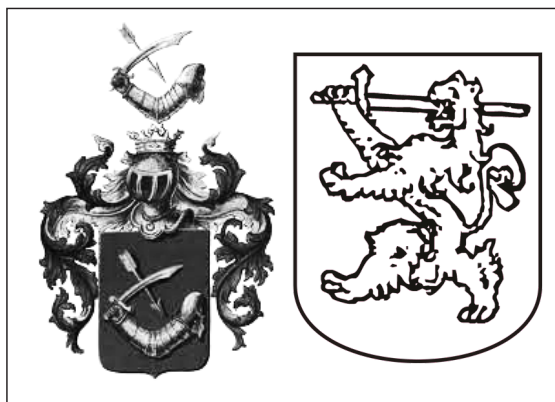
A Siklóssy család

Kempelen Béla és Nagy Iván is csak egyetlen Siklóssy családot ismer. 1565-ben kaptak címeres levelet a megyében. Hasonló név Ugocsában a Siklóczy, Székelyföldön a Siklódy, Biharban a Sikló/Siklós, de ezekkel nem mutatható ki kapcsolat, és az Arad megyei Siklósi zöngéspárja, a zempléni és beregi Soklyói szintén messziek, nincs köztük kapcsolat.

A középkori Siklósi (Soklyósi) család a Kán-nemzetség Suklous/Soklous ágából nőtte ki magát. Kristó Gyula szerint a Kánok (Keánok vagy Kajánok) bolgár, délvidéki származásúak. Első ismert ősük, Gyula, aki magas tisztviselő (nádor, vajda vagy bán) volt II. András korában. Az ő leszármazottai építették Siklós (Soklós) várárt, Baranyában. 1387-ben, Zsigmond király alatt váltak kegyvesztetté, amivel el is veszítették birtokaikat.

Somogy megyébe, a Szomajom melletti Pusztakorpád birtokába hozomány útján került a Siklóssy család a 18. század közepén. József 1824 és 1836 között járási főszolgabíró volt, feltehetően édesanyja ágán (kisbarnaki Farkas, illetve Márffy család) jutott osztopáni birtokrészhez.

A perneszi előnevű Siklóssyak (Osztopán Pernesz-pusztája után) és az inkognitóba vonult Siklósi várurak közötti 300 évre megoldást nyújthat a soklói Baranyay család neve. Előnevük az említett Arad megyei Siklóra vonatkozik, amit korábban Soklónak (ill. Sukorónak) hívtak és Zarándhoz tartozott. Egy oklevél szerint itt már 1488-ban birtokosok a Baranyayak. A családnevük így a származásukra utal (mint Somogyi, Szilágyi stb.), míg az előnevük csendes, megtámadhatatlan demonstrálása az egykori birtoknak. A Partiumban a Baranyaiak előszeretettel használták a kardos oroszlán-címet (1607: Bara-

Siklósi és Siklóssy címerek

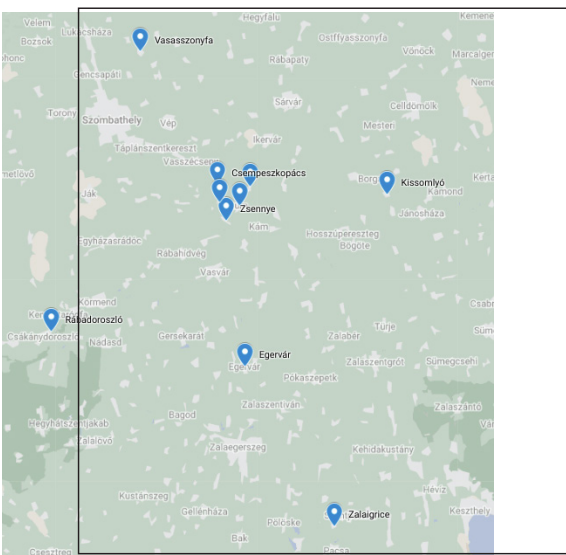
nyai alias Zabó, 1641: szancsai Baranyay alias Horváth, 1641: Baranyay, 1649: Baranyay, 1651: székesi Baranyai), ami a 13. századi Siklósi-Soklyósiakra megy vissza. Elképzelhető, hogy a kegyvesztettek Zaránd megyébe települtek, a Kán-nemzetségi birtokmaradványba. A fenyegetettség elmúltával pedig részben visszatelepültek Baranyába, ahonnan Somogyba térve már joggal használhatták eredeti nevüket. Osztopáni címerükben mindenesetre egy karddal védekező kar maradt csupán a kardba hanyatló oroszlánból.

A Rumi család

Egyetlen Rumi (Rumy, Rummy) nemes család ismert, mely a Vas megyei, Rába-parti Rum (oklevelekben Rom, Ruum, Rwm) községről nevezi magát. Bár a magyar nyelv módszeresen kerüli a mássalhangzó-torlódást és a mély hangrendű szavakat, de azért a vasi vidéken is találunk Dul, Bod, (H)Ug, Kocs, Luk, Ond helynévi részeket. Mindenesetre a név német „Ruhm” (hírnév, dicsőség) szóból való eredeztetése azért sem elvetendő, mert a nyugati végen ugyanolyan erős volt a germán hatás, mint délen a horvát-szlávon. Az ország más részeiből is találunk erre példát (Romhány-Ruhmann, Romonya-Ramonje, Románd-Roman). Hetzmann szerint a szerémségi Árpatarló hasonló, szerb neve, Ruma „eltörökösödött helynév”. (Ez utóbbi jelentése ismeretlen.)

Rum mint fontos átkelőhely első említése 1246-ban azt sugallja, hogy a tártár által elpusztult (terra). 1260-ban viszont már „castrum”, azaz erőd. A nemzetségalapító Rumi Doroszló – (Rába-)Doroszló névadója – 1277-ben nyert megerősítést birtoklásban, hatalmuk pedig egyre gyarapodott. Birtokaik közé került Csákán (Csákánydoroszló), Kopács (Csempeszkopács), Asszony (Vasasszonyfa), Gutatöttös (Rábatöttös), Egervár, Balosaj (Balosameggyes, Meggyeskovácsi része), Kis-Somlyó, Kis- és Nagy-Senye (Zsennye), (Zala-)Igrice, valamint Bokua (talán Bokod-pusztá, Kemeneskápolna mellett), Bodorfölde és Gothárdfölde puszták (feltételezhetően Rum előterében).

Ha a Rumiak birtokeloszlását vizsgáljuk, feltűnő, hogy az eredeti két falujuk, Rum és Doroszló, a Rába folyásán egymástól 30 kilométerre, azonos oldalon helyezkedik el. Ez a nemzetségi szállások szerkezetére utal: az alsó folyáson nyári szállást tartottak, majd a víz

A Rumi-nemzetség birtokai Vas és Zala megyékben

(saját szerkesztés, Google My Maps)

mentén felfele legeltetve vonultak a hegyes-dombvidékes, védett téli szállásra. Ha így is van, ez mindössze a Rumiak előzménye, nem magára a családra vonatkozik – kiváltképp, ha azok német (alemann, frank, bajor, sváb stb.) betelepülők voltak.

A középkorban alispánokat, országgyűlési követeket, diplomátákat adtak a nemzetnek. A kora újkorban olyan előkelő családokkal kötöttek házasságot, mint az Esterházy vagy a Batthyány.

Címerük egy – más ábrázolásokban három – serleget vagy ivókupát ábrázol, állítva vagy jobb kéz által emelve. Ennek eredetére több elmélet született, amelyeket Papp Júlia mutat be:

- egy későbbi Doroszló az 1410-es években Zsigmond király alaphárnokmestere volt, a legenda szerint három aranyserleget kapott ajándékba;
- Mátyás királyunk adományozott serleget Rumba jártakor a háziaknak;
- Lajos adományozott serleget;
- a liegnitz-i hercegtől kapták a serleget, akinek neve (Frigyes) és eredeti adományozója (Brieg/Brzeg városa) szerepel rajta.

A Rumi család a 17. századtól tényleg birtokolt három kupát, köztük egy nagyértékű, 16. század elejire becsült, aranyozott serleget. Ez a főág kihalása után (1878) a Magyar Nemzeti Múzeumba, onnan pedig a nemzetközi múkincspiacra került.

Rumi Lukács 1567-ben vette nőül Perneszy Orsolyát, akitől három fia született. Nagy Iván információi szerint 1571-ben ő volt a megye követe Prágába. A család már ekkor érdeklődhetett Somogy megye iránt, de csak a török után rendeződött a Pernesziek birtokviszonya, ekkor költöztek Osztopán előterébe.

Szót kell ejtenünk a család vallásos lelkületéről. 1790-ben kőkeresztet állítottak Rumon, 1887-ben Hedrehelyen, 1845-ben pedig Mesztegyőn. Az utóbbi helyen Rumi Mihály plébános volt a 18. század fordulóján. (Mesztegyő fél napi járóföldre, 22 km-re fekszik Osztopántól, nyugati irányban.) Vásárlás útján az 1920-as években szereztek birtokot a falu nyugati részén. Birtokuk nyomán a Magyar Digitális Helynévtár Osztopánon említi a Rumi-közt, a Rumi-dombot és a Rumi-házat. 1926-ban Szociális Missziótársulatot szerveztek, amelynek vezetője és patrónusa Rumi Gergely lett. A társulat utódszervezete hívta életre Osztopán óvodáját.

Meg kell említenünk még a polihisztor Rumi Károly Györgyöt (1780–1847), aki több tucatnyi tudományos munkát írt, jogot és mezőgazdaságot tanított, 280 tanulmányt, 60000 levelet hagyott hátra. Kéziratban maradt fenn 1812-es leírása Somogy megyéről is, melyet Szita László dolgozott fel.

*Rumi család címere (bal oldalon)
1790-ből*

Az osztopáni temetőben nyugszanak az említett Rumi Gergely (1893–1965), Rumi Gergelyné (1905–1969), Rumi Lajos (1886–1959), Rumi Mária (1903–1979), Gergely, Mária, Lajos, Cecília és István (Marcali plébánosa) Rumi Vendel gyermekei voltak.

A Beöthy és Petheő család

A váradi Beöthy család Hernádbúd Büdy-családjából származtatja magát, ahol a korai időkben a somogyi vonatkozású Bő- és a besenyő Aba-nembeliek keveredtek. Bihar és Bereg-Máramaros Bő-helynevei után a Jászságban tűntek fel, redemptus nemesekként. Nemességük egy 1609-es fejedelmi armálison alapszik, az előnév és az azt követő évszázados inkognitójuk titkolózik. Nagyváradon tudniillik sosem laktak, a 18–19. századi nemességigazolásaik pedig tanúvallomáson alapultak.

A Jászapáti-beli Beöthy Lajos (Jász-Kunság utolsó táblabírája) ontopai Petheő Annát vette el, akinek családja – a hagyomány szerint – a Jászkürtnek vagy a Lehel kürtjének nevezett nemzeti erekleve eredetijét birtokolta. Mivel komáromi kapcsolatok nincsen, előnevük a somogyi Osztopánra – azaz az Osztopáni családra – utal, hasonlóan a vizeki Talliánokhoz vagy a soklói Baranyiakhoz. Csanád megye Battonya térségéből a török miatt húzódtak északra, Hevesbe, illetve a Jászságba. Kürtjüket itt elásták, a jászok ásták ki, és közel 700 év őrzés után így került ki a család kezéből. A kürtöt, melynek említett helynevei Kárpát-medence-szerte megtalálhatók, csak 1642-től említik Jászberény város tulajdonaként.

Lehel kürtje a Jász Múzeumban

Beöthy Lajos és Petheő Anna tudatosan keresték a rokon Bő ill. Káta nembeliek kapcsolatát. Irma lányuk Osztopánba is ellátogatott, és ott ismerte meg férjét, Bottka Ottót. Dédunokájuk, György (1933–2014) sokszor járta a környéket, adatokat gyűjtött család-történeti kutatásához. Helynévtopográfiai tanulmánya Somogy megyéről 1994-ben jelent meg.

A Jászság és az Osztopán közötti kapcsolat közvetlen bizonyítéka – a Káta helyneveken túl – a Pernesszel összecsengő Pernyész dűlőnév Jászberény mellett, illetve az azonos nevet viselő család (Pernyesz, Pernez, Pernyes, Pernyisz, Pernissy, armális 1635-ből). Somogytúr Thúry családjához hasonlóan talán ők is egyazon klánból eredtek, és a Petheőkkel együtt jutottak el Csanád, majd Heves megyébe. A Petheők Káta-leszármazott osztopáni családként a Pernesziek által kisemmiztettek, annak valamelyik Pete-ágaként a szabad Dél-Alföldre települtek. Feljegyzések maradtak egymásnak nyújtott anyagi segítségükről. Végso soron mindannyiójukat a török elleni katonai szolgálat emelte ki helyzetükből. A Petheők nemességét a jelentős Lipovniczky család járta ki számukra (1634-ben bir-

tokadomány, 1694-ben armális), akik minden bizonnyal elhitték a predikátum (előnév) történetét – talán épp a féltve őrzött erekle alapján.

Elbontott kúria Osztopánon

A Siklóssy család 1835 körül építette udvarházát a mai Osztopán, a Hunyadi János utca 7. szám, 6/1 hrsz. alatt található területen. Az 1900-as években Ring Lipót és Samu vállalkozása vette meg, akik tégl- és cserépgyárat tartottak fenn a településen. A cég ellen a húszas években csődeljárás folyt, aminek keretében az ingatlant elárverezték. Rumi Vendel vásárolta meg a birtokot, akitől gyermekei örökölték.

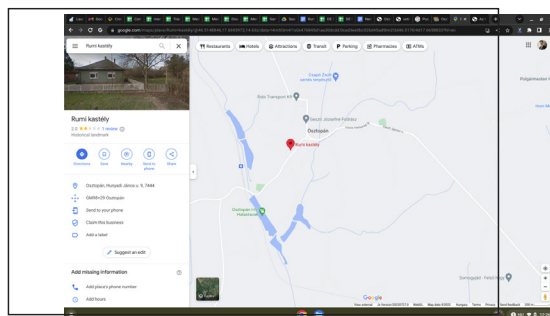
Beöthy György 1987-ben vette meg az épület utcafronti részét. Ekkor még kivehető volt a timpanonos végű, klasszicista, U-alakú épület egysége. Az északi, konyhát tartalmazó szárnyat az örökös Baranics család lebontotta. Mivel nem zárták le a tetőt, évtizedek során beomlott a Rumi Lajos örökrészét képező, középső rész is. A déli, utcai szárny alatt impozáns pilléreken nyugvó boltozatos pince húzódott. A tető Stájerországból hozatott tölgygerendákon nyugodott, de a szegélygerendák hibája miatt a tetőél nem volt teljesen egyenes. A főbejárat fölötti rizalit a késő szocializmusban vandalizmusnak esett áldozatul. A végtimpanon alatt eredetileg ajtóbejárat volt, az ebédlőből pedig közvetlen ajtó nyílt a kert hátsó részébe, ami a szomszéd házak és kertek helyén volt. Ennek az ajtónak a helyén, az egykori ebédlőben később megsüllyedt a falazat.

A déli szárny örököse, Rumi Mária halála után a beázás miatt elkorhadt egy gerenda, ami a felújítást elkerülhetetlenné tette. Mária részét a Valkó család örökölte. Egy ajtó befalazásával választották le az épület még álló, középső traktusától. Tőlük vette át Beöthy a házrész, aki felújításba kezdett. A tetőt aládúcoltatta, elkorhadt gerendáit kicserélte, a padlóburkolatot kibetonoztatta, gázt, vizet és villanyt vezetett be. 2012-ben sikertelenül kérvényezte a műemlékvédelmi besorolást, illetve a Forster Gyula Központ műemlékfelújítási programjába való felvételt.

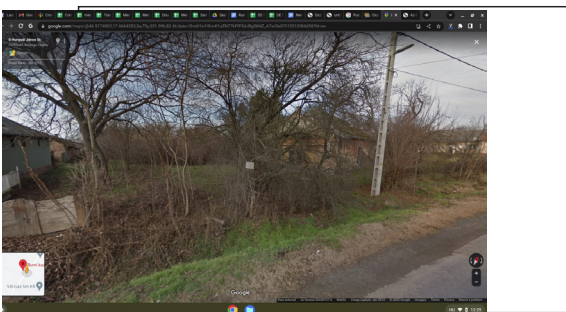
A középső rész Rumi Lajos után ifjabb Rumi Lajosra, majd a Szökendi családra

*A Siklóssy-Rumi-Beöthy kúria (a kert felől)
1908-ban*

*A Siklóssy-Rumi-Beöthy-kúria
elhelyezkedése Osztopánon*

A Rumi-kúria előlnézete 2012-ből

A Rumi-kúria előlnézete 2022-ből

(saját felvétel)

kor gondolatisága számára nehezen értelmezhetőek. Hidat jelentene a helynevek magyarázata, a magyar helynévtopográfia rendszere ugyanis nem pusztán földrajzi téma, hanem társadalom-, eszme- és eseménytörténet is. Módszere több tudomány-szakot érint: összehasonlító néprajzi antropológiát, sztyeppeit és európai kultúrtörténetet, genealógiát, földrajzot és főleg nyelvészetet. A feldolgozást politikai feszültségek érintik, mert a magyar emlékek köre kitölti a Kárpát-medencét, ahol az európai műveltség előretolt posztján afféle végvidéknek számított.

Megismerkedtünk itt két legendás nemzetség és öt tekintélyes család történetével, ami Osztopánban egyesül. A honfoglaló Bő-nem Somogyába betüremkedtek a Káták, országos szerepre törtek, de a különböző politikai események folytán mindketten mellőzöttekké váltak.

Szent László központjának választotta belső-Somogyot, az őáltala képviselt archaizmus (nemzetségi rendszer, kürtös vezérség elismerése) súlyos örökségként nehezedett a későbbi utódokra. Károly Róbert, majd a törökvész ugrasztotta szét a nemzetségbeli családokat, akik közül az újkorban csak a Pernesziek tudtak felemelkedni. Ugyanez a törés megfigyelhető a vizeki Tallián, a perneszi Siklóssy, valamint a váradi Beöthy és az ontopai Petheő családoknál. A középkori nemességből

szállt. Bár egy időben a Siklóssy-leszármazottak is érdeklődtek, végül a Szökendiek vásárolták ki a déli szárnyat Beöthy György halála után, 2019-ben. Tőlük a Magyar Falu Program keretében „elhagyott ingatlanok közcélra történő megvásárlása” pályázati keretből az önkormányzat vette át, aki lebontatta az épület még álló részét. Egyedül a déli szárny timpanonos utcafrontja maradt meg, alatta a boltozatos pincével. Az udvar felől egyszerű gerendás bejárat, a burkolat kavicsos, kívülről igénytelen zöld rácskerítés védi a telket. A szárnyra húzott féltető rendezvények, közösségi események, túra-megállók helyszínéként szolgálhat a jövőben.

Konklúzió

Osztopán község Somogyvár alatt nem tud saját középkori lovagi múltjáról, telepítésének előzményeiről. Letűnt családok emlékét javarészt feldozogzatlan kultúrtörténeti kutatások őrzik itthon és idegenben. Ezek és a bennük szereplő történelmi fogalmak a mai

fejlődtek ki, részleges névváltoztatással. Nemesi öntudatukat alárendelt szerepben is megtartották, akár 300 éves periódusokon keresztül. A rumi és a doroszlói Rumiak esetében a főág kihalása vonta el a figyelmet a továbbélő mellékágakról.

Az Osztopánon 1835 körül épült Hunyadi János utcai kúriát nemes tulajdonosai után nevezhetjük Siklóssy–Rumi–Beöthy-nek. Az utóbbi név kakukktojás, ugyanis a Beöthy család sosem lakta az épületet. Mégis, Beöthy György volt az, aki utolsóként ápolta szívében az épület – vele a múlt – megmentésének gondolatát. Ez az írás hódolat szelleme előtt.

Külön köszönet illeti Gárdonyi Mihályt mérhetetlen segítségéért a település történetének kutatásában.

LENGYEL ZSÜLIETT: Áttetsző a szívem III.

A kaposvári Szivárvány Kultúrpalotában vetítették le Iványi Marcell Örök hűség című kosztümös történelmi filmjét. A Szakrális Művészetek Hete programozatának egyik kiemelkedő eseménye volt a szeptember 22-i díszbemutató, melyet egy általam vezetett kerekasztal-beszélgetés követett. Ennek közlöm szerkesztett változatát.

– *Hölgyeim és Uraim! Lehet, hogy most csöndben kellene maradnunk, hiszen nagyon nehéz megszólalni e katartikus film után. Vélhetően beszélgetőtársaimnak is, akik részt vettek az alkotófolyamatban, és már többször látták a kész művet.*

Szent Ágoston 1600 évvel ezelőtt azt mondta: Isten azért teremtette a zenét, hogy emlékeztesse az embert szellemi hazájára. Ezt megtoldva talán egyetértene velem abban, hogy az Örök hűség láttán is érezhettük e gondolat igazát, és sikerült viszszatalálnunk szellemi hazánkhoz. Ám ehhez olyan kiváló alkotók, művészek kellettek, mint amilyeneket láttunk-hallottunk. Hadd mutassam be mai vendégeinket: Dolhai Attila Jászai Mari-díjas énekes, színész, érdemes művész, az Örök hűség dalszövegírója, Cári Tibor színész, zenész, rendező, a temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház zenei vezetője, az Örök hűség Uniter-díjas zeneszerzője, Lőrincz Attila, az Örök hűség vágója. Végül, de nem utolsósorban: Iványi Marcell rendező, producer, az Örök hűség rendezője.

Trianon traumája kibeszéletlen, s talán kibeszélhetetlen is. Talán emlékeznek Koltay Gábornak a 2000-es évek elején készített, a Velünk élő Trianon című, majdnem betiltott filmsorozatára, amelyben Glatz Ferenc történész professzor – jobb- és baloldálnak egyaránt üzenve –, azt mondta: nincs kibeszélve ez a téma. A pécsi kardiológus-író, Sárosi István Trianon a Nemzetközi Törvényszék előtt című könyvdrámájában is ezt hozta közelünkbe a 100. évforduló kapcsán, csakúgy, mint a kaposvári Csiky Gergely Színházban a székesfehérvári Balett Színház által bemutatott Fantomfájdalom című koreográfia, de a Nemzeti Színházban most is műsoron van a Wass Albert Tizenhárom almafa című műve alapján születetett Vidnyánszky Attila rendezte előadás, amelyben Rátóti Zoltán bámulatos alakításában hallhatjuk gróf Apponyi Albert beszédét.

A Budapesti Operettszínház művészeivel Dolhai Attila Szétszakítottak címmel készített egy zenés drámát. Ez alapján született meg az Örök hűség című film. Az ötletekor gondoltál arra, hogy egyszer itt beszélgetünk majd?

DOLHAI ATTILA: – Nem, de nagy öröm, hogy együtt lehetünk és beszélhetünk erről a történelmi eseményről. Ez az alkotás valóban színházi darabként indult; arra készült, hogy színházban bemutassák. Cári Tibivel elkezdtünk dolgozni, s arról töprengtünk, miként érdemes majd elmondani ezt a történetet. Azt éreztem, onnan kellene megközelíteni a témát, amit még nem láttunk, nem tudunk. Ami négy fal között történik a családban, a társadalom legkisebb sejtjében. Tehát kellett találni egy családtörténetet ebben a történelmi pillanatban, s erre nagyon alkalmasnak tűnt Dér Zoltán históriája. Miközben kutakodtam utána, számtalan katonatörténetet találtam, s próbáltam összefésülni azokat a dramaturgiai pontokat, amelyek vezethetik

a nézőt e történetben, és izgalmasnak és érdekesnek találják a nézők is. A temesvári szülők három fiának legidősebb tagja Dér Zoltán. Az ő naplója, beszámolója az alapja a történetnek. Fontos volt számomra, hogy félelmeinket levetkőzve beszéljünk Trianonról. Azt gondoltam, hogy nyíltan kellene beszélni arról, mi az, ami fáj, mi az, amit tragédiaként él meg egy ember, egy család. Számtalan családot ismerünk – én is a saját környezetemben –, akik érintettek Trianon kapcsán. Tehát a történet, a trauma mindenkié. Az motivált, hogy a fiatalok ne csak tankönyvekből olvassanak Trianonról, a szétszakítottságról, és az én gyerekeim is megkérdézzék: Apa, ez tényleg így történt? Ha megérintődnek a fiatalok, és érzik e fájdalom felszínét, akkor ez valóban fontos történelmi pillanat az új generációk életében is.

– *Briliánsan sikerült operettszínházi miliőbe vinni Trianont, de hogy sikerült olyan dalokat komponálni, amelyek kifejezik a tartalmat, nem sziruposak, sőt, né tán visszatetszést keltőek? Zöld utat kaptál a színházban, és egyenesen leültél zenét szerezni?*

CÁRI TIBOR: – Mielőtt zöld utat kapott volna a darab, leültünk beszélgetni, dolgozni, komponálni. Színpadi változatot terveztünk, de kiderült, hogy film is lehet belőle. A szöveget és a zenét mi hagytuk jóvá, Attilával egymásnak küldözgettük az anyagokat. Ezután kaptuk az ajánlatot, legyen ebből egy film.

– *És lett. Ez kegyelmi ajándék, hogy ennyire rímel egymásra a gondolatotok. Szöveg és dallam összeölekezése mellett megrendültséget és hihetetlen összmunkát érzek, de nemcsak a dalszövegíró és a komponista egymásra találásában, hanem az egész film folyamán. Volt olyan pillanat, amikor úgy tűnt, mintha valaki súgna odakentről?*

CÁRI TIBOR: – Sorsszerű, hogy ez a film története, lévén, hogy én Temesváron élek. Dolhai Attilát nem ismertem előtte, ám küldött egy telefonüzenetet, hogy beszéljünk, és ekkor kezdtem el tájékozódni, ki is Attila. Azt tudtam, hogy remek művész, de engem az érdekelt, milyen ember. Véleményeket hallgatva azt kaptam, amit vártam: nemcsak tehetséges énekes színész, hanem értékes ember is. Éreztem, nincsenek véletlenek...

– *Az ateisták vallása a véletlen! Attila, hogy találtál rá a zeneszerzőre, akivel – úgy tudom – az egyik dal kapcsán mindketten meglepődtetek, hiszen Te még csak nagyjából voltál kész a szöveggel, és amikor megérkezett a zene, az mégis szinte tökéletesen passzolt a szövegre, s fordítva. No, ez sem volt véletlen...*

DOLHAI ATTILA: – A pandémia előtt találkoztunk, aztán mindketten elkezdtünk dolgozni. Az egyes szövegötleteket átküldtem Tibornak, aki elkészítette a dalt, anélkül, hogy egyeztettünk volna, milyen ritmusú, hány szótagú legyen –, és kiderült, csupán két-három szótagot kellett változtatni. A lányoknak mondtam is: „Figyeljete, ez nem létezik!” A forgatásokon is ezt éreztem egyébként. De visszatérve még Tiborra: amikor kerestem, ki lesz a dalok komponistája, Tiborról kiderült, a pandémia ideje alatt azzal foglalta le magát, hogy minden nap talált egy képet, és ehhez komponált valamit. Nem volt megállása a zenében és az alkotásban. Szabadon

dolgoztunk, és nem osztottuk meg senkivel a közös munkánk alakuló eredményét. Amikor már hallgatható állapotba került, akkor mutattuk be a Budapesti Operettszínház főigazgatójának, Kiss B. Atillának.

– *Hogy lett a Szétszakítottak címűből Örök hűség, az operettszínházi darabból pedig film? Marcell, ti egyébként ismertétek egymást?*

IVÁNYI MARCELL: – Igen, ismertük, Gyergyószentmiklóson találkoztunk, valamikor 2008 és 2010 között.

– *És honnan a film ötlete?*

IVÁNYI MARCELL: – Lett rá pénz. 158 millió forint.

– *Akkor ez elég alacsony költségvetésű film.*

IVÁNYI MARCELL: – Igen, alacsony, másfél milliárdból is könnyedén meg lehetett volna csinálni, de én tudom, mi mire ment el, hiszen én voltam a producer. Azt is tudtam, 11 nap alatt ez örült vállalkozás. Egyébként ebben is kaptunk segítséget az égiektől; időjárásban, emberekben, stábban, helyzetekben, ötletekben, színészekben, gondolatokban, energiában, de én tisztában voltam azzal, hogy mindez így lesz. Ezt a filmet meg kellett csinálnunk, s ez végig védve lesz.

– *Ez is egyféle szent megszállottság kérdése. Nyilván minden alkotás az kell legyen...*

IVÁNYI MARCELL: – Én ezt kapcsolódásnak nevezem az égiekkel. Ne az egoja vezérelje az embert, hanem legyen folyamatosan kapcsolatban az égiekkel, ez a legfontosabb, valamint az, hogy ne befolyásoljon semmilyen önös érdek abban, amit csinállok.

– *És hogy jött a képbe a MÁV mint szponzor?*

DOLHAI ATTILA: – Az Operett Színház és a MÁV között van egy együttműködés, s amikor felmerült a vasút kérdése, akkor döntöttünk úgy, forgassunk a Vasúttörténeti Parkban.

IVÁNYI MARCELL: – Magyarországon igen kevés olyan vasútállomás van, ami úgy néz ki, mint 150 évvel ezelőtt. Találtam a neten kicsi vasútállomásokat, ahol az öreg Varga bácsi énekelhetne, még a vágónkat, Lőrincz Attilát is megkértem, fotózza le és küldje el nekem a toponári állomásépület képét...

– *Hadd vessem közbe, hogy azért a kaposvári vasútállomás sem túl régóta ilyen szép. Hogy lett a Szétszakítottakból Örök hűség?*

IVÁNYI MARCELL: – Sokáig mi is megtartottuk munkacímként, de aki akarta, a YouTube-on megnézhetette mindazt, amit Dolhai Attilaék rögzítettek telefonon 2020-ban. Én azt gondoltam, ne ugyanez legyen a film címe is, keressünk egy másik formátumot! Ők megírták színpadra, készült egy videó-film, most pedig egy mozifilm, de visszatérünk aztán majd színpadra is. Így kezdtünk el gondolkodni az új címen.

LÖRINCZ ATTILA: – 10–11 név is felvetődött, de szerintem ez lett a jó választás.

DOLHAI ATTILA: – Nem adtam könnyen magam, mert a *Szétszakítottak* cím is isteni sugallat. Egy vasárnapi szentmisén, amikor József atya prédikált, beugrott: *Szétszakítottak*. Á, megvan, ez lesz a címe – lelkenedeztem, de azért is szerencsés az

Örök hűség mint filmcím, mert ebben a változatban arról is szól: nem akarom odaadni a hűségemet akárkinek. Nagyon erősen erről szól..., hogy hűek maradunk hazánkhoz, családukhöz, a Jóistenhez. Találó cím, van dramaturgiai súlya, üzenete, ami nem felhőtlenül pozitív üzenet...

IVÁNYI MARCELL: – Többen jelezték: édeskés, én mégis úgy érzem, az ember saját magának, saját lelki szellemi útjának, hazájának képes örök hűséget fogadni. Hűségnek kell lenni a munkához is.

– *Attilát mint vágót kérdelem: mennyire sikerült konszenzusképesnek lenned, hogy a művészekkel, az operatőrrel, a rendezővel az jöjjön ki végeredményként, amit valóban szerettetek volna?*

LŐRINCZ ATTILA: – Szerintem az alkotás mindig közös; nincs olyan, hogy én eldöntöm. A „tápláléklánc” csúcán álló rendezővel kell mindent eldönti, de ez a vágó esetében olykor talán megfordulhat. Egyszer Marcellel dokumentumfilmen dolgoztunk együtt, s jómagam is kételkedve fogadtam a szokatlan filmötletet, de jó, hogy belevágtunk; ezt a filmet meg kellett csinálnunk...

– *Tudatos szándék vezérelt benneteket, hogy a Budapest-központú filmkészítést, a fővárosból vidékre, Somogyba irányítottátok? A tabi kötődésű Péterffy Máté is csatlakozott hozzátok a hang kapcsán, egy Deseda-parti vágószobában zajlott a vágás, és a fekete-fehér alkotás arculatához a bárdudvarnoki Szappanos Ádám is sokat hozzatett. Jó ezzel szembesülni, mivel a fővárosi „vízfejűség” még ma is érzékelhető.*

IVÁNYI MARCELL: – Igen, ez tudatos. Jobban szeretek Attilánál vágni a Desedán, családi környezetben, mint Budapest belvárosában. Bárdudvarnokon is ezért érzem jól magam. Azt látom, hogy nekünk van Pécsünk, Veszprémünk, de valahogy mintha nem vennénk róluk tudomást. Több mint 10 éve volt Pécs Európa Kulturális fővárosa, de úgy vélem, mintha nem menne oda vissza az energia...

– *Feleséged, a Kossuth-díjas Bozsik Yvette és te is dolgoztok a Pécsi Balettel közösen. Tényleg, meggy még az ÁdámÉva, amit te rendeztél?*

IVÁNYI MARCELL: – Már nem, csak Budapesten a Táncszínházban. Szerintem a Pécsi Balett nincs kihasználva, csakúgy, mint a Győri vagy a Szegedi Balett, és ez igazságtalan.

– *Nem tudom, szabad-e ilyet kérdezni, hiszen az egész film a saját gyerekeitek, de: kinek, melyik rész a legkedvesebb?*

DOLHAI ATTILA: – Az idős Varga dala a vasútállomáson; ez az egyik szívemhez találó alkotás, de Ibi és Miklós párosa is, amikor búcsúznak az állomáson, no meg ahogy a „Lesz még ez a föld”-et énekli a fiú.

CÁRI TIBOR: – Az egyik kedvencem nekem is a vasútállomási duett, feláll a szőr a hátamon; megható, sokadik vetítés után is erős számomra. És nagyon szeretem Ibolya dalát a temetőben.

– *Ott, a pléhkrisztusnál?*

CÁRI TIBOR: – Igen, de a film végét is kedvelem.

– *Amikor megmutatjátok együtt is magatokat színesben...*

LŐRINCZ ATTILA: – Az öreg Varga dala kezdetben még Csucusu dalaként futott; nekem ez a legmeghatóbb.

IVÁNYI MARCELL: – Nekem is, ráadásul a forgatókönyvből először kihagytuk, de valami csoda folytán rájöttünk: ez nem maradhat ki, s nagyon örültünk, hogy így döntöttünk. Egyébként amerikai díszletnél énekel a fiát hazaváró, idősödő apa. A díszlet valahogy ott maradt, a MÁV meghagyta. Engem a vége, a Szeress, Magyarország is megrendít, ahányszor látom-hallgatom, mindig összeránt. Amikor a finálé témájáról beszélgettünk, rögtön eldőlt: ez lesz az.

– *Nem beszéltünk még a kissrác, Németh Marcell bámulatos alakításáról, amely nagyszerű képességekre vall. Mennyire volt fegyelmezett ez a kiskölök?*

IVÁNYI MARCELL: – Németh Ákos drámaíró írta a film forgatókönyvét. Az ő gyermeke Marcell. 10–12 kamasz jött el a castingra. Jól játszottak valamennyien, de ennek a srácnak a tekintetében, az egész lényében, a jelenlétében benne van a távlat, egy magasabb szint. Folyamatosan kapcsoltban volt mindennel, mindenkivel, amit csinált, az nagyon rendben volt.

– *Mindenki rendben volt...*

IVÁNYI MARCELL: Tulajdonképpen igen. Egy forgatás 5 órakor kezdődik, korán reggel, és este 6-ig tart. Ráadásul télen forgattunk. Marcell sokat ásítózott, sokat aludt a díszletben, nagyon jó fej volt. Most jön velünk Temesvárra; abba a piarista gimnáziumba, ahol Dér Zoli bácsi érettségizett, akinek a történetet köszönhetjük.

– *Ha el tudtok menni Temesvárra, meg majd a további határon túli területekre, Kaposvárra, Somogyba is vissza tudtok jönni? Ezt a filmet minél több felsős diáknak, középiskolásnak, egyetemistának látnia kellene...*

IVÁNYI MARCELL: – Bármikor nagyon szívesen érkezünk, pályázunk is erre, szívesen hozunk magunkkal színészvendégeket, de a filmet is örömmel odaadjuk az iskoláknak.

– *Fontos misszió lenne, hiszen az ember bele sem gondol azokba a helyzetekbe, amit a film is bemutat, hogy a szerelmespár a kalauztól tudja meg, egykori magyar országrészek hova kerültek a trianoni döntés hatására, vagy: a családtagok vándorkomikusként tudtak csak átjutni az ország egyik feléből a másikra – ez a jelenet egyébként nekem nagyon kedves –, de arról sem nagyon volt tudomása az átlagembernek, hogy sokan – éppen hűségük kifejezéséként – inkább a vagonlétet választották, mintsem aláírjanak Romániának...*

LŐRINCZ ATTILA: – Érdekes volt azt is látni, amikor az egyik fűtő – akit nem színész játszott –, miközben lapátolta a szenet, azt mondta társának: ebből még bajunk lehet...

– *Én amiatt is megemelem a kalapomat a rendező előtt: hogy nem engedte levétíteni az Örök hűséget a veszprémi Magyar Mozgókép Fesztiválon, ahova beválogatták...*

IVÁNYI MARCELL: – Valóban versenyeztetni akarták, de én azt mondtam, ez a film ne versenyezzon! Többen próbáltak rábeszélni, de hajthatatlan voltam ez ügyben. Egyébként is ez a versengés a színházak és a filmek, filmesek között...

– Erről Eperjes Károly Kossuth-díjas színész-rendező is tudna mesélni... Itt, a Szivárvány Kultúrpalotában is bemutatták Szamóca legújabb filmjét, a Magyar Passiót, amelyben nemcsak főszerepet játszott, hanem ő volt a rendezője is. A Magyar Mozgóképfesztivál előzsűrije öt díjra is jelölte a filmet, ám az végül egyetlen egyet sem kapott. Csák János kulturális miniszter meglepődött ezen... No de, visszatérve az Örök hűségre; milyen volt az eddigi visszhangja? Szembesültetek-e fanyalgással, negatív vagy pozitív kritikával?

IVÁNYI MARCELL: – Az Operett Színházban volt egy közös bemutató, a nézők láthatták a Duna és a Duna Word Televízión, Veszprémben és Szombathelyen is levetítettük, most pedig itt vagyunk.

CÁRI TIBOR: – Az embereket meglepi ez az alkotás, mert mindenki egy történelmi filmre számított, de arra nem, hogy egyszer elkezd valaki énekelni. A visszajelzések azt igazolták: megfogta a nézőket az Örök hűség.

– Hölgyeim és Uraim! Nagyon köszönöm beszélgetőtársaimnak, az alkotóknak, hogy megosztották velünk gondolataikat, Önöknek, kedves közönség, a türelmüket és megtisztelő figyelmüket. Úgy vélem, az Örök hűség újabb lépést tett Trianon megértéséhez, és újszerű módon irányította rá a figyelmet e fájdalmas témára. Engedjék meg, hogy Babits Mihály: Hazám! című versének egy részletével búcsúzzam el Önöktől:

„Epilóg”

Mégis, lelkem, szeressed hazámat!
Nem neked való az úr hidegje!
Itt a glóbus, a meleg szigetke
s lélekágya szent Európának.
Soha el nem hagyhatod hazámat;
útjaidat akármerre bolygod,
egy országot hordozol magaddal,
veled jön egy makacs íz, egy halk dal
viszed, mint a kárhozott a poklot;
de halálig, mint ki bűn között él,
várja híven az Éden sugáros
türelme: úgy vár reád a város
és a kis ház, melyben megszületél.

2022 nyarán hunyt el dr. Debreczeni László főorvos. Sokan úgy emlékeznek rá, hogy ő volt városunkban a 2021. október 23-án a „Szabadságért Kaposvár Emlékérem” kitüntetettje. Az idősebb generáció azonban ismerhette, tudhatta, hogy 1934-ben született Kaposváron, és édesapja magyar–német szakos tanár volt az akkori Somssich Pál (ma Táncsics Mihály) Gimnáziumban. A családjuk Erdélyből származott. Az édesapa a trianoni diktátum után elhagyta Erdélyt, és a Szegedre menekített Kolozsvári Egyetemen szerezte meg a diplomáját. A kaposvári gimnázium lett az első munkahelye.

Dr. Debreczeni László az önéletrajzában így írt: „Értékként a tudás, a műveltség tiszteletét, a hit erejét és a hazaszeretet fontosságát hoztam magammal. Ez az értékrend aztán meghatározta egész életutamat. [...] a forradalom vihara felkapott, és az egyetemi ifúság egyik vezetője lettem...” Megelőzőleg Kaposváron, a szülővárosában végezte az elemi iskoláit, Pécssett volt középiskolás, a Nagy Lajos Gimnáziumban érettségizett. Szépirodalmi környezetben nevelkedett – a család irodalmi kedvence Kosztolányi Dezső volt –, és édesapját követve a tanári pályára készült, mint ahogy Kosztolányi édesapja is tanár volt.

Végül mégis az orvosi pályát választotta, mivel akkora hatást tett rá a szuggesztív hatású, csodált gimnáziumi biológia tanára. Ezt nevezte élete első nagy válaszüjának.

Az osztályukból többen is orvosok lettek, igazolva a régi „tételt”, hogy egy-egy kiváló középiskolai tanár életutak meghatározójává válhat. Sokszor rámutatott erre a magyar történelem legkiválóbb kultuszminisztere, Klebelsberg Kuno gróf is!

Dr. Debreczeni Lászlót – mint kitűnő tanulót – 1952-ben azonnal felvették a Pécsi Orvostudományi Egyetemre. Saját értékelése szerint a tanulmányainak első négy éve különös események nélkül telt el. Szorgalmasan tanult, érdeklődése kinyílt a világra, komolyan készült a hivatására. De közben a politikai eseményeket is figyelemmel kísérte.

Ebbe a számára látszólag eseménytelen időszakba robbant be 1956 októbere. Neveltetése, felfogása, értékrendje arra sarkallta, hogy az egyetemi ifúság forradalmi megmozdulásában vezető szerepet vállaljon. Tette azt, amiről úgy érezte, hogy tennie kell. A megvallott és vállalt értékrend kötelez! Ő így vallott erről: „[...] kijelöltek az Egyetemi Diáksparlament levezető elnökének, és ezzel elindultam egy úton, ahonnan már nem lehetett visszalépni.”

És ennek szellemében cselekedett. A következményeket is intelligens emberhez méltóan, bölcs megnyugvással vállalta. Ugyanakkor a tisztánlátást is szolgálva többször hangsúlyozta, hogy „A pécsi történetekkel kapcsolatban sokan rosszul tájékozottak. A pécsi forradalom békésen zajlott. Nem voltak véres incidensek [...]”

Az 1957-ben történt letartóztatásáról így emlékezett: „Szívem a torkomban dobogott, de ugyanakkor valami furcsa megnyugvást éreztem. Véget ért a hónapok óta tartó rettegés, a macska-egér harc.” Ami ezután következett, azt Debreczeni László a magánkiadásban megjelent könyvében írta le, melynek címe: *Egy orvos barangolásai börtönországban. Börtön-kálváriám stációi 1957–1959.* (A 108 oldalas

könyv fényképekkel gazdagon illusztrált, és egyik kiadása Pécssett jelent meg 2004-ben. A kötet most már az 5. kiadásnál tart!)

Debreczeni László 14 stációnak nevezett részben foglalta össze a visszaemlékezéseit. Az első stációk a vizsgálati fogságról szólnak. Őt is, rabtársait is, nemcsak a brutális bánásmód gyötörte, a kétely sem kímélte őket: „[...] érdemes volt? A kiszámítható, a körülményekhez képest biztonságos útról letért az életem, és most a vaksors sodor egy ismeretlen végzet felé. [...] Egy év múlva orvos lettem volna. Leszek-e valaha? Nem lett volna mégis jobb elmene-külni?” Ezek a kétségek azonban hamar elmúló, átmeneti kétségek voltak.

„Mi adott erőt [...]?” – Kérdezte tőle egy riporter már a rendszerváltoztatás után. A válasz: „Mindenekelőtt az, hogy nem éreztük magunkat bűnösnek.”

A családjának minden tagjára érvényes, hogy valamennyien emberi nagyságukról tettek tanúbizonyságot. Feleségét, édesapját, apósát és a többieket is állásvesztéssel és egyéb hátrányos megkülönböztetésekkel büntették. Ezt azonban egyetlen emelkedett lelkületű családtagja sem róta fel. Aligha téved a Tisztelt Olvasó, ha úgy gondolja, hogy Debreczeni doktornak ez a vallomása a családi tapintatról, együttérzésről, szolidaritásról lélektanilag a kötet egyik „csúcspontja”. Bizonyára nem minden rabnak volt ilyen megértő, segítő családja.

A vizsgálati, kihallgatási hónapok után – ítélethozatal nélkül – a kistarcsai internálás következett. Ez sokféle folytatást jelenthetett. Volt, aki kiszabadult innen, mások börtönbe kerültek, ismét másokra akár kivégzés is várhatott. Az ottani időt is sokan sokféleképpen töltötték el. Debreczeni László angolra tanította néhány rabtársát – persze csak titokban.

Kistarcsa után ismét a pécsi börtön és a kihallgatások következtek. Debreczeni és ítéletre váró egyetemista rabtársai itt élték át három társuk kivégzésének kálváriáját. Köztük volt egy 22 éves fiatalember, aki egy meg nem valósított, eltervezett fogoly-kiszabadítás ügyéért kapott végrehajtott halálbüntetést.

Perük tárgyalása 1958. március 24-én kezdődött. Debreczeni két és fél év börtönbüntetést kapott, de voltak életfogytiglanra és 10–15 évre szóló büntetések is. „[...] valóban nem tettem semmi olyat, amit utólag – akár akkor, akár ma – szégyellnem kéne, meg kellene bánnom” – írta. A börtönök 1958 tavaszán már zsúfolásig megteltek. „Az én »leltári számom« (elfelejthetetlenül agyamba vésődött): 652.409 volt. Vajon ki és mikor kapta az 1 számot?” – olvashatjuk visszaemlékezésében. Leírja, hogy a négyfős zárkákban nyolcan–tízen is szorongtak; vall az egyes börtönőrök primitív, trágár szövegeiről, a brutális bánásmódról és a vallatások részleteiről, a büntetések kegyetlen módozatairól.

Egy idő után a börtönt munkatáborra változtatták, ahol nagyon kemény kö-

Dr. Debreczeni László

rülmények között igen nehéz kézi mezőgazdasági munkát kellett végezni. Később erre visszaemlékezve Debreczeni doktor Nietzsche idézte: „Ami nem pusztít el, az megerősít!” Itt élte át azt a történetet, ami talán a könyv második „csúcspontjának” tekinthető. Az egyik rabot ugyanis úgy megverték gumibottal, hogy a hátán egy ökölnagyságú tályog lett, tele gennyel. Nagy fájdalma és magas láza volt. A beteg barátai megkeresték Debreczenit, és a beavatkozását kérték, hisz tudták, hogy le tartóztatásának időpontjában, 1957-ben már ötödéves orvostanhallgató volt. Orvos ugyan nem volt a munkatáborban, de egy felszerelt orvosi rendelő igen. Debreczeni a beteggel és néhány segítő rabtársával éjszaka belopózott az orvosi rendelőbe, és holdfénynél megoperálta társát. Így írt erről: „[...] felidéztem a tanultakat: »ubipus, ibivacuere« (a gennyet ki kell üríteni).” Hatalmas kockázatot vállaltak. De szerencsénk volt, sikerrel jártak. A kockázatot, a megtorlástól való érthető rettegést felülírta a még le sem tett hippokratészi eskü. Az orvosi és emberi „minőség” igazi magaslata...

A pálhalmai munkatábor után a következő stációk következtek: a váci börtön, az ottani rabkórház, Márianosztra. A Márianosztrán eltöltött hónapok után került sor Budapesten a másodfokú tárgyalásra. Debreczeni László plusz egy év súlyosbírást kapott, visszavitték Márianosztrára. A következő állomás a kőbányai gyűjtőfogház, ahol hivatásbeli zárkatársat kapott dr. Pálffy András főorvos személyében, akivel később együtt próbáltak újraéleszteni – sajnos sikertelenül – egy rab ügyvédet. Börtöntársuk volt Darvas Iván színész is.

Darvas és Debreczeni együtt szabadultak 1959 tavaszán, a nemzetközi nyomással kikényszerített amnesztia alkalmával. (A hosszabb büntetési idejűek maradtak a börtönben!) „Egy taxi lassított le mellettem és felvett. Amikor a Déli pályaudvarnál kiszálltam, nem fogadott el viteldíjat, csak némán megszorította a kezemet. [...] Még elértem az esti pécsi gyorsot” – írta Debreczeni a szabadulása első óráiról.

De állást kapnia is nagyon nehéz volt. Az egyik munkahelyén felvették, majd egy nap múlva elbocsátották. Később francia, német és angol tudását kamatoztatva tolmács és fordító lett az addigi segédmunkásból.

Újabb nemzetközi nyomás segített rajta, mert 1963-ban az ENSZ folyamatos sürgetésére ismét amnesztiát hirdetnek, és feloldották az „örökre szóló” egyetemi kizárásokat is. Így ő is befejezhette a tanulmányait. Végre révbe ért. 1964 szeptemberében avatták orvossá. Klinikai állást azonban nem kapott, így bánya-üzemorvos lett.

Debreczeni László kötetének utolsó lapjain felidézi a rendszerváltoztatás hónapjait, éveit. Élete egyik legfelemelőbb pillanatának nevezte azt, amikor 1991. október 22-én a Pécsi Orvostudományi Egyetemen „a hallgatósággal zsúfolt aulában” az 1956-ra emlékező nagy rendezvényen ő volt az ünnepi szónok. „Bona causa semper triumphat! A jó úgy mindig diadalmaskodik!” Beszéde a könyv „Függelék” részében olvasható. A műhöz a szerző gazdag dokumentum- és képanyagot csatolt.

A kötet bemutatása egyben megemlékezés egy nehéz sorsot megélt – és a néhez sorsot emelt fővel elviselő – nagytudású főorvosról is, akinek 2022-ben véget ért a földi pályafutása. Teste már pihen, „lelke égbe röppen”.

„Requiescat in pace! Nyugodjék békében!”

Trauma, nyelv és idő Danyi Zoltán *A rózsákról* című regényében

Tanulmányomban azt szeretném megmutatni, hogyan függ össze a trauma, a nyelv és az idő Danyi Zoltánnak *A rózsákról* című egyes szám első személyben íródott traumaregényében, és kitérek majd az emlékezet és a felejtés egymásrautaltságára is.

A szerző előző regénye, *A dögeltakarító* a délszláv háborúról írott regények azon sorába illeszkedik, melyek között említhetjük Orcsik Roland *Fantomkommandóját* és Sirbik Attila *St. Euphemiáját*. Ebben a regényben a háború, az erőszak sokkal közvetlenebbül jelenik meg, mint a legújabb művében, ugyanakkor ez is egy központi metaforára épít, amelyben a halott testek, az állati tetemek sorsa a fontos, ahogyan az lesz a következő regényben is. *A rózsákról* „líraibb” mű, egy vajdasági magyar férfi szenvedéstörténete, mely (meg)szabadulástörténet is (Valuska László, Károlyi Csaba) az „én” gyógyulásának, nyitottá válásának, „kinyílásának” elbeszélése, és egyúttal egy íróvá válás története is. Nyugat-európai utazása során a rákos betegségéből felgyógyult férfi képessé válik arra, hogy megírja öt évvel ezelőtti küzdelmét a kórral, a magánéleti válságát és a mindezek mélyén lappangó háborús tapasztalatot. Ugyanakkor nem háborús regény, kevés említés történik magáról a háborúról, mégis kitüntetett szerepet kap benne – ahogyan Gaborják Ádám nagyon jól összefoglalja: „A korábbi kötethez hasonlóan ugyanis *A rózsákról* szintén a délszláv háború »örökségével«, az egyénre gyakorolt hatásával foglalkozik. Kevés kortárs (magyar) szerzőt tudnánk mondani, aki ennyire mélyanalízisét próbálja adni a túlélőkön nyomot hagyó háborús traumáknak. Különösen nyomasztó most olvasni ezeket a sorokat egy újabb háború szomszédságában.”

Jorge Semprún, a franciául író spanyol szerző a koncentrációs táborban átélt tapasztalatainak leírásával tagadja az elmondhatatlanság tételét. Az ő *Írni vagy élni* című emlékiratából származik az a mottó, melyet Danyi eredeti nyelven, franciául idéz („On peut dire la rose et la rosée, l'espace d'un matin.”), a mű magyar kiadásában pedig így hangzik: „Beszélhetünk a rózsáról meg a hajnali harmatról.” Pontosabb lenne a fordítás jelen esetben, ha így ültetnénk át magyarra: „El lehet mondani a rózsákat és a harmatot, egy délelőtt alatt.” „Ezért nem lehet elmondani a rózsákat és nem tudom elmondani a rózsákat” (433.) – fakad ki egy helyen a beszélő a mottó cáfolataként, mert az írás szükségszerűen leegyszerűsítéssel jár.

Ezen kívül az idő rövidsége miatt az élettörténetet sem lehet elmondani: „nem megy, én nem tudom elmondani az életem fél óra alatt”. (219.)

Tompa Andrea *Omertájában* hasonló mondat szerepel, de itt fontos a befogadó személye: „De a rózsza, hát azt hogy mondjam el ezeknek a bőrkabátosoknak? A rózsza, elvtársak, a rózsza, magyarázom nekik, a rózsza, az nem egy virág, mondom, mikor ott nézelődnek a kertben. Hogyan mondhatnám el annak, aki nem tudja, mi a rózsza? *A rózsát nem lehet elmondani senkinek*, ahogy a földet se, aki nem szereti, akit nem húz magához a föld” (145. – *kiem. tőlem*).

Ahhoz, hogy értsük ezt a mondatot Semprúnnél, érdemes megnéznünk a

kontextusát. Ebben a részben a beszélő arról elmélkedik, hogy el lehet-e mesélni a mindazt, amit Buchenwaldban átélt, és először kételkedik benne, majd pedig kijelenti: „Valójában mindig mindent el lehet mondani.” És ebben az értelemben elmondhatjuk a szerelmet, a rosszat, Istent és a rózsákat is. Ebben a passzusban két fő téma is kirajzolódik, amelyek a Danyi-regényben is fontosak lesznek: a túlélő pozíciója és az elbeszélés „végtelensége”. A párhuzam nemcsak abban áll, hogy a szöveg általában az elmondhatóságról szól, hanem tematikusan a traumák, a háború, a betegség, a szorongás, a bántalmazottság elbeszélhetőségéről is.

A délszláv háborús regények kapcsán Deczki Sarolta nem a trauma, hanem a sorseseemény fogalmát használná az értelmezésben, mert mint kifejti, az előbbi túl sok mindent jelent és nem ragadja meg ennek az erőszak történetnek a lényegét. A sorseseemény terminust Tengelyi Lászlótól veszi: A sorseseemény fogalma, ahogyan Tengelyi László érti, olyan esemény, melynek hatására „önazonosságunk szövedéke felfeslik, és ennek folyományaként olyan lehetőség nyílik meg előttünk, amely az elsajátítás minden igyekezetével a megszüntethetetlen másság és idegenség erejét szegezi szembe, s amely ennél fogva egyenesen az önmagunkból való kilépés igényét támasztja velünk szemben”. (TENGEYI 1998, 43.) A másság és az idegenség ereje szétzilálja a világot, mely eddig többé-kevésbé biztonságot nyújtó összefüggérendszerként, magától értetődő természetességgel adódott számunkra, s az ott-honosság helyén valami Unheimlichkeit, hátborzongató idegenség jelenik meg. Úgy gondolom, ezek a leírások érvényesek lehetnek a háború tapasztalatára.

Ezzel a regénnyel kapcsolatban azonban én mindenképpen a trauma fogalmát tartanám elsődlegesnek, több okból is. Egyrészt azért, mert az elbeszélő énjét több trauma is alakítja. Itt Ferenczi Sándor trauma-fogalmára támaszkodnék, amely erre az identitás- és személyiségváltozásra helyezi a hangsúlyt. A trauma az ő értelmezésében az Én különböző fokú szétesésével jár: „»Megrázkódtatás«, az »elviselhetetlen« külső vagy belső ingerre alloplasztikus (az ingert megváltoztató) helyett autoplasztikus (önmagát megváltoztató) reakció.” Bár az igaz, hogy a trauma sok mindenre használt, ha úgy tetszik „elhasznált” fogalom, ugyanakkor pont ezért behozható az elemzésbe a kultúra- és történettudományok, az emlékezetkutatás és a pszichológia eszköztára is. Másrészt ennek a korszaknak, a 20. századnak ez a kulcsfogalma sokak szerint: „A 20. századot nevezik a trauma évszázadának is, a trauma irodalmi műfajának pedig a tanúvallomást, a tanúságtételt tartják.” Illetve: „A trauma mint 20. századi európai (még lehet globális) kulcsélmény központi témává nőtte ki magát az utóbbi egy-két évtized humán- és társadalomtudományi gondolkodásában.”

A feldolgozáshoz szükséges eltelt idő kapcsán érdekes összehasonlítani a délszláv háború és a holokauszt emlékeztétét. Ugyanis a kutatók megállapították, hogy a második világháború után kb. húsz éves periódusokban változott a zsidó genocídiumra való emlékezeti stratégia. A volt Jugoszláviában történt erőszakos eseményeket és népiirtást átélt fiatal nemzedéknek pedig ennyi időre volt szüksége, hogy beszélni, írni tudjon róla, ahogy erről tanúskodik Deczki Sarolta tanulmányának címe is: *Húsz év múlva*.

A szövegben fokozatosan tárulnak fel a traumák. Az olvasó csak lassan érti meg, mi okozza a férfi elbeszélő rögeszméit, kényszereit, milyen érzelmeket él át, mitől is fél pontosan. A daganatos betegség és a délszláv háború az elsők, amelyek nyilvánvalóvá válnak, aztán egy, a feleséggel való konfliktus-jelenet leírása során bevillanó emlékképből kiderül, hogy az édesanyja rendszeresen bántalmazta gyermekkorában. Erről csak egyszer esik szó a szövegben, ettől is olyan erős, és attól, hogy felfed egy ismétlődő kapcsolati mintát a főhős életében. Az is csak egyszer kerül elő, hogy az apja is verte nadrágszíjjal. A felesége a kórházi kezelések után elhagyja, ezt a szakítást is fel kell dolgoznia.

Traumatizáltságának jellemzői, hogy a félelem, a szorongás alaphelyzet számára, erről a IV. fejezetben beszél, és ahogy haladunk előre a szövegben, egyre nyíltabban tud beszélni az érzelmeiről: „és ami azt illeti, sokat féltem, szinte folyamatosan féltem az elmúlt húsz vagy huszonvalahány évben”. (233.) Ezek a félelmek egyes esetekben konkretizálódnak: ilyen a félelem a nemi szerv csonkolásától, a pánikszerű félelem a szakítástól, félelem a vonatra szállástól. A kapcsolati problémák feltárlásakor a visszatérő kutya-hasonlat nyelvileg-poétikailag is hangsúlyozza, hogy az anyával és a szerelmével is alárendelt helyzetben van, nem emberi, méltóságát vesztett pozícióban. A feleségével kapcsolatban így ír, amikor meglátogatja őt a kórházban: „és mikor az ágyamhoz lépett, akkor úgy húzódtam felre, mint ahogy a *kutyák* szoktak lapulni a gazdájuk előtt, aki többször megverte, megrugdosta őket” (kiemelés tőlem, 213.), a szöveg egy későbbi pontján az anyáról pedig így: „úgy vert, mint egy *kutyát*, alig kaptam levegőt” (kiemelés tőlem, 255.). Ezáltal csak később értjük meg, mi okozza a kötődési problémákat, milyen súlyos múlt áll ennek a háttérben.

Az elbeszélő a stresszre úgy reagál, hogy neurotikus megküzdési módokat fejleszt ki és működtet magában. A különféle rögeszmék, kényszerek, a szabályalkotás, a számolás, az ismétlés, a jelentéstulajdonítás nem hoznak gyógyulást számára, csak a túlélésben segítenek. Ezen kívül a traumát átélt személyekre jellemző a túlélés miatti önvád – ez ismerős lehet számunkra a holokauszt traumairodalmából. Ő, aki nem volt katona, mert az apja megvesztegette rózsákkal a hatalmi szerveket, küzd a lelkiismeretével: „túléltem valamit, amit nem kellett volna túlélnem”. (437.)

Milyen nyelven lehet beszélni a traumákról; arról, ami nehéz, esetleg el van fojtva és nehezen verbalizálható? A fuvarozással foglalkozó narrátor egyszerű elbeszélő, aki a mindennapi nyelvet használja, mely nem mentes a választékos nyelv felől hibának tételezhető elemektől, például az ikes igék igénytelenebb használata jellemzi: „emlékszek” stb. A bizonyos helyeken használt trágár szavak a hitelesség, az érzelmek kifejezése, a fokozás okán súlyt ad a szövegnek. Ez a nyelv egy olyan hangot teremt meg, amely erős, szuggesztív módon hat a befogadóra, aki jól tűri a szöveg monotonitását, még az élet érdektelennek tűnő aprólékos leírásait is gond nélkül végigolvassa, nem akad fenn a beteges mechanizmusokon. Eközben ez a hang nem tragizáló, nem önsajnáló, néhol együgyűnek tűnő, és sokszor filozófikus gondolatfutamokba viszi bele olvasóját.

Ez a prózanyelv a líra felé tolódik el az ismétlések, a halmozások, a gondolat-

ritmus eljárásainak alkalmazásával. Egy másik a metaforizáció, a rózsákról szóló beszéden keresztül lehet másról beszélni. A rózsa mint egyszerre konkrét narratív elem és mint metafora van jelen a szövegben, gazdagon kibontott metaforaként, melynek során számos metafora keletkezik. Azt is mondhatnánk, hogy a szöveg termeli ezeket a metaforákat, szinte túlírja és szétírja a rózsát mint metaforát. Erre a szétírtságra is vonatkoztatható az a rész, amikor arra reflektál a szöveg, hogy az egymásra rózsaszirmokként rétegződő felismerések végső soron az „én” felismerhetetlenségéhez és a semmihez vezetnek: „Mint mikor a rózsáról leszedjük a szirmokat, szeret, nem szeret, egyenként tépjük le őket, szeret, nem szeret, és amikor a végéhez érünk, akkor azt látjuk, hogy a szirmok alatt semmi sem maradt.” (441.)

A mondat az alapegysége a szövegnek, melyek között sok a hosszú mondat. A kompakt, zárt, sokszor önmagukba visszatérő hosszú mondatok, amelyek egy bekezdést alkotnak, a soha véget nem érő idő képzetét keltik és a véget nem érő háború képzetét is felerősítik. Már *A dögeltakarító*ban is a főhős próbálkozik az írással, és az erre a célra vásárolt füzetekbe rendre „egy hosszú, gyászmenetre emlékeztető mondatot” ír. Ebben a szövegben is vannak olyan helyek, melyek a tudati folyamatokat mint egyfajta gyázmunkát mutatják fel. Erre egy különösen szép példa a meg nem született, mert erre a világra nem akart gyermek elgyászolásaként is felfogható, az ismétlés, felcserélt ismétlés alakzata által keretezett és a hosszú felsorolás monotonitása által működtetett szöveghely: „mindig csak magukra *gondolnak*, és soha nem arra, hogy *aki életet ad*, valójában rózsákat ad, mindig csak rózsákat, az éhség rózsáit, a félelem rózsáit, a vágy rózsáit, a fájdalom rózsáit, a szív rózsáit, a szenvedés rózsáit, az árulás rózsáit, a vér rózsáit, a gyönyör rózsáit, a hit rózsáit, a hűtlenség rózsáit, a megkönnyebbülés rózsáit, a napfény rózsáit, a tűz rózsáit, a hervadás rózsáit, a népirtás rózsáit, a hőésés rózsáit, a göröngyök rózsáit és a rózsák rózsáit adja, *aki életet ad, gondoltam*”. (321., kiemelés tőlem).

A traumatikus események, amelyeknek a narrátor elszenvedője volt, az elbeszélés idejének távlatából, mintegy képszerűen jelenítődnek meg. Például a „tornyosi út képe” jelenik meg előtte. Ezeket a különböző súlyú jeleneteket összeköti az elbeszélésmódjuk, az, hogy ezekben kívülről látja magát és nyelvileg is nagyon hasonlóan, szinte szó szerint ugyanúgy írja le őket. A mondatban csak hasonlatként („mintha”) szerepel ez – a kívülről nézés – pozíció, ami elbizonytalanító hatású. A pszichológiában ismert jelenség a disszociáció, amikor leválasztódik a szenvedő „én”-ről a megfigyelő „én”, hogy el tudja viselni a traumát, ilyen jelenet Polcz Alaine-nél az *Asszony a fronton* című önéletrajzi regényében a megerőszakolás sokkoló leírása. Berán Eszter és Unoka Zsolt *Élettörténetek a pszichoterápiában* című könyvében a következőt olvashatjuk erről a jelenségről: „Traumatikus élmények hatására fellépő disszociált, deperszonalizált állapotokban a tapasztaló én elválik az eredeti tapasztaló éntől, megfigyelő perspektívát vesz fel (kívülről látja magát), és így ez alapjául szolgál egy alternatív tapasztaló én fejlődésének, amellyel azonosulva a megtapasztalt önmagam más reprezentációi válnak hozzáférhetővé.”

Következzen itt négy „disszociációs” jelenet:

1. A virágboltos kiabál vele és igazságtalanul kifizetteti vele a rózsákat: „A következő pillanat olyan volt, mintha *kívülről* láttam volna magamat, láttam, hogy a fal mellett állok, és a járda mindenfelé nedves körülöttem, láttam, hogy a főnökasszony az arcomba kiabál, de nem hallotam, hogy mit kiabál.” (28–29.)
2. Az anyja veri hároméves korában: „ez a hosszú pillanat olyan volt, mintha *kívülről* láttam volna magamat, láttam, hogy a földön fekszek, és a vékony lábaimat a hasamhoz húzom”. (256.)
3. Az apja elküldi a rózsaföldről és szemére veti, hogy semmi nem lett belőle: „a következő pillanat pedig olyan volt, mintha *kívülről* láttam volna magamat, láttam, hogy a raktár ajtaja előtt állok”. (282.)
4. Ostende-ban a pályaudvaron nem képes felszállni a vonatra a traumatikus testi emlékezete miatt: „[...] ez a pillanat megint olyan volt, mintha *kívülről* láttam volna magamat. Láttam, hogy a szürkésfehér fényekkel megvilágított peronon állok, és a jegyet a kezemben tartom [...]”. (357.)

Ugyanakkor fontos, hogy az elbeszélőnek nincs közvetlen traumatikus élménye a háborúról abban az értelemben, hogy nem volt részese, szemtanúja erőszakos eseményeknek, ezekről csak mediális tapasztalata van. A rádióból és a televízióból kapott hírek a bosnyák piacot ért támadásról egymásra rétegződnek. Az autóba pakolt hullák látványa az azt néző elbeszélőből sajátos reakciót vált ki, melyet a szöveg egy ponton leleplez: egy helyen „apám Golfja”-ként nevezi meg a járművet, mintegy sajátta téve a tőle távoli eseményt. A testek pedig a rózsákhoz hasonlóan egymásra zsúfolhatók a csomagtartóban, ezzel pedig tárgyasulnak a sugárzott amatőr felvételtől szóló elbeszélésben. Itt hoznám be az értelmezésbe Judith Butler a részben a *Frames of War*-ban kifejtett (2009) testfilozófiáját abban a megközelítésben, ahogy Máté-Tóth András értelmezi azt kelet közép-európai kontextusban: „A térség kollektív identitásának középpontjában, de legalábbis meghatározó faktoraik között, felvetésem szerint, a sebzettség emlékezete áll. A Szűcs Jenő által Európa második történeti régiójának nevezett geográfiai és kulturális egységet elsősorban a nyugati és keleti hegemoniáknak való kiszolgáltatottság, az országhatárok bizonytalansága, a diktatúrák árnya, a kisebbségi lét hátrányai, a vallások, egyházak és másképp gondolkodók üldözése, s nem utolsósorban a genocidok (Holodomor, Auschwitz, Srebrenica) jellemzik. A térség jelenkori folyamatainak elemzéséhez e dimenzió beható és árnyalt ismerete, véleményem szerint, nélkülözhetetlen.”

A butler-i értelemben vett kitettség és a sebezhetőség jól megragadható ebben a mediatizált eseményelbeszélésben, ezentúl pedig a sebzettség az egyik fontos felismerés, amelyre az énelbeszélő szert tesz a belgiumi utazása során („sebeket kaptam és sebeket adtam én is”). (436.) Átvitt értelemben pedig sebezhetővé válik azáltal, hogy elbeszéli a történetét. (414.) A rózsákat meg kell metszeni, meg kell sebezni, hogy szép, nemes virágot hozzanak, és ezzel együtt a tüskés rózsza a kertészt is megsebzí munkája közben. Ez a sebzettség egy lehetőség, mely szenvedés árán új utakra vezet.

Ezen kívül még két vonatkozást emelnék ki, az antropológiai szkizma fogal-

mát, mely szerint megkülönböztethetők értékes és értéktelen testek, tehát itt az áldozatok teste a tettesekétől, és a testek közösségének gondolatát: „Amennyiben a másik test, amellyel szétválaszthatatlan hálózatba fontan létezik a saját test, sérelmeknek van kitéve, akkor ez nem hagyja érintetlenül a hálózatba font többi testet sem.” Ilyen összefüggésben olvashatjuk a traumatizált testi emlékezetet tematizáló szöveghelyeket, az autóban-kamionokban szállított testek képi és vizionált lenyomata összekapcsolódik azzal az iszonyattal, amelyet az elbeszélő érez a vonatban az idegen testekkel összezsúfolódva, ezért nem száll vonatra húsz éven át.

Íde kapcsolódik egy másik háborús emlék, mely sajátos logika mentén kerül az asszociációs láncba, jelesül itt is a szállítás módja lesz a közös jegy. Így kerülnek egymás mellé a házakra kitett télapók, a rózsák és a siptárok (a koszovói albánok gúnyneve): „azóta minden télapóról a megölt siptárok jutnak eszembe, és kezd már elegendő lenni a karácsonyból”. (246.) Tetten érhető ebben a mondatban az a sajátos humor – ha tetszik –, fekete humor, sötét ironia, amellyel egymás mellé kerül egy kereskedelmi cikk és egy nép tagjai.

Az elbeszélő szenved a felesége hiányától, az akaratlan emlékezet kínozza („akár akarom, akár nem újra és újra a pattanásai jutnak az eszembe”) (178), de később megtapasztalja, hogy ezen keresztül tudja majd „elfelejteni” őt, így tud majd megszabadulni a kínzó hiány érzésétől: „ma már azzal is tisztában vagyok, hogy az emlékezés sem más, mint egyik módja, éppenséggel a legkíméletlenebb alakja a felejtésnek”. (178.)

A mottó a már említett Semprún-műből származik, amelynek mottója pedig érdekes módon éppen az emlékezés és a felejtés szoros összetartozásáról szól. Ezt írja Maurice Blanchot Prousttal kapcsolatban: „Aki emlékezni akar, annak a feledésre kell hagyatkoznia, vállalva a tökéletes feledés kockázatát, meg arra az isteni véletlenre, amivé így az emlékezés válik.” Ehhez kapcsolódik az elbeszélő azon igyekezete, hogy a felejtést is beleépítse a szövegébe, hivatkozik rá, előre vetíti ennek lehetséges-ségét, és be is teljesíti, amikor tényleg „elfelejti” elmesélni a számára fontossá vált kiskanál sorsát példának okáért.

Aleida Assman az emlékezetkultúráról szóló könyvében négy stratégiát különböztet meg a traumatikus múlttal való szembenézéssel kapcsolatban:

1. Dialogikus felejtés
2. Emlékezni, hogy sose felejtjük el
3. Emlékezés, hogy túljussunk rajta
4. Dialogikus emlékezés

Miért emlékezik az elbeszélő? A harmadik stratégiához hasonlít legjobban az ő vállalkozása, amikor – ahogy jelzi is – „összegzést” ír, szembe akar nézni a múlttal, meg szeretné érteni és feldolgozni, hogy továbbléphessen. Rendszerben, összefüggéseiben látni élete eseményeit. Az íráshoz szükség van dialogicitásra is: G.-nek is mondja ezt az „összegzést”, az ő kérdéseire és megértő figyelmére is szükség volt ahhoz, hogy megszülessenek a mondatok és felidézze az emlékeit.

Assmann ezeket a modelleket elsősorban a kollektív emlékezetre vonatkozóan állította fel, és a második világháború utáni emlékezet különböző történeti korszakainak felelnek meg, mégis behozhatónak látom az értelmezésbe, különösen azért, mert jól látszik belőlük, hogy az emlékezésnek többféle célja, értelme lehet, és látni engedi az emlékezés és felejtés dialektikáját, sokszor ellentétét. Ebben a szövegben ugyan alapvetően az egyéni, a személyes emlékezetről van szó, de előjön a kollektív emlékezet kérdése is, különösen abból a szempontból, hogy sokan hogyan viszonyulnak ma a háborúhoz. A háború sokak számára még mindig nem ért véget, máig „magukban hordozzák”. (459.)

A konferenciafelhívásban található mondat szorosan idekapcsolódik: „A traumák feldolgozása (vagy törlése-feledése) helyett azok folyamatos megélése volt és van napirenden; a határhelyzet egyre kevésbé periódus, és egyre inkább létállapot.” A Szerbiával kapcsolatban említett „hullaszag” a múlt feldolgozatlanságának, az eltemetetlenségnek a metaforája lesz. A feleség azért menekül el innen, mert „ez az ország még mindig büzlik a halottaktól”. (146.) A konkrét, szó szerinti értelem és a metaforikus itt is összeér, ahogy a rózsza-motívumnál is, a palicsi házban megtalált öngyilkos nagypapa holtteste „valóban” napokig büzlött. A halottak méltó újratemetése megnyugvást hozhatna és hozzásegítené a lezáráshoz (lásd 369.).

Ezzel ellentétben Nyugaton, Ostende-ban a narrátor barátjának a szemében és értelmezésében a nevetgélő fiatal flamand nők számára a múlt nem létezik, a múlt emlékhelyeire nem látogatnak el, ahol szembesülhetnének a valaha megtörtént erőszakkal a művészi reprezentációk segítségével (pl. Musée des Beaux-Arts). Brüsszelben más perspektívából lát rá a problémákra, a háború az időben is rendszeresen visszatérő és globális méretekben is általános fenyegetést jelentő jelenségnek tűnik. A városban a kifinomult látással rendelkező és a hallucinációkra is érzékeny elbeszélő a gyarmatosítás bűneit látja meg. Ez a vér-arany ok-okozaton alapuló metonímia többféleképp is értelmezhető. Egyfelől annak lenyomata, hogy az elbeszélő egyre inkább elszakad a „valóságtól”, tudatát egyre kevésbé tudja kontrollálni, másfelől pedig az új identitás kialakításán dolgozva a gyázmunka egyes szakaszain át kell mennie, melynek velejárója a felfokozott idegállapot, a vizionálás és a sajátos látásmód.

Reinhart Koselleck tagadja, hogy létezik kollektív emlékezet, ugyanakkor ebben a szövegben is látjuk, hogy az egyéni emlékezet mennyi családi emléket hordoz: említendő itt a nagypapa francia katonája vagy az anya emléke, akinek a babakocsijában késeket tartott a saját apja, aki neurotikussá válva tért haza a fogságból. Ugyanígy felvetődik, hogy nem transzgenerációs traumáról van-e szó a család esetében. Losonczi Ágnes (*Sorsba fordult történelem*) idézi Gyáni Gábor: „Megfigyelhettük azt a jelenséget, hogy a trauma túléli a szenvedőt, a gyerekek, utódok életébe sokszor ismeretlen, nem-tudatos utakon beépül a felmenők »öröksége«.”

A szöveg egyik központi alakzata az ismétlődés, mely a ciklikussághoz kapcsolódva a háború lezáratlanságát is megjeleníti. A tanulmányom címében (*Az emlékezés útvesztői*) szereplő útvesztő-metaforát szeretném most kifejtetni az I. fejezet időszerkezetének elemzésén keresztül, azt bizonyítva, hogy a szöveg a saját megal-

kotottságán keresztül hogyan reprezentálja a ciklikus időt és az egyidejűséget, azaz a spirálisan visszatérő szöveghelyek hogyan ismétlik és közben viszik tovább a narrációt, ezzel egy ciklikus időérzékelést keltve a befogadóban. Ez az útvessző-jelleg, mely a narrációra jellemző, a térben is reprezentálódik, amikor Brüsszelben nem tudja megtalálni a helyes utat Lille-be, bolyong és eltéved. A céltalan séták, „járkálások” is ezt a téridőt hozzák létre. A rózsza körkörös rétegzettséghez hasonló narrációs struktúra és időszemlélet miatt nincs igazi kezdete és vége az elbeszélésnek. Nincs kezdete az élettörténetnek, nincs eredet, az elbeszélő nem a rózsákkal kezd a regényt, pedig máshol leírja „a rózsák közt születtem”. Az útvessző végén pedig eljutunk valahova: „ezekig a rózsás papírokig kellett eljutnom” (utolsó mondat), bizonyos értelemben az egyszerűre megismerhető és megismerhetetlen önmagához jut el. A középkori labirintusok meditatív eszközök voltak, melyeknek útját bejárva a hívő eljutott a középbe; ilyen volt például a híres chartres-i labirintus, melynek közepében egy hatszirmú rózsza található.

Az I. fejezet (7–68.) kilenc részre tagolódik, melyek egymástól üres helyekkel vannak elválasztva. A szűzsé egy hét eseménysort jelent az orvosi vizsgálat előtti délutántól/ estétől az első műtétig. Azonban a narráció nem lineáris, rendszeresen megszakítják emlékek, ami első olvasáskor nehezen követhető, de utólag rekonstruálható kronológiát eredményez. Bonyolítja az olvasást, hogy összemosódik az elbeszélés ideje és annak megértési horizontja az elbeszélő idősíkéval, így össze is zavar, hogy mikor gondol az elbeszélő a két nő (a virágboltos és az orvos) hasonlóságára. A nyitómondatot szűzsémondatnak neveztem el (SZ1), a beékelődő legfontosabb felidézett emlékeket (flashbackeket) E-vel jelölöm. Az SZ0 időben megelőzi az SZ1 szűzsémondatot, az SZ2 pedig utóidejű hozzá képest. Az elkülönülő részeket az oldalszámok jelzik. Az elemzésből látszik, hogy háromszor jelenik meg variált formában újra és újra a kezdőmondat, majd a következő eseménysort és az előzményt leíró is „az ablak” szóhoz ill. ehhez a képhez kötődik.

Az I. fejezet narrációs és időszerkezete

[7-13.] SZ1

E1 (a keresztek keresése egy héttel azelőtt) a tornyosi út képe

[13-18.] E2 (rózsákat visz a szabadkai virágüzleteknek a háború alatt)

[19-21.] E3 (a háború előtt)

[21-29.] SZ1v

E2 (egy traumatizáló eset a virágboltossal)

[29-31.] SZ1v

[31-39.] E4 (a betegsége története)

SZ2 (34 o.)

[39-48.] Megszereti a rózsákat

SZ0 (megelőzi az első mondatot)

[48-61.] SZ2v

E5 (a rádióban hall a bosnyák piac megtámadásáról)

[61-68.] vizsgálat és a kórházban
E6 (2 éve együtt van a feleségével)

A szüzsémondatok idézve

SZ1: „Az ablaknál álltam, és vártam, hogy lemenjen a nap (...)” 7.

SZ1v: „Az ablaknál álltam, vártam, hogy a nap lemenjen (...)” 21.

SZ1v: „Az ablak mellett álltam, vártam, hogy a nap lemenjen (...)” 29.

SZ2: „előbb hátat fordítottam az ablaknak, majd pedig leguggoltam, és újra elkezdtem számolni (...)” 34.

SZ0: „az ablakhoz léptem, hogy amíg a tea ázik, az ablakból nézelődjek” 48.

SZ2v: „jó volt az ablak alatt ülni, jó volt a perceket számolni” 49.

A szüzsémondatok ismétlése, a variált ismétlés lüktetést, ritmust ad a szövegnek. Nagyon tudatosan megkomponált szövegről van tehát szó, mely sokszor közel áll a prózavershez. Maga az ablaknál álló, gondolataiba mélyedő elbeszélő képe és szövegszerű megidézése is többször ismétlődni fog. Ezzel a mondattal kezdődik a regény, ennek a mondatnak kitüntetett helye van, mert ez a mondat fogalmazódik meg benne Ostende-ban szintén az ablaknál állva (443–444.), a regény végén pedig újra megismétlődik szövegszerűen, de itt már az érzelmeiről is tud beszélni a brüsszeli utazás során megkonstruálódó „új én”: „A francia határhoz közeledtem, és eszembe jutott, hogy álltam az ablaknál, és vártam, hogy a nap lemenjen, mert félttem, kibaszottul félttem, és nem akartam, hogy bajok legyenek.” (447.)

Végezetül feltennék egy kérdést, mely Menyhért Anna *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom* című könyvének borítóján olvasható: „Hogyan válhatnak a traumák az irodalom segítségével a történelem részévé, immár tehát múlttá?”

Erre a kérdésre azt válaszolnám, hogy nem lenne jó, ha a traumák assmann-i értelemben historizálódnának, hanem inkább azt tartanám üdvösnek, ha a fikciós szövegek egy közösséget hoznának létre, olvasók, írók egymással összefonódó együtt emlékező és olykor felejtő hálózatát.

Felhasznált szakirodalom

ASSMANN, Aleida (2016), *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában: Beavatkozás*, Budapest, Múlt és Jövő, 237, 33–34.

BERÁN Eszter - UNOKA Zsolt (2016), *Élettörténetek a pszichoterápiában*, Oriold és Társai Kft.

Hozzáférés: 2022. 11. 04. <https://orioldbooks.com/wp-content/uploads/2018/06/%C3%89lett%C3%B6rt%C3%A9netek-a-pszichoter%C3%A1pi%C3%A1ban-k%C3%B6nyv.pdf>

DECZKI Sarolta (2018), *Húsz év múlva, Híd*, 2018. december, 29–45, 31.

DANYI Zoltán (2021), *A rózsákról*, Budapest, Magvető

FERENCZI Sándor (1996), *Klinikai napló 1932*, Budapest, Akadémiai Kiadó

https://mek.oszk.hu/04700/04726/html/ferenczi_klinikai0004/ferenczi_klinikai0004.html, 1932. július 30-i bejegyzés

- GYÁNI Gábor (2016), *Kulturális trauma: adott vagy teremtetett?*, In *A történelem mint emlékmű*, Budapest, Kalligram, 83.
- GYÁNI Gábor (2010), *Az elveszithető múlt: A tapasztalat mint emlékezet és történelem*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 278.
- MÁTÉ-TÓTH András, *Sebzett testek, sebzett identitás: Judith Butler testfilozófiája és Kelet-Közép-Európa kollektív identitása*, <https://ojs.bibl.uszeged.hu/index.php/tntef/article/view/33824/32896>, 61.
- MENYHÉRT Anna (2008), *Elmondani az elmondhatatlant: Trauma és irodalom*, Budapest, Ráció
- MENYHÉRT Anna (2011), *Traumaelmélet és interpretáció: Nagy Gabriella Eset című írásának elemzése*, *Studia Litteraria*, 50 (3–4): 168–182, 172. <https://doi.org/10.37415/studia/2011/50/3993>, hozzáférés: 2022. 11. 04. <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/article/view/3993/3860>
- RADSTONE, Susannah, *Traumaelmélet, kontextus, politika, etika*, <https://metropolis.org.hu/traumaelmelet-kontextus-politika-etika-tooltip-a-forditas-alapja-radstone-susannah-trauma-theory-context-politics-ethics-paragraph-30-2007-no-1-pp-9-29>
- SEMPRÚN, Jorge (1995), *Élni vagy élni*, ford. SZOBOSZLAI Margit, Budapest, Ab Ovo Kiadó
- TOMPA Andrea (2017), *Omerta*, Budapest, Jelenkor

Kritikák a regényről

- BENCE Erika (2022), *Rózsa és farok*, *Kortárs*, 2022, 7–8. sz., 153–156.
- BOCSIK Balázs (2022), „Nem gondoltam volna, hogy megnőhet”, <https://pannontukor.hu/bocsik-balazs-nem-gondoltam-volna-hogy-megnohet>
- DECZKI SAROLTA (2021), *Rózsaregény*, <https://konyvterasz.hu/rozsaregeny/>
- DOMJÁN Edit (2021), *Sziszüphosz rózsái*, <https://dunszt.sk/2021/12/29/sziszüphosz-rozsai/>
- FICSOR Benedek (2022), *A szabadság színtelen rózsája – ajánló Danyi Zoltán új könyvéhez*, *Libri Magazin*, 2022. 01. 22., <https://magazin.libri.hu/libri-trend/a-szabadsag-szintelen-rozsaja-ajanlo-danyi-zoltan-uj-konyvehez/>
- FÖRKÖLI Gábor (2022): *Megszállottságtól megszállottságig – gyógyulástörténet kérdőjelekkel*, *Tiszatáj*, 2022, 7/8. sz., 171–173.
- GABORJÁK Ádám, *Szaggatott élet*, https://nepszava.hu/3158935_szaggatott-élet-danyi-zoltan-a-rozsakrol
- GÁL Kitti (2022), *Rózsasorok*, kulter.hu, 2022. 01. 31.
- KÁROLYI Csaba (2021), *A megszabadulásról*, *Élet és Irodalom* 2021, november 26., 18.
- KOVÁCS Bálint, *Sosem gondoltuk volna, hogy a péniszek, a rózsák és a háború ilyen közel állnak egymáshoz*, https://hvg.hu/kultura/20220605_danyi_zoltan_a_rozsakrol_kritika_konyv_irodalom_libri_dij_balkani_haboru
- RADICS Viktória (2022), *Egyetlen tudatunk szaggatása*, *Litera.hu*, 2022. 01. 01.
- VALUSKA László, *A rózsák sem gyógyítják meg a lelket és a farkat*, https://konyvesmagazin.hu/kritika/danyi_zoltan_magveto_haboru_rozsa_farok_delszlav.html

Egy élet tükörcserepei és töprengés tabukról, gyávaságról

Írói névként választotta, aztán egyszer csak mindenki elkezdte úgy hívni, hogy Török Zsófi. Az is, aki semmit se tudott arról, hogy a magyar irodalom történetében voltak névrokonai, és hogy valaha költőnek készült. Pedig ez a készülődés nem volt ábránd, nyomot hagyott antológiákban, folyóiratokban, s közben valahogy felejtődött, hogy a szerzőt valaha Gottlieb Zsófiának hívták, aki később dr. Török Lászlóné lett. Lánykori és asszonynevéből a világ legtermészetesebb dolgaként született az az írói név, ami valahogy jobban illett rá minden másnál. Az idő tükrébe nézve megpróbálok portrét rajzolni róla. Nem olyat, ami kínos pontossággal követi az éveket (ilyet nem is tudnék), inkább csak tükörcserepeket vágok egymás mellé, ahogy a filmes teszi. Ezekben a cserepekben feltűnnek majd mások is, akik körülötte éltek a városunkban, és akiket méltatlanul elfelejtettek. Közben próbálok magyarázatot találni arra, miért is tört ketté ez az írói pálya olyan fájdalmasan korán, szinte a kezdet kezdetén, hiszen Török Zsófi több mint 90 évet élt. Az alcímben említett gyávaság nem az övé, hanem a mienk. Tabukat se ő csinált.

Abban biztos vagyok, hogy nem Babits Tanner Ilonája volt a példaképe, hanem Kazinczy Sophija. Talán ugyanattól a tanártól hallottunk róla először mindketten, csak közben lepergett negyedszázad. Gottlieb Zsófinak a kaposvári Egyesületi Leánygimnáziumban, a 30-as években ugyanaz volt az osztályfőnöke, aki nekem sokkal később az iskolautód Munkácsy Gimnáziumban a magyartanárom. Zelenik Saroltának hívták. Gottlieb Zsófi idejében az alsó osztályokban tanított magyart, németet. Akkor huszonéves lehetett, szőke szépség, karcsú, magas és megközelíthetetlen. Mindenki rajta felejtette a szemét, de csak távolról csodálták. (Erre már csak egyetlen élő ember emlékszik, Kertész Margit, aki száz is elmúlt, és iskolatárs volt.) Az én Zelenik Saroltám már középkorú volt, méltóságát és magányát őrző csehovi lélek. A műveltsége ámulatba ejtett, kikezddhetetlen volt a legapróbb gesztusa, mozdulata, tökéletesek a mondatai. Hasonlítani nem akartunk hozzá, mert boldogtalan volt. Mi pedig boldogok szerettünk volna lenni, Bizonyára anno Török Zsófiék is. De minden irodalmi tudásunk alapját ő vetette meg. Bámultam (már a katedráról), mennyi tapintattal nyesegette kamaszos vonzódásunkat a dagályosan nagy szavakhoz. Mert, hogy miket írtunk! De sose leckéztetett, mindig példával tanított. Kazinczy is segített neki, aki közben megszűnt márványszobor lenni, akit csak illendőségből szeret az ember. Az „élete remekmű” – mondta róla Kosztolányi. Elhittük. Most gondoltam rá először, Török Zsófiában is az élete, a magatartása a legmaradandóbb, ha nem felejtjük el.

Mennyi leleményesség volt abban, hogy a magyartanárunk azt a Kazinczy-levelet levelet olvasta fel, amelyben a lánykérésről volt szó, tőle hallhattuk először Gottlieb Zsófi is, én is. (Lányregény-szinten találkozhattunk a témával akkoriban. Ki nézi le a giccses kamaszkorában?) De az egyszerűség szépsége mégis csak megérintett

bennünket ebben a levélben, amit 1805. június 1-jén írt Kazinczy Kis Jánosnak. A lánykérő, akit előbb halálra, majd kegyelemből fogságra ítélték, s már fiatal se volt, azt se bánta volna, ha elnyeli a föld, amikor megszólal, hogy: „mondja meg nekem, összeköthetné-e az életét az én életemmel?” – Sárgára, zöldre, pirosra vált közben. S akkor a nagyon fiatal, a börtönének előtt még kamaszlánycént látott szegény gróf-kisasszony csak annyit mondott: „Ferenc, s hol fogunk lakni?” Pátosztalanabb egy mondat nem is lehetett volna ebben a pillanatban.

Török Zsófinak csak ilyen mondatai voltak. Soha, semmi pátosz, irdatlanul messze voltak tőle a nagy szavak (Egyik versének címe: *Vallomás*. Csak a címet látva sem gondoltam kopott szerelmi ömlengésnek. Egy fekete pulihoz szól. Inkább humoros, mint édes.) Nem gyűlölködött, nem sértődött, nem panaszkodott, lett volna miért. Hihetetlen türelemmel tudott hallgatni másokat. Olyanokat is, akik a „bokájáig” sem értek. Semmiben nem volt elfogult. Vallási toleranciája már kamaszlány korában határtalan.

A gimnázium magánintézmény volt. Gottlieb Zsófiék osztályában öt zsidó-lány tanult. Kissé elkülönültek, bár városunkban nem éltek ortodox zsidók, csak neológok. Gottlieb Zsófi legjobb barátnője a nagyon katolikus Krieger Éva volt. A másik eminens. (Később megható szeretettel gondoskodott keresztény sógornőjéről. Örökösei közül az unokahúgai és Péter fiának bájos gyerekszerelme is keresztény volt.) Toleráns volt, bár szerette, gyakorolta hitét, vallását mindhalálig. Maga volt a tartózkodás. Nem ő, a lelke volt megközelíthetetlen. Mintha tabuk éltek volna benne. „[...] tisztább lelket Éva anyánk óta nem teremtett az Isten” – írta Kazinczy az ő Sophijáról. Ilyen tiszta lélek volt Török Zsófi is. „Nem tudós, de éppen nem műveletlen lelkű” – írta Kazinczy az asszonyáról. „[...] merő jóság [...] tettetés és mesteresség [azaz mesterkélttség nélkül]”. [...] Seneca nélkül is tudja, hogy nem példa, hanem ész szerint kell élni.” Sophie Bécsben nevelkedett, németül, franciául beszélt. Török Zsófi angolul is. Szép kiejtéssel, könnyedén. (Héberül is tudott.) Úgy váltott egyik nyelvről a másikra, mint ahogy más egyik magyar mondatról egy másikra. Nem volt gondja a megszólalás, amikor élete utolsó évtizedeiben bejárhatta a világot Indiától Norvégiáig. Dr. Gottlieb Dezső kaposvári orvos és Barta Margit egyetlen kislánya igen jó nevelést kapott. És élni tudott vele. (1924. május 22-én született Kaposváron, ugyanitt 2018. szeptember 1-jén halt meg.)

Gyerekkori fénykép nem maradt róla, fiatal lányként is csak elképzelni tudjuk. A menekülők először a fotóikat dobálják böröndjeikbe. Gyakran hiába. A „vörös iszap” idején mondta valaki: „Elveszett az életem, egyetlen fényképem se maradt.” A háború, a holocaust idején hányan járhattak így? A gyerek Török Zsófit, és a fiatal lányt csak elképzelhetem, hasonlíthatott Péter fia fotójára. Barna, göndör fürtök, bájos szelid vonások. Olyan volt ez a kamasz fiú, mint az ötvenes évek filmjeiben Roberto Benzi, a kis karmester. Ő megöregedett. Török Péter mindörökre huszonéves maradt. Ilyen bájos lehetett Gottlieb Zsófi huszonévesen.

Nem hiába lapozgatjuk a régi somogyi sajtót. Rátalálunk erre a kislányra. Olyasfélék a hírek, hogy az izraelita iskolában másodikos elemistaként ő mondott beszédet, hogy gimnazista korában mindig színjeles, mindig jutalmat kap. (Lásd a kaposvári Egyesületi Gimnázium értesítőjét.) Kamasz korától ígéretes úszóbajnok. (Az orvos apa vízipólós.) A két világháború között nagyszerű sportélet folyt a mi kis városunkban. A vízisport lelke vitéz Adorján József volt. (2022-ben a 41. úszóversenyt rendezték tiszteletére.) Még az '50-es, '60-as években is ő tanította úszni a város gyerekeit. (Öregkorában sakkozni.) Mindenki Adu bácsija volt. (A sírján is ez áll.) Gottlieb Zsófi edzője is ő volt. Versenyt versenyre nyertek a gimnazista iskola-társsal, Hernesz Magdolnával vetélkedve.

Adu bácsi az első világháborúban lett vitéz. Sebesülése miatt úszóból edzővé lett. A berlini olimpiára ő készítette fel és kísérte el az aranyérmes Csík Ferencet és a bronzérmes Lengyel Árpádot, a londonira az ezüstérmes vízipólós, kaposvári Györfy Endrét. 1949-ben, feltehetően vitézi címe miatt meghurcolták, kitették lakásából, elvették nyugdíját. Megérdemelné, hogy utcát nevezzenek el róla. Akit ő tanított, holtig szereti a vizet. Török Zsófi délutánonként a fonyódi parton fejére húzta a sárga fürdősapkáját (szinte antik darab volt), és a 90 évével elindult Badacsony felé. Irigylésre méltó stílusban krallozott. Ha rágondolok, mindig így látom. Úszik, úszik, valahova messze. Aztán a sárga sapka egyszer csak eltűnik.

Hogy milyen lehetett a '30-as években gimnazistának lenni Kaposvárrott? Még filmkockáim sincsenek az életéből. De megírta helyette valaki más, Magyar Jutka, az egy évvel fiatalabb iskolatárs. Ugyanoda jártak, ugyanabból a polgári milióból származtak. Ugyanaz a tanár volt az eszményképük: dr. Biczó Ferenc. A felsőbb osztályokban tanított latint és magyart. (Módszertankönyvéből tanítottak országszer- te.) Kissé pocakos, kopaszodó, negyvenes agglegény volt, a tanítványai mégis álmo- doztak róla. A háború utáni években gyanús legendák takarták el emlékét. Mintha valami bűn terhelte volna. Senki se védte meg. Nem tudta, nem akarta. Még Magyar Judit könyvében is szerepel egy ilyen mondat: „Vajon dr. Biczó is változott a nyilas időkben?” De tudta, hogy ez lehetetlen. Tulajdonképpen az ő könyve állított először hiteles emléket, úgyszólván rehabilitálta a bűntelent. Március 15-én vele szavaltatott verset. Vele játszatta Zrínyi Ilonát díszmagyarban, amikor ez már nagyon kocká- zatos volt. Amikor a gettóból kimehettek a nagyapa temetésére, a temetőkerítésnél ő várta. Átadott egy kicsi könyvet, s aláhúzott benne egy Platon-idézetet: „Jobb az igazságtalanságot elszenvedni, mint elkövetni.” A haláláról legendák élnek. Amikor a könyvtárát feldúlták a „felszabadítók”, behalt.

„Barbárok között nem lehet élni” – mondta. A tanítvány Mórítz Sári verzió- ja számomra hihetőbb. Meghatóbb. Erdős Marika, legkedvesebb tanítványa Anna Frankként végigbujkálta a háborút, aztán részeg orosz katonák megerőszakolták, és a Dunába lőtték. Sehogy se kerülhette el a sorsát. A hírt hallva Biczó tanár úr a lány- gimnázium előtt szívrohamot kapott és meghalt. Ötvenéves volt. Sokszor töpreng-

tem azon, hogy a fiúgimnázium miért Táncsicsról kapta nevét, a lány miért Munkácsyról. De ki tudná, ki volt dr. Biczó Ferenc? A '90-es évek óta már csak utcanév. Egyetlenegy tanítványa él. Török Zsófi holtig látogatta a sírját egy szál virággal. Az izraelita temetőből egyenesen hozzá vezetett az útja, szemben, a másikba.

Egy nyári estén, a Balaton-parton megemlékeztem Török Zsófinak: Újra megnéztem Spielberg *Schindler listája* című filmjét. Egész nap nem tudok szabadulni a képektől, és hallok John Williams gyönyörű filmzenéjének hegedűszólóját. „Ott voltam, abban a táborban” – mondta Zsófi. A neve Plaszw, Krakkó déli városrésze. A gyárban már nem dolgozhattam, minket már nem tudott Schindler megmenteni. Auschwitzba vittek. Azt hittem mesélni fog, de nagyokat hallgattunk mind a ketten. Tapintatból, bátortalanságból, gyávaságból nem kérdeztem semmit. Ő meg nem tudott, nem akart megszólalni. A film végén Oscar Schindler kétségbeesve mondja: „Többet is megmenthettem volna.” Török Zsófiékat, az utolsók között érkezett magyar csoportot, 1944 nyarán már nem sikerült „megvennie”. Nem kerültek a listára. De a film alakjai között mégiscsak mindig látni fogom őt.

Akkor már, 1944 nyarán a normandiai partraszállás, a Hitler elleni merénylet után vagyunk, van valamiféle remény, a reménytelenségben. Az egész mégis kimondhatatlanul rettenetes. Az a három nap étlen, szomjan, holtak között a vonagon. Elképzelni is nehéz, ahogy az út végén ez a kaposvári úrilány a mocskos pocsolóyából iszik. Évtizedek múltán is megrázó az a pillanat, ahogy 42 éves anyja elindul a gázba, de a lányát még átküldi az életben maradók közé. (Egyetlen évfordulás interjúbán mesélt erről.) A húszéves Török Zsófi mindenkit elvesztett, anyját, apját, vőlegényét. Auschwitzból németországi gyárba került. Akár a *Saul fiának* hősei, halált és életet megvető bátorsággal, ötdmagával megszökött. Nem akart feltett kézzel áldozat lenni. Úton voltak, amikor véget ért a háború.

Hazatérve egy vegyes házasságban élő, jóságos nagynéni fogadta magához. Amíg férjhez nem ment, náluk lakott. Hálás természet volt, ma a nagynéni unokájáé kedvenc helye, a fonyódi nyaraló.

Gyerekkverseket írt. Anya lett, és a tehetség természetesen erre tört utat – mondhatnánk felületesen. Igaz, hogy sokakból a gyerek hívta elő a gyerekverset. De Bertók Lászlóból csak az unokák. S hogy csak a legnagyobbakat említsem, Weöres olyat is mondott, hogy nem szereti a gyerekeket, nem nekik írta a verseit. Hol elhiszem, hol nem. Nemes Nagy Ágnesnek nem volt gyermeke. Török Zsófi a modern magyar gyerekvers kibontakozása idején írt gyerekverseket. Már a *Bóbita* megjelenése után, de akkor, amikor még nem látszhattak a magyar gyerekvers típusai. (A zenei áramlat, a játékos szóakrobatika, a folklorizáló törekvések.) Egyre nagyobb divat lett gyerekverset írni. Vaskos antológiák jelentek meg a Móra Kiadónál. És nem volt rivális, egyetlen gyerekkiadónk volt. De ezeket az antológiákat Kormos István és Csukás István szerkesztették. (A '60-as években többnyire év nélkül jelentek meg.) Ezekbe a kötetekbe nem lehetett csak úgy ki-be járni. Török Zsófi versei bekerültek.

Volt tehetség ahhoz, amit csinált. Mégis, úgy érzem, valami más kellett volna

írnia. Magába zárta a nagy élményeit. Ezekből minden más lehetett volna. Lírai vers, novella, regény, napló. Szomorkodom meg nem született művei miatt. Hankiss Elemér nyomán szabadon azt szoktuk mondani: Az irodalom nem más, mint élmények rögzítése, tárolása, tovább sugárzása. Volt tehetsége, és voltak élményei. Nemes Nagy Ágnes szerint a lírai költő önmaga földje, termése, sarlója. A tisztán lírai versben minden belőle vétetik. De tabuvá vált minden élmény. A gyerekvers más, sohasem tisztán lírai. Mindig van benne egy történetdarabka. A gyerekköltő Török Zsófi tud mesélni, gyerekekről, állatokról (nem tud betelni a madarakkal!). Játsszani is tud a történetekkel. A *Jelenkorban* megjelent egyik versét egészében idézem az Őszi verset, nemcsak a gyermeki téma bemutatására alkalmas, formaérzékére is bizonyosság.

Őszi szél fúj lombot lombra,
Összehordja nagy halomra.
Kisgyerek
Arra megy,
Benne vígan hempereg.

Bukfencet vet, lába égnek,
Fittyet hány az ősz lehének!
Úgy szalad,
Úgy kacag,
Mint a fürj a fák alatt.

Jaj, de szíve félve rebben,
Mert a holt lomb légbe lebben,
Gőgteli,
Szél veri,
Más vidékre kergeti.

És a pöre rögre bújva,
Megremegve újra-újra;

Kis nyuszi!
Nem sunyi –
El se merne ugrani!

Kisfiúcska, jaj de bánja:
- oh, te kedves, oh, te árva!
Mit tegyek
Most veled,
cseppnyi rémült nyúlgyerek.

Zsebre dugjam, elcipeljem?
Sűrű rácsú ólba rejtsem?
Sír szegény!
nyúl legény...,
Fuss mamádhoz! – Légy serény!

Tegnap is, hogy arra jártam,
Tapsi pajtást megtaláltam,
Arra túl, jár a nyúl,
Anyja mellett meglapul!

Néhány szóval a mai gyerek már nem tudna mit kezdeni (lehének, gőgteli, pöre, rög), de az egész tetszhet több mint fél évszázad múlva is. Van olyan verse, amit ennyi idő után is megőrzött a hajdani gyerekemlékezet. H. Molnár Katalin, aki reference könyvtárosként segített a forráskutatásban, örömmel fedezte fel Török Zsófi egyik versét a *Születésnapi ajándék* című antológiában. A „No lám, Jolán” rímpár felejthetetlen, ismételve különösképp, a Jolán név akkoriban se volt divatos, valahogy mulatságos az egész. Felidézem:

„Egyest kapott számtanból a
kis Jolán!
No lám!
Ott feszít az irkájának
első oldalán.

Radírt ragad, s vadul dörzsöl
kis Jolán!
No lám!
Bízva, hogy a gonosz egyes
elfakul talán.

Gondol egyet és hamisat
kis Jolán!
No lám
Segíteni fog ezen szörnyű
a csúf hibán.

Lám el is tűnt!
Mégis boldog
kis Jolán!
No lám!
Lyuk maradt az irkájának
első oldalán.

Az utolsó verse a *Lagodai pagoda* (1970) című antológiában jelent meg,

Török Péter 1968-ban szülei autójával az akkori jugoszláv határon át elhagyta az országot. Akkoriban úgy volt szokás mondani, hogy disszidált. Az autót vissza küldte Bécsből. Izraelbe ment. Ott ezt úgy mondták, „alijázott”. Levelei arról szóltak, hogy jó neki ott. 1969 elején katonának állt. 1970. február elsején meghalt.

A szűkszávu, hivatalos verzió szerint a katonák gépkocsija aknára futott. Három éve volt az a bizonyos hatnapos háború Izrael és négy arab ország között. Maradhatott akna mindenütt.

1947. március 2-án született, 23 éves volt „László és Sophia egyetlen fia”, ahogy a héber szöveg mondja. (Lám Török Zsófi Sophie lett. Török Péter sírja a haifai katonai temetőben van. Az édesanyja évente elzarándokolt oda. És soha többet semmit nem írt. „Nem tudtam” – mondta egyszer, pedig tudjuk, az írás gyógyít – idővel. De végérvényesen kiesett a kezéből a toll.

A hirtelen halál mindenkit sokkolt, aki csak ismerte ezt a szép és kedves huszonéves fiút. A hirtelen halálhoz hozzátartozik a találgatás; a történetre lennének kíváncsiak az út kezdetétől a kérlelhetetlen végig. A motivációt szeretnénk felfejteni. Nehezen érjük be egy szűkszávu jelentéssel. És ez valahogy természetes. A száanalom már csak ilyen. De félévszázad múltán sem tudhatunk többet a részletekről, lehet, hogy végképp elmosódnak.

Amióta Radnóti Sándor egy anekdotikus tárcáját olvastam, gyakran elfog a lelkiismeretfurdalás. Egy pécsi konferencián, a hetvenes években részt vett Dömötör Tekla, a néprajztudós. Akkor nemrég lett öngyilkos a lánya, Kati. Lábujjhegyen jártak körülötte, hangtompítóval beszéltek. Vigyáztak, nehogy átlépjék a tapintat határait. Török Zsófi mellett néha ilyenek voltunk mi is.

Akkor Pécssett, este a Nádor Szállóban hangosan, kisiúss naivitással, felejthetetlen fejhángján egyszer csak megszólalt Weöres Sándor: „Mondja Tekla, miért lett öngyilkos Kati?” Mindenki a földet nézte, elállt a lélegzet. Ki gondolta volna, hogy ez a kérdés jótett. Dömötör Tekla végre mesélhetett. Lehet, hogy Weöres Sándor merzével egyszer meg kellett volna szólalnom: „Mondd, Zsófi, miért is ment világá Péter?”

Sipos Lajos monográfiája a 125 éve született Tamási Áronról

Az 2022-es könyvhéten jelent meg Sipos Lajos irodalomtörténész Tamási Áronról szóló monográfiája. A 125 éve született író tiszteletére napvilágot látott könyvet a Petőfi Kulturális Ügynökség adta ki. A József Attila- és Tamási Áron-díjas irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő Sipos Lajos a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professor emeritus tanára. Kutatási területe a modern magyar irodalom, az irodalomfogalom változása, az irodalomtanítás funkcióváltása hazánkban, a világban és a Kárpát-medencében. Jelentős és terjedelmes munkásságából a Tamási Áronnal és Babitscsal foglalkozó kutatásai, tanulmányai kiemelkedőek. Ezenkívül megszervezte a Babits-kutatócsoportot, Babits műveinek kritikai kiadását, útjára indította a Babits Könyvtár és a Babits Kiskönyvtár sorozatot. Most megjelent Tamási Áron-monográfiájáról, az erdélyi költőről beszélgetünk.

– Önnek, akinek a családja szintén Farkaslakáról származik, akárcsak Tamási Áron, szinte kötelező, hogy egy életen át megkülönböztetett figyelmet szenteljen neves földijének. Csupán ez az oka, hogy számos tanulmánya több évtized óta vele foglalkozik?

– Én Kassán születtem, viszont édesapám Farkaslakán, és az apai rokonaim még most is ebben a faluban laknak. Tamásihoz a viszonyom egyrészt irodalomtörténeti, előtte és sokkal inkább azonban személyes. Édesapám 1953-ban halt meg, tehát nagyon régen. Eligazító legendaként létezett számunkra, két testvéremnek is, de talán még az unokáinknak is.

Tamási Áronhoz kapcsolódásom szakmai oka az a különleges helyzet, hogy a magyar irodalomban 1920-ban, a trianoni diktátum után az volt a kérdés, egyetlen irodalom-e a magyar irodalom, vagy sokágú, vagy külön-külön minden országban alakult egy új magyar irodalom. Amikor a pályára léptem, akkor az volt a hivatalos álláspont, hogy minden környező országban van egy ottani magyar irodalom, amelynek a története teljesen különálló. Elképesztő dolgok következtek ebből a politikai döntésből. Például Bori Imrének van egy nagyon érdekes könyve, a valamikori Jugoszlávia területén a valamikori magyar irodalom históriája. Ez a könyv az aracci templomkö leírásával kezdődik, és folytatódik azokkal a szerzőkkel, akik valamikor Délvidéken éltek, Kosztolányiig bezárólag. Addig teljesen szórványos, eseti, merő véletlen volt az irodalom, hiszen merő véletlen volt, hogy a Kárpát-medencében ki hol született, utána pedig egy összefüggő folyamat lett a magyar irodalom története. Ebben a történetben azonban érdemes és kevésbé érdemes szerzők is megjelentek és keveredtek, így tehát egy hamis irodalomtörténet alakult ki. Különlegesség, hogy ezzel szemben Tamási Áron az első perctől kezdve egységes magyar irodalomban gondolkozott. Úgy vélekedett, hogy a magyar nyelven író, a magyar történelemben, a magyar szimbólumok történetében és a magyarság históriájában gondolkodó emberek függetlenek attól, hogy melyik országban élnek, egyformán magyar írónak számítanak.

Ez azt jelenti, hogy Tamási Áron témává emelésében számomra van egy tör-

téneti mozzanat, egy értékmozzanat, vagyis mi az, ami a költők, írók értékét jelenti. Erről sokféle elképzelés létezik. Azt gondolom, nem az a döntő, hogy valaki melyik állam határán belül él, hanem az, hogy magyar az anyanyelve és magyarul gondolkodik. Azok közül a Nyugat-Európába és Amerikába került Nobel-díjas tudósok és atomtudósok közül, akik visszaemlékeztek a pályájukra, többen elmondták, ha nem magyarul beszéltek volna, és nem magyarul gondolkodtak volna, akkor – vélte egyikőjük, Teller Ede – egy vidéki gimnáziumban lett volna közepes fizikatanár. Ez azt jelenti, erősíti, a magyar nyelv struktúrája erőteljesen visszahat a gondolkodásra. Egy differenciáló nyelven beszélő vagy gondolkodó ember pedig sokkal intenzívebben és mélyebben képes bármely területen elmélyedni.

– *A mostani monográfia tartalmilag egy korábbi monográfiája bővített változata. Miért érezte szükségesnek kiegészíteni az eredetit? Gondolom, nem csupán a jubileumi 125. év meg a roppant gazdag, értékes képanyag miatt, amely a mostaniba bekerült, hanem mert még mindig van mi újat mondani Tamási Áronról.*

– Az első könyvet 2005-re szerettem volna elkészíteni, édesapámra gondolva, aki száz évvel ezelőtt született. Végül 2006-ban jelent meg. Az időzítésben kizárólag ez játszott szerepet. Előtte nemcsak Tamási minden írását igyekeztem elolvasni, hanem elmentem a Petőfi Irodalmi Múzeumba, elolvastam az író kéziratári anyagát, jártam Erdélyben – 1983 óta folyamatosan járok oda a feleségemmel –, meghallgattam Sipos Matyi bácsi, sőt Tamási Gáspár bácsi múzeumi vezetését is. Sipos Matyi bácsi, nagyapám édestestvérének a fia barátságába fogadott, és olyan dokumentumokat is megmutatott, odaadott olvasásra, amelyeket rajta kívül senki sem ismert. Ezek családi levelek. Ezekben különböző léptékű és fontosságú információk jelentek meg. Elmentem az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárába is, ahol a Tamási Áronra vonatkozó teljes anyagot megtaláltam. Ebben nemcsak az volt érdekes, hogy Tamási Áron számított a tíz leginkább megfigyelt magyar egyikének – ráállítottak öt vagy hat besúgót –, hanem az is, hogy az egyik besúgó például a magyar irodalomtudományban igen jeles embernek számított, aki nagyon pontosan ismerte a korszakot, az irodalmat, és az irodalomtudományt is. Nem szeretném a nevét mondani, mert már annyi év telt el azóta, és már meghalt, de személyesen ismertem.

Kiderült, hogy a levéltárakban, de magukban a művekben is számos további olvasásra készítő mozzanat rejlik. Például egy olyan nyilatkozat a lillafüredi találkozóról – a találkozót a Miniszterelnökség Sajtóosztálya rendezte 1942 novemberében –, amelyből mindössze négy (!) sor került be valamilyen módon egy nyomtatott anyagba, az egész szöveg pedig ott volt eredeti változatban. Én voltam talán az első, aki ezt akkor elolvastam, és így bekerülhetett a monográfiába.

Egész biztos, hogy van még mit felfedezni Tamási Áron életművében is. De akár ő, akár bármelyik író megpróbálja megfogalmazni maga számára a lényegét, az életművében nyoma van annak, hogy vagy előítélettől, vagy genetikusan – bárholon is szemlélem – elfogulttá válik az anyagával kapcsolatban. Ezeket az elfogultságokat érdemes lenne felülvizsgálnia az utókornak, és tisztelettel megszüntetni. Azt gondolom, én ilyen jellegű munkát is végeztem.

– *Miért tartja fontosnak az írói elfoglaltságok kérdését?*

– Mert ahogy haladt az idő, azt láttam – részint egyetemi oktatóként –, hogy a következő nemzedék korszakban való jártassága csökken. Nem kedvezett ennek az az irodalomtudományi fordulat sem, amelyik nem életműveket, nem is szerzőket, hanem egy-egy alkotást emelt be a vizsgálódásba. Ennek mindenféle esztétikai, filozófiai oka lehet, de minden esetben megcsönkítja az íróról való tudásunkat.

– *Milyen a mai Tamási Áron-képünk? Köznapi szinten legtöbbször csak az Ábel-trilógia szerzőjeként ismerik, holott ennél sokkal gazdagabb, sokrétűbb a pályaképe.*

– A múlt irodalma minden jó szándékú erőfeszítés ellenére kicsúszik az emlékezetből. A következő generáció már nemcsak Tamási Áront nem olvas, hanem Németh Lászlót, Móricz Zsigmondot, jelentős írókat sem. Igazából Kosztolányi és József Attila teljesen megérdemelt olvasótábora az előbb említett két szerzőn kívül mást nem is vesz kézbe. Nagyon megcsappant a korszak történelmében is a jártasság. Egyszerűen nem ismerik a következő generáció tagjai, és most nemcsak a mostani tizennyolc éveseknél látom ezt, hanem az idősebbekről is beszélek. Ezt a folyamatos leépülést húsz éve lehet látni.

– *Tamási Áron hősei komplex hősök. E hősökben egyszerre van jelen az ember, a természet, a növények, az állatok, Isten, a jó és a rossz, a becsület, az igazság, a haza, a család, mindez komplex módon. Talán épp ebben a komplexitásban rejlik az író rendkívül erős hatóereje?*

– Sok váratlan dologgal találkoztam, a műveit és a róla szóló kortárs dokumentumokat, nyilatkozatokat olvasva. Az egyik ilyen meglepő élményem volt Tamási Áron kivételes műveltsége. Van olyan költő, író, akinek a műveiben az elsődleges irodalmi, filozófiai, társadalomtudományi érdeklődés tetten érhető, mert állandóan hivatkozik rá. Ilyen volt például Babits. De nem azért hivatkozott Babits ezekre, hogy valamilyen nimbuszt építsen ki magának, hanem mert ebben élt, ezekben a dolgokban benne élt. Benne élt például az Újszövetségben, a középkori szentek történetében, Dantében is, olyannyira, hogy számára akaratlanul is ezek lettek a viszonyítási pontok. Tamási Áron alig hivatkozik valamire a műveiben, de ez nem azt jelenti, hogy nem volt eléggé széles látókörű, hanem azt jelenti, hogy nem ez volt az elsődleges a számára. Az egyetemi indexét nézegetve – a Petőfi Irodalmi Múzeumban található ez az index a kolozsvári egyetemen végzett tanulmányairól – láttam, hogy három évig volt joghallgató. E három évben mindazokat a stúdiumokat végighallgatta és tizenegy olyan tárgyból vizsgázott, amelyeket egy joghallgatónak mindekképpen abszolválnia kellett. Ebben volt jogtörténet, filozófiatörténet, eljárásjog, büntetőjog, jogelmélet és minden.

Ugyanez a gazdagság jellemezte az olvasmányait is. Rengeteget olvasott. Azok a fényképészek, fotóművészek, akik a barátaivá lettek, nagyon sokszor olyan fényképet készítettek róla, amelyek azt ábrázolják, hogy Tamási Áron kezében könyv van, ül a fotelben és olvas, ül egy asztalnál és olvas, és az asztalon föl vannak polcolva a

könyvek. Ezek nem beállított, előre megbeszélt jelenetek voltak, hanem spontán képek. Ez az egyik, ami meglepett.

A másik pedig az – az Ábel-könyvek készülésétől szólva, amelynek részletei a brassói újságokban jelentek meg folytatásokban –, hogy milyen rendkívüli műgonddal dolgozott. Nem „kifolyt a tollából a szöveg”, hanem rendkívül sokat csiszolta az írásait. Műveit olvasva épp az ellenkezőjét gondolnánk.

A kéziratból azt is lehet lehetett látni, hogy nagyon aprólékos gondnal készítette az Ábel *a rengetegben* regényét, amelyet sem erdélyi könyvkiadó barátai, sem az ottani íróbarátai első olvasásra nem tartottak eléggé érdekesnek, még a budapesti Athenaeum Kiadó vezető szerkesztője sem. Nagyon szerették és különösen tisztelték Tamási Áront, ennek ellenére „érdektelen falusi történet”-nek titulálva elutasították a kiadását. Utána egyszer csak kiderült – amikor mégis máshol megjelent először ezer példányban, Lantos Kálmán, a budapesti Révai Intézet irodalmi igazgatója „sikert szagolt a könyvvel kapcsolatban”, leutazott Kolozsvárra, szerződött az íróval horribilis példányszámra –, hogy neki volt igaza.

Tamási sok évet dolgozott az Ábel *a rengetegben* könyvön, és utána hihetetlenül gyorsan megírta az Ábel *az országban* és az Ábel *Amerikában* című két regényét. Látnivaló volt, hogy folytatni akarja a történetet, a szöveget. A sietség miatt az Ábel *az országban* és az Ábel *Amerikában* azonban nem igazán jó regény.

– *A regényei fejlődésregények, a hősei mindig valahonnan valahová igyekeznek. De az igyekezetük sohasem elsősorban földrajzi, hanem lényegileg erkölcsi, esztétikai, filozófiai természetű. A főhősei megdicsőülése a katarzis diadala. Honnan hová tartanak a Tamási-hősök?*

– A főhősei fejlődését, felemelkedését nagyon jól dokumentálja például az Ábel *a rengetegben* című regénye. A főhős nem farkaslaki, hanem csikcsicsói, Szakállas Ábel, aki a tizenötödik születésnapját éppen csak betöltötte, és szeptembertől a következő év márciusáig van fenn a Hargitán mint banki pásztor. Ez annyit jelent, hogy a bank erdejét őrzi, és aki a bank erdejéből fát akar vásárolni, az neki adja át a pénzét, a bank embere pedig időről időre megjelenik és átveszi tőle az összeget.

Amikor Ábel először megy fel a hegyre, fél, éjszaka is, nappal is, a vadállatoktól. Aztán a gondolkodásában az lesz a központi elem, hogy helyt akar állni a munkában. Aztán az olvasmányjaiból – amelyek egyrészt magával vitt, másrészt az egyik favásárlótól, a csiksomlyói gvárgyiántól kapott könyvek – kikerekedik a vármegye földrajza. Továbblep, visszagondol a magyar történelemre, amelyben Árpád, Hunyadi Mátyás és valamilyen belső logika szerint a váci püspök emlegetése a visszatérő pont. Amikor meghal az édesanyja, akkor megéli az emberi élet végességét. Történeket vele, amik történnek, végül rájön arra a tizenhatodik éve tájákn, hogy harcolni kell a szegényekért. Arra is rájön, hogy nem mindegyik szegény tud harcolni önmagáért, és hogy neki a szegények zászlaját kell felemelnie. Ugyanolyan klasszikus fejlődési regényről van tehát szó, mint amilyen Goethe *Wilhelm Meistere*.

– *Tamási Áron „jókor jött író”. Abba a történelmi helyzetbe született bele, mondhatni szerencsésen, amikor a magyarságnak Trianon után új történelmi hely-*

zetekkel, fogalmakkal kellett megismerkednie: például a transzszilvanizmussal, az erdélyi gondolattal, az erdélyi eszmével, az erdélyi magyar irodalommal. Hogy élte meg Trianont?

– Ugyanolyan történelmi periódusba született bele, mint amilyen az 1848-as szabadságharc leverését követő időszak volt. Az akkori költők és írók, Tompa Mihály, Vörösmarty Mihály, de még Arany János is, jelentős műveikben visszakapcsolódtak a történelemhez és a bukott szabadságharchoz, s ezt éltek meg nagyon mélyen és intenzíven. Tamási Áron korában ez a „sirató szerep” nagyon sok erdélyi költőnek és írónak jutott. Közülük Reményik Sándor élte meg leglátványosabban ezt a helyzetet. Trianon után versei egy részét Végvári álnéven jelentette meg. Ezek a füzetecskék vékony és rossz minőségű papírra nyomtatott erdélyi kiadványok voltak, ám hihetetlen népszerűségnek örvendtek, eljutottak Magyarországra is. Teljesen véletlenül vagy harminc évvel ezelőtt egy antikváriumban találtam egy olyan vékony Végvári *Segítsetek!* füzetet, amelyet egy vőlegény szívhez szóló dedikációval, „Erdély fájdalomról Sopron, 1920. április 8-án” bejegyzéssel ajánlott a menyasszonyának. Ennek az ajándéknak pénzzel nem mérhető értéke is van. Ez azt jelenti, hogy ez volt a legnagyobb, legbecsesebb érték, amit adhatott a vőlegény a menyasszonyának.

Tamási Áron a trianoni „siratógeneráció”-ba nem született bele. Öt-tíz év egy generációnál nagyon sokat jelent. Ahhoz, hogy ő is a történelmet siratók közé álljon, fiatal volt. Ezenkívül nem érezte úgy az első világháborút, mint ahogy a sok-sok évvel későbbi generáció érezte, mert Tamási ifjú korában Erdélyben az volt a természetes, hogy minden legényt besoroztak a közös hadseregbe, és rengeteg legény harcolt derekasan az ő falujából is. Ugyanígy nem értelmezte a maga számára katasztrófának Trianont, hiszen ők, a székelyek amúgy is egy nagyon zárt közösségben éltek az Erdélyi-medencében, tehát volt személyes viszonya is az ügyhöz.

Ezenkívül van még egy nagyon fontos mozzanat, amely miatt nem érezte katasztrófának Trianont: tizenkét éves korában bekerült a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumba, ami 1593-ban a jezsuiták által alapított iskola volt, amelynek egyrészt volt egy dicsőséges története, másrészt a korszak legmodernebb intézménye volt. Úgy érezhette, hogy van egy rajta kívül álló folytonosság, hiszen zárt a közösség, magyar anyanyelvű az Erdélyi-medence, Székelyudvarhelyen ma se lehet román szót hallani. Ezenkívül beleszületett egy 16. század óta működő gimnáziumba, amelyben neki igen sok személyes élménye volt. Vagyis Trianont nem egyik pillanatról a másikra bekövetkező katasztrófaként, nem váratlan sokk-ként élte meg, hanem mint egy hagyományában sok mindent megélt erdélyi, székely, farkaslaki ember a viharos európai történelem egyik fázisát.

– Ezek szerint valamelyes védelmet adott számára a Trianon-sokk ellen, hogy egy jól beágyazódott erdélyi kulturális, környezetben élt fiatalkorában. Elég védelem volt ez?

– Igen. És még valami adott védelmet neki: az, hogy kiment Amerikába 1923-ban. Azért, hogy tanuljon – írja 1923-ban Benedek Eleknek –, ugyan kimegy Amerikába, de tíz év múltán visszajön, és a hazája javára fordítja majd, amit ott tanult.

A tíz évből alig három év lett. Nemcsak az *Ábel Amerikában* regénye, hanem a levelei is azt mutatják, hogy Amerikában rendkívül csalódott. Az ottani egyformaságot nehezen élte meg, a mindenki számára kötelező girardi-kalapot, az élet számára értelmezhetetlen ritmusát. Önmagában már az is sokatmondó, hogy tizenhat munkakörben dolgozott. Nem tudott mit kezdeni az ottani viselkedéssel sem. Egy kisvárosban volt a végén banktisztviselő azzal a feladattal, hogy a bányában dolgozó magyar és román nyelvű munkásokat próbálja a bankhoz csábítani. A kolozsvári bankban, meg egy másik bankban, ahol korábban dolgozott, kötelező volt az öltöny, a fehér ing, a nyakkendő, Amerikában azonban ingujjra vetkőznek az emberek, röhögnek, kiabálnak egymással. Az életminőséget nem tudta megérteni. A leveleiben utal először arra, hogy angol nyelven lesz nagy író, aztán nagyon gyorsan eltűnik ez az idea. A „Magyarországon kívül nincs élet, ha van is élet, az nem olyan” gondolatot lefordította Székelyudvarhelyre és Farkaslakára. Azt látta és tapasztalta, hogy Amerikában számára értelmezhetetlen a világ. Vagyis a történelemben megélt egy sereg csalódást, a személyes sorsában megélt egy Amerikában való csalódást, és azt, hogy neki van egy létező életformája, amely genetikailag öröklődik benne. Hat-hét éves korától felkészült, hogy földműves lesz, ő fogja örökölni a birtokot, és Gáspár testvérét küldik el tanulni. Mégse Gáspár, hanem ő ment el tanulni.

– *Tamási, a nyelvművész, az egyedi szóalkotó milyen nyelvi csodákkal kápráztatja el az olvasót?*

– Gimnazista koromban egymás után olvastam Nyíró József és Tamási Áron műveit. Nyíró Józsefnél nagyon erőteljes nyelvjárást vettem észre – akkor. Ma már tudom, hogy ez erőteljesen székelyeskedő beszédmód, amelyben mondatról mondatra deklarálni akarta a hovatartozását és a származását. Pedig Nyíró is ugyanabban a kolozsvári újságíró-környezetben élt, amelyikben Tamási, de Nyíró nagyon vonzotta, hogy deklarálja ezt a kapcsolatot. Tamási Áron első novelláiban is vannak olyan sorok, amelyeket egy mai szerkesztő bizonyára aláhúzna és kihagyásra ajánlana, mert az egész szöveggel nem harmonizál egy-egy mondatnak a struktúrája, vagy egy-egy szószerkezetnek a megjelenése.

Tamási „benne van” a farkaslaki beszédben, amelynek nem a hangtani vagy a szótani különlegessége érdekes, hanem az, ami ma is él, az, hogy az emberek hogyan gondolkoznak a nyelvben. Amikor Tamási Áron 1956-ban utoljára járt Farkaslakán, megtapasztalta, hogy esténként, amikor a rokonokkal és a szomszédokkal leülnek, és egy kicsit „borocskázik”, akkor mindenki, aki körülötte van, külön történetmondó. Azt szerette volna, hogy a következő évben visszamegy, beszélteti ezeket az embereket, és *Farkaslaki esték* címmel jelentet meg könyvet. A beszéd a nyelv gondolkodási sajátosságával volt farkaslaki. Ehhez hozzájött még az inspiráló kolozsvári nyelv is. Kolozsvár is egyetemi város volt a nyelv összes nyelvhasználati jellegzetességével és következményével.

A nyelv rétegeit pontosan nyomon lehet követni például a novelláiban. 1923-ig hét novellát ír, Amerikában ír hozzá tízet, és ezt a tizenhét novellát adta ki *Lélekin-dulás* című könyvében. Az Amerikában írt novellák is ugyanolyan nyelvi karakte-

rúek, mint a Magyarországon, a Kolozsvárt írt novellák. Még inkább elmaradnak a nyelvjárási, az akusztikus sajátságok, és még inkább dominánssá válik a nyelvgon-dolkodás. Igazában van egy megörökölt nyelv; van egy közvetlen közelében használt nyelv; van egy, a kulturális, politikai fővárosban, Kolozsvárt használt nyelv; és van egy nyelv, amelyet magával vitt Amerikába, és abban a nagyon fontos időszakban, amelyet kint töltött, egyedül ő használta azt a nyelvet. Becsüljük őt, mert Tamási Áron nyelvében is él a nemzet.

Köszönöm a beszélgetést.

LENGYEL ZSÜLIETT: Áttetsző a szívem II.

ACSAI ROLAND

*Berzsenyi kertje**alkaioszi strófák**az ötvenéves Somogy folyóirat tiszteletére*

Niklának útja volt kerekünk alatt,
 kocsinkba szél füttyült be az ablakon.
 Miféle múlt idő talált meg?
 Berzsenyinek kora és világa.

Büszkén terült elénk a kihúlt határ.
 Bezárva volt a háza, kinyitva nem
 találtuk. Árva kertje földi
 égszakadása akácvirágnak.

Alkaioszé e forma, mi Berzsenyit
 is még idézi: sok recitált sorát,
 miket talán itt írt magában.
 Nimfa futott el, akár az óra.

Indulni kellett hát haza. Két gyerek
 jött el velünk, és sírt az egyik kicsit.
 A lányom és Adélka hátra
 ült. Feleségem anyós ülésre.

A hűs eső elállt, kisütött a nap
 felhők alól, és alkonyodott az ég
 Somogy felett. A nimfa intett:
 fél keze mágnese tűnt levélkéz.

A visszapillantótükör önmagunk
 mutatta. Arcainkra magány borult.
 Jelen, jövő, a múlt tükörben.
 Vissza se tér, ami el se ment még.

Azóta évek teltek el: életek.
 És újra kislányom született, bizony.
 Két gyermek apja lettem én már –
 s szállt január hava februárban.

IRCSIK (KLEIN?) VILMOS

Az inkei őszirózsa

A kis homokfutó meredek kaptató tetejére ért, ahonnan jól belátni az egész vidéket. Hosszan végigjáratta tekintetét a dimbes-dombos tájon, a zöld erdőkön, réteken, a csíkosan mintázott szőlőkön, a szántóföldek barna téglalapjain. Ismerkedett velük. Minden kis részlet az odahagyott Mezősége és Gernyeszegre emlékeztette. A szülőföldjére, a szülőfalujára. Onnan a sors sodorta el, ide a véletlen hozta...

A harminc éves találkozájukon valaki futólag említett egy éppen neki való birtokot, amit aztán kíváncsiságból megnézett, megszeretett, és az idén tavasszal kibérelte. Nem is annyira a gazdálkodás miatt, hanem hogy valahol ismét otthon érezhesse magát. Legalább egy pár napra, egy pár hétre. Vagy akár egy egész nyárra, mint az idei, amit majdnem végig itt töltött, de igazi otthonra mégsem talált benne. Hogyan is találhatott volna, amikor a halottai nem itt nyugszanak, az élőket nem ismeri, akiket pedig egyedül megismert, azokat sokkal inkább kerülni igyekszik.

Amikor július közepén egymaga beköltözött az intézői házba, hamarosan meghívást kapott a szomszédos boronkai kastélyból Széchényi Páltól és feleségétől, az őzike lábú grófnőtől, ahogy errefelé hívják. Azóta két hónap telt el, és ezalatt egyszer sem járt náluk. Igaz, az illendőség szabályai szerint viszonzásul neki kellett volna meghívnia őket, de hát az új nyári lakhelyén akkora még a fejtelenség, hogy az szóba se jöhetett. Pedig Minci kecses alakja, légies alkata folyton ott lebeg a szeme előtt. Második hónapja nem tud szabadulni szóke hajától, kék szemétől, önzetlen megértésétől, okos hallgatásától, amivel azon a röpke napon annyira elbűvölte. Ez az okos hallgatás, jobban mondva ez az okos meghallgatás különösen hiányzik az életéből, ahol mindig és mindenütt csak okoskodó kioktatásba és akadékoskodó ellenállásba ütközött. Még a tulajdon felesége részéről is. Ha kíméletlen politikai csatározásai közben elcsüggedt, gyakran a híres mondás visszajára fordításával biztatta magát, miszerint a politika a háború folytatása más eszközökkel. Akárcsak a házasságuk, amely egyre inkább a vonzalmuk folytatása lett más eszközökkel. Vajon ennek is igaz-e a fordítottja? Vajon más eszközökkel egy másik vonzalom lehetne-e folytatása ennek a házasságnak? Ezen rágódva rostokol itt egész nyáron, boldogtalan semmittevésben és ábrándozásban, miközben azzal áltatja magát, hogy a birtok beindítása nem menne nélküle. Hát persze, jó kifogás sose rossz... A lelke mélyén bizonytalanul kavargó érzéseket még jobban felkorbácsolta a tegnap kapott meghívó a Mária névnapra... A vadászat közben végig ez csengett csalogatóan a fülében. Ez a meghívó. Mint tavasszal az ősuta hangját utánzó vadászsíp, aminek a legtapasztaltabb bak sem tud ellenállni.

De most nem tavasz van, hanem ősz. És neki, lassan ötven felé, nemcsak a naptárban... Még szerencse, hogy hamarosan magától fejeződik be az utazás haloga-

tásával űzött kisdéd játék. A jövő héten okvetlenül indul vissza Pestre. Nincs pardon. Egy ország nem azért tartja a miniszterelnökét, hogy az mindenféle mondva csinált ürüggyel valahol az isten háta mögött epekedjen. Vége a vakációnak, vagy ha úgy tetszik, finita la commedia, még ha el se kezdődött. Hogy a névnapi meghívással mi lesz, azt nem tudja. Menne is, meg nem is, de akkor valami ajándék is kellene.... nem állíthat be csak úgy, pusztá kézzel. Vagy ez is csak kifogás? Egyáltalán, mit lehetne ajándékozni egy olyan nőnek, akinek az önzetlen megértés és az okos hallgatás a legfőbb erénye? Ha ráadásul még hűséges is, akkor úgylis hiú ábrándokat kerget. Erről persze nem tud semmit, de az idő múlásával egy majdnem negyven évvel idősebb férj bizonyára éppen olyan unalmassá válhat, mint egy írói ambíciókkal megvert feleség...

A bakon ülő legény a kaptatón lefelé megeresztette a gyeplőt, a két pej meglóduzott, mire az intéző hátulról odaszólt neki:

– Ne bomolj, már, hé!

Hamarosan beértek a faluba. Ha jól belegondol, még nem is látta igazából ezt az Inkét. Megérintette a legény hátát, mire az lépésbe fogta a lovakat. Az egymás mellett sűrűn sorakozó házak alacsony ablakokkal néztek az utcára, néhol az udvar mélyén emberi alakok sűrögtek-forogtak. A legtöbb helyen szeptemberi virágok virítottak az udvaron, vagy az előkertben, ünnepi hangulatot varázsolva a szomorú, szürke sivárságba. Az egyik portánál hirtelen felkapta a fejét. A ház szegényesebbnek, elhanyagoltabbnak látszott a többinél, talán ezért is tűnt fel rögtön a rozoga léckerítés mögött pompázó virág, ami ráadásul egy ütött-kopott, ormótlan vasfazékban díszelgett, mint a kacsaoóban felnevelkedett hattyú. Őszirózsa volt, egy egész élő csokorra való, gömb alakú, bordó, lila, piros, fehér őszirózsa. A gömbökön csillagok sziporkáztak. Ez igazán megtenné ajándéknak, ha úgy döntene, ez a keccses nyakú, gyönyörű hattyúmadár.

– Álljunk meg! – szólt gyors elhatározással a legényre. – Kérdezze meg, mennyiért adnák el ezt a virágot!

A legény fürgén leugrott, és bement az udvarra, ahol három fiú szaladgált. A két tíz év körüli ügyet sem vetett rá, a náluk valamivel nagyobb bekiáltott az anyjának, hogy idegenek jöttek. Kisvártatva kijött az asszony egy gyerekkel a karján.

– Mennyiért adná el azt a virágot? – kérdezte a legény.

Az asszony először nem értette.

– Miféle virágot?

– Hát azt ott, abban a rozsdás fazékban. Szóval mennyit kér érte?

– Hogyhogy mennyit?

– Mennyi pénzt.

– Pénzt a virágért?

– De nehezen akarja megérteni. Az urával talán könnyebben megalkudnék, Nincs idehaza?

– Nem is lesz. Odamaradt a háborúban.

A legény a karon ülő gyerekekre nézett. Alighanem kislány lehetett, de nem kérdezte meg. Az asszony is csak hallgatott, majd hosszú csend után a legény szólalt meg újra. Neki sürgősebb volt.

– Nahát, mit kér érte?

– Mit lehet kérni egy virágért? Az ilyennek nincs ára. Minálunk a kenyérért is csak lábon, a szalonnáért meg disznó korában kérnek pénzt.

– Bethlen István lenne a vevő, a miniszterelnök.

– Akkor sem eladó.

– Ez az utolsó szava?

– Ez – mondta az asszony, és bement a házba.

A legény pedig vissza a kocsihoz.

– Nem adja semmi pénzért, gróf úr – szabadkozott a rosszul végzett munka büntudatával.

– Akkor ígérjen neki bármit, vagy ajánljon neki valami cserét. A legszívesebben magam mennék be, de nem hiszem, hogy az helyes volna – nézett az intézőre.

– Nem bizony. Egy vacak virágra alkudozni, az nem a kegyelmes úr dolga.

A legény hívására az asszony másodszor is kijött, de most már a gyerek nélkül.

– Ha nincs ára, kérjen érte valami mást, aminek hasznát veheti. A gróf úr akármit megad cserébe.

– Cserébe?

– Igen, cserébe.

– Hát egy jól tejelő tehén elkelne. Egy jól tejelő borjas tehén, ennek a sok éhes szájnak.

– Egy borjas tehén? Ezért a kóróért?

– Nem azt mondta, hogy akármit?

Röstelkedve számolt be a félsikerről, közben belül most már háborgott magában, mint a tenger. Minek bízna rá ilyesmit? Ő a lovak hajtásához ért, a gyeplőhöz meg az ostorhoz, ami a végén még az ő hátán csattan. Mintha bizony tehetne róla. A két kisebb gyerek odajött a kerítéshez, és a lécek közein keresztül bámulta a lovakat, a kocsit, a furcsa idegeneket. A legnagyobb úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el.

– Egy jól tejelő, borjas tehén? – kelt ki magából az intéző. – Ha az ember ezeknek megmutatja a kisujját, rögtön az egész keze kell nekik. Mi legyen, gróf úr? Nincs tehenünk, se borjas, se jól tejelő.

– Adja oda neki az árát! Menjen, és intézze el! Maga az intéző.

Az intéző fanyarul elmosolyodott, aztán minden teketória nélkül egyenesen az ajtó felé vette az útját. Néhány perc múlva diadalittasan csörtetett vissza.

– Beadta a derekát, gróf úr. Nem könnyen, de beadta. Megvan az üzlet. Azt nem mondom, hogy jó üzlet, mert én ezért az őszirózsáért, vagy mi a szösz, már engedelmet, de egy vasat se adnék.

– Intéző létre tudhatná, hogy egy dolog nem annyit ér, amennyit kérnek, hanem amennyit adnak érte. Márpedig én ennyit adtam, punctum.

– A gróf úr, akarom mondani a miniszterelnök úr biztos jobban tudja... – azzal ráparancsolt a legényre, hogy rakja fel maga mellé a vasszékát, van ott elég hely, de bánjon ám vele óvatosan, mint a hímes tojással. Úgy is lett.

Már éppen indultak volna, amikor az asszony újra a kicsivel a karján kijött a kerítésen át bámészkodó gyerekekhez.

– Aztán kint tessék ám tartani a szabad ég alatt és a fazékból sem szabad ki-venni. Akkor egészen az első fagyokig virágozni fog – kiáltotta oda nekik, miközben jól megnézte magának azt az embert, akiről még soha nem hallott, és aki ennyi pénzt költ egy bokor virágra.

Eredetileg úgy tervezte, hogy levágatja az őszirózsákat, fél tucat volt belőlük a vasszékban, megszámolta, Marcaliban csokorba kötteti, díszes papírba csomagoltatja, és úgy küldi el őket. De az asszony utánuk kiáltott szavai nem hagyták nyugodni. Szóval a szabad ég alatt, a fazékban eltartanak az első fagyokig? Az mégiscsak többet ér, mint hat szál halott virág, amit három nap után ki kell dobni.

Másnap későn és nehéz álomból ébredt. Azt álmodta, hogy vadul verekszik valakivel, és amikor felriadt, még mindig dühösen verte ökölbe szorított jobb kezével az ágyat. Ha ez így megy tovább, elmehet ahhoz a felkapott bécsi professzorhoz, aki újabban úgy gyógyítja a lelki betegeket, és fejt meg álmukat, hogy elmondhatja velük a legrejtettebb titkaikat. Attól talán azt is megtudná, kit vert olyan vadul álmában. Persze, az egészséges embernek nincs szüksége professzorra, az egészséges ember annak mondja el legrejtettebb titkát, akit illet. Igen, annak, akit illet...

Rögtön hívatta a legényt, és meghagyta neki, hogy azonnal vigye el a virágot a boronkai kastélyba. Az gyanakodva megkérdezte:

– Abban a micsodában tetszik gondolni?

– Igen, úgy ahogy van, abban a micsodában. És személyesen a grófnőnek adja át, azzal, hogy kint kell tartani a szabadban, és nem szabad átültetni. Akkor kitart az első fagyokig.

A legény jó arcot vágva dúlt-fúlt mérgében. Nem elég, hogy tegnap valami szatocs módjára kellett alkudoznia, most meg amolyan küldd ide-küldd oda fullajtárt csinálnak belőle, amolyan szerelmi postást. Mert annyi biztos, hogy az van a dolog mögött. Csak akkor békélt meg, amikor a vasszék meg az üzenet átadása után az őzike lábú grófnő busás borraivalót nyomott a markába. Attól rögtön más színben kezdte látni a világot meg azt a sok hercehurcát, amit ki kell bírnia egy ilyen minde-nesnek, mert hát mi tagadás, annak vették fel ide a birtokra, mindenesnek.

A névnap meg hívó délután öt órára szólt. A parádés kocsiárába vedlett minde-nes ezúttal a hintó elé fogta a két pejt. Az út hossza és a rendelkezésére álló menetidő hányadosa által diktált tempóban a kapott utasítás szerint pontban ötkor hajtott be a boronkai kastély kapuján. Sem óra nem kellett neki hozzá, sem sebességmérő. Hiába, mégiscsak ehhez értett a legjobban az összes tisztsége közül.

A szalonban a házigazda fogadta, aki a saját szavaival élve végigvizitált minden érkezőt. Már nemigen volt hová öregednie, ennek ellenére a találkozásuk óta eltelt két hónapban mintha mégis éveket fogott volna rajta az idő, és egész hihető-

en hangzott, amikor feladata végeztével gyengélkedésére hivatkozva visszavonult. Ekkor lépett színre az ünnepelt, mint egy jól kigondolt melodrámban. Egyenesen odajött hozzá, a karját nyújtotta, majd a vendégsereggel a nyomukban elindultak az ünnepi vacsorára. Noha a környékről minden előkelőség megjelent, túl sokan azért így sem voltak. Ám aki kettesben szeretne lenni valakivel, annak még egyetlen egy fölösleges ember is kibírhatatlan tömegnek tűnik. Amikor beléptek a szalonból nyíló nagy terembe, ahol a vacsorát tálalták, földbe gyökerezett a lába. A fényűzően terített hosszú asztal kellős közepén, a fehér porcelán tányérok, az ezüst kések, villák, kanalak, a mesterien csiszolt üveg poharak között, a drága damaszt terítőn ott állt az ütött-kopott vasfazék a hat őszirózsával.

A hátuk mögül egyre hangosabb zsvaj hallatszott. A vendégeket is alaposan meglephette a különös látvány, amit nem tudtak mire vélni, így aztán egymás szavába vágva élénken találgatták a lehetséges okokat. Ez most kapóra jött neki, sőt megkönnyítette a dolgát. Ebben a hangzavarban otthon érezte magát, ez volt a lételeme, ebben mindig megtalálta a szükséges szavakat. Mire kettőjük helyére, az asztal túlsó végére, az asztalfőhöz értek, mindent elmondott, ami a szívét nyomta. Még a hangját sem kellett visszafognia, és sietnie sem kellett.

– Bocsásson meg, de nem találtam más módot, hogy kimutathassam az érzéseimet. Csak néhány kilométerre lakunk egymástól, mégis mintha egy végtelen óceán választott volna el bennünket egész nyáron.

Minci alig észrevehetően közelebb simult hozzá, és csak akkor válaszolt, amikor a helyükre értek.

– Olyan egyedül vagyok itt, és úgy örültem a jöttének, hogy végre akadt valaki, akit érdemes meghallgatni. Miért hagyott olyan sokáig magamra? Holnap majd a kertbe vitetem – mutatott a virágra, miközben mindenki elhelyezkedett, és a zsvaj csitulni kezdett. – A szabad ég alá, hogy kitartson legalább az első fagyokig. Vagy talán még annál is tovább.

A kocka el volt vetve. Hétfőn visszautazott Pestre. Másnap pedig Minci is követte. Amikor november elején hazajött, a kerti teraszon még vígan virágozott az ütött-kopott vasfazékban az őszirózsza.

FARKAS GÁBOR

Mert én

lábaid keresztben átvetted a padon, és háttal simultál a deszkákra.
szürke volt a Deseda tó, novemberi szagok feketedtek a csendre.
a köldöködet akartam ajkaimba beborítékolni, eltenni emlékebe,
de fáztam, és te is dideregtél. így csak kabátod hajtottam feljebb,
és a pulóveren keresztül tapadt arcomra a tétova testhő.

te semmit nem akartál, én mindent.

izzadt tenyeremben sóhajt formáltak vállad alatt az erek.
a fenyők és tölgyek törzsén kúsztak a téglá színű hangok,
amit a kövek keltette csobogásnak hallottam, és talán az is volt.
kézfemen a puha szőr novembert festett, és kinevettél.
gyermekségem a dombok is sárgán-bordón mosolyogtak,
és én a tó szürke vizébe temettem vággyal vegyült dühömet.

mert te semmit nem akartál. mert én mindent.

✱

Huszonöt tavasz, nyár, ősz és tél azóta –
rideg palást hajol rá az évszakokra.
Keresem néha még ugyanazt a padot,
a lombokat, a lányt, aki kikacagott.

Az emlék egyszerű és rezzenéstelen,
ahogy azt a percet, önmagam sem lelem.
Mert mindent akartam, mert az ősz semmit sem –
de öreg vagyok már mindehhez szerintem.

✱

a napokban összetalálkoztunk, illetve láttalak, de te
nem ismertél fel.
Pilinszkyre gondoltam. azt írtad, nekem sokat jelenthet majd.
Nekem te Ingrid Ficheux vagy Jutta Scherrer voltál.

a jelentések rétegei így egymásra reflektálnak.
Pilinszky, Te, Jutta és Ingrid.
– az ágy közös az emlékezés közös az írás közös –
a felejtés, a fel nem ismerés meg ösztönös.

✱

Szürke a tó, partján feketén magasodnak a tölgyek,
 korhadt csend a padunk, halkan szusszan a domb.
 Eltévedtél, és nem akarsz már visszatérni –
 elhitted velem is, hogy szerelem nélkül
 ült az a két kamasz ott, és nem tudták, mit akarnak.

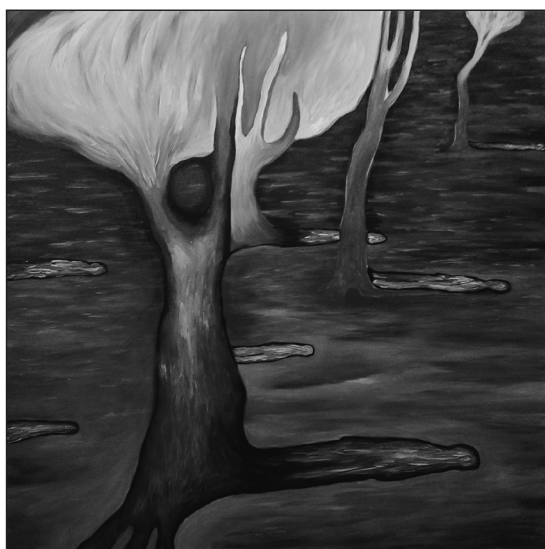
✱

Annyira ős volt akkor ott a padon,
 fáztam a köd áztatta dombok között,
 a fagy, mint a beton, a testhez kötött.
 Azóta gyűrött sebeim kaparom,

és oda visszatérni nem tudok.
 Az elutasított, sértődött gyerek
 nincs sehol. De hozzád néha fölmegek,
 ajtót nyitnak a régen volt csillagok.

Nekem nem nyakkendőről jutsz eszembe,
 mint egy félrecsúszott szövet a nyakon.
 Hirtelen feltűnsz, majd el, ha akarom –

vagy csak épp a nyakkendőöttem esett le...
 A mi padunk, erdőnk, Deseda tavunk
 ott van még – és mi már sehol se vagyunk.

LENGYEL ZSÜLIETT: Szerelmeim

VESZELKA ATTILA

Somogyi anzix 1835-ből

Folyvást cseng idebent, cseng a halálharang,
üllején Hephaisztosz veri fegyverét,
már a marcali felcser piruláitól
se ül érckalapácsa el.

Enyhet fáim alatt s kertem ölén lelek,
s fenn, a niklai lankák süvegén, hová
mint templomba menék fel valahányszor is
csendességre sovárganék.

Onnét messzire láték ragyogó időn,
látám távol opálzó Balaton színét,
s túlnan sejteni vélném Kemenes ködös
vázát, s mind, ami messze tűnt.

Lollim barna szemét, víg kacagásait.
Őszült Festeticset, mint siet énelém,
tárt karral, hajadonfőtt. Iszalag tekerg
hantján, s bús amarant levél.

Kháron zord ladikán útnak eredt dicső
Kazinczym, kire annyi dohogék előbb.
Babér s mirtusz övezzék örökön nemes
emlékük, sose hervadók.

Bezzeg él nagyon is még ama csúfoló,
ki póznával, icével dalaime sulyát
latolá, ama kamuti szemű, silány
verseit nyekegő vates.

Eldönté az idő bölcs haladása majd,
mellyőnk járt Helikon múzsai berkein,
s mellyőnk dallt nyökögő fűzfapoétaként,
s aranyló laurust ki szerz.

DEÁK ERNŐ: AZ AUSZTRIAI MAGYARSÁG HELYZETE A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA

I.

Invokáció: A salzburgi évkönyvek jegyzik 881-ből: *primum bellum cum ungaris apud Weniam*, azaz az első háború a magyarokkal Bécsnél.

902-ben a magyarok támadásainak kivédésére felépült Enns vára. Az Enns folyó mint *limes certus*, biztos határvonal a frank-bajor birodalom és a magyarok által birtokba vett területek (gyepűelve, azaz előgyepű) között. → Ob der Enns = Óperencia.

Előhang: Ausztria magyarjainak számbavétele. Az 1971. évi népszámlálás 19117 személyt eredményezett. Közülük 14816 (77,50%) volt belföldi, osztrák honosságú, 4302 (22,50%) külföldi állampolgárságú magyar. Tíz év múlva, 1981-ben az összlétszám 15875-re esett vissza, ezzel szemben 1991-ben 33459, 2001-ben (az utolsó népszámláláskor) létszámuk 40583-ra emelkedett, ami az 1991. és 2001. közötti évtizedet tekintve 21,29%-os növekedésnek felel meg. A belföldiek-külföldiek viszonylatában eltolódás állt elő a külföldiek javára, másként: 63,78% volt osztrák állampolgárságú, 36,22% külföldi magyar.

Földrajzilag 1971-ben a magyar ajkúaknak 84,6%-át Ausztria keleti részén, közelebből 29,67%-ot Burgenlandban, 44,01%-ot Bécsben, 10,92%-ot Alsó-Ausztriában mutatták ki, a többit déli és nyugati tartományokban számlálták. Elhelyezkedésük szempontjából 1991-ig, illetve 2001-ig újabb eltolódás állt elő, és pedig Nyugat-Ausztria, pontosabban Felső-Ausztria előnyére. Ebben a tartományban az 1971. évi 4,79%-ról 6,00%-ra, majd 9,61%-ra emelkedett arányuk. Ezzel szemben Burgenlandban 26,12%-ra, illetve 20,11%-ra csökkent, majd pedig 16,36%-ot képeztek, de Bécsben is 40,40% után 2001-re 38,04%-ra esett vissza arányuk. Igaz, Alsó-Ausztria az 1991. évi 16,26% után 2001-ig 19,92%-os nagyságrendet ért el. Így Ausztria keleti fele a kisebb arány ellenére 74,32%-kal a magyaroknak közel háromnegyedét foglalta magába.

A legutóbbi, 2018. évi kimutatások szerint a 75787 magyar földrajzilag a következő arányok szerint oszlott meg Ausztria egyes tartományaiban:

Burgenland	6556	(8,67%)
Karintia	2388	(3,16%)
Alsó-Ausztria	12159	(16,08%)
Felső-Ausztria	10384	(13,73%)
Salzburg	5116	(6,76%)
Stájeország	8197	(10,84%)
Tirol	5825	(7,70%)
Vorarlberg	2222	(2,94%)
Bécs	22762	(30,11%)

(Mivel az összlétszám eltér a tartományok végösszegétől, a százalékarányokat az utóbbi alapján [75609] számítottam ki.)

Az említett „átrendeződés” további jelentős változásokat eredményezett

Ausztria keleti és nyugati felében. Igaz a három keleti tartományban továbbra is a magyaroknak jóval több, mint a fele helyezkedett el, Burgenland azonban a közel 30%-os arányról jóval 10% alá esett, de Bécs is alig haladta meg a 30%-ot, habár változatlanul a legjelentősebb számú magyarnak nyújt lakást és megélhetést. A nyugati tartományok közül Felső-Ausztria adatai keltenek figyelmet, nem is említve Salzburgot és Tirolt. Stájerország részben keleti, de inkább déli tartománynak számít, így az ottani adatok nagyban Nyugat-Ausztria javára billentik a mérleget.

A jelenig haladva mind számbelileg, mind pedig a földrajzi elhelyezkedést tekintve jelentősen megváltozott a magyarok összetétele. Ha csak a legutóbbi évtizedet tekintjük is, a 2012-ben számlált 35501-es létszám 2022-re 94436-ra szökött fel. A külföldiek tíz legjelentősebb csoportjában a nyolcadik helyet foglalják el a magyarok. Mindamellet létszámuk 2,66 szorosára nőtt. Ezek a számadatok az Ausztriában élő magyar állampolgárokra vonatkoznak, vagyis a közel százezernyi külföldi magyarral hozzá kell számítani az osztrák honosságú magyarokat is ahhoz, hogy megtudjuk az összlétszámot. Hozzájuk sorolhatók a vajdasági, a romániai és a szlovákiai magyar nemzetiségű személyek, akikről viszont csak beható tanulmányozással lehetne szerezni akár csak feltehetően is biztos számokat.

Valamennyit számba véve mintegy 130000–150000 magyarral, helyesebben talán magyar származásával számolhatunk egész Ausztriában. Érdekes kiemelni Bécset: 2021-ben 1920949 lelket számlált az osztrák főváros, ebből 805039 volt külföldi állampolgár, akik az összlakosságnak 41,91%-át alkották. A magyar állampolgárságú személyek száma 31 107 volt. Nem csekély csoport, mindazonáltal az ausztriai magyaroknak egyharmada az osztrák fővárosban él. Mobilitásuk többek között létszámuk emelkedésében is megmutatkozik, ha csak az utolsó négy évben előállt változásokra gondolunk is: 2018: 22762; 2022: 31 107 (más forrás szerint 26178).

Mint egyik fokmérőt kell említeni a honosításokat. A rendszerváltozás előtti években mintegy 300–400 magyar vette fel évenként az osztrák állampolgárságot. Csökkenő mértékben a számok Magyarország EU-tagságfelvételét követően érték el a mélypontot: 2005-ben mindössze 62 magyarországi illetékeségű személy váltott állampolgárságot. Azóta szerény emelkedés tapasztalható: legutóbb, 2021-ben, 259 magyar lett osztrák állampolgár.

Az említett felállítás a jelenig további eltolódással járt a déli és a nyugati tartományokra nézve. Igaz, a járványhelyzettel járó válságjelenségek élenként érintették az idegenforgalmat és a vendéglátóipart, ahol a magyarok jelentős része talált megélhetést.

Az eddigi számadatokból a következő indukciókra lehet következtetni:

1981-re általánossá kezdett válni a magyar mivolttal szembeni rezignáció. Mert mindamellet, hogy az 1976. évi népcsoport-törvény értelmében a hovatartozás megvallása teljesen önkéntes döntésen alapult, inkább hátrányos, mint előnyös megkülönböztetést tételeztek fel sokan a magyar mivoltuk vállalásával, nem is említve a kommunista Magyarország szívós beavatkozását az ausztriai magyarok életébe, nem utolsósorban a magyarországi látogatások engedélyezése (vizumkötelesség) terén.

1991-re örövendetesen megnőtt a magyarok létszáma, és ez kevésbé belső szaporodásnak, mint inkább az 1989–1990-es magyarországi fordulatnak volt betudható, amikor senkinek sem kellett tartania attól, hogy árgus szemek figyelik oda-átról. Osztrák oldalról is öröndetes változásnak lehattünk tanúi: korábban a nyelvi hovatarozásnak két lehetőséget adtak a népszámláláskor: német, illetve más nyelv, de ezt külön meg kellett adni. 1991-ben a német mellett konkrétan hat más nyelvet is feltüntettek a népszámlálási íveken, így a magyart is. Ennek serkentésére többek között a nagyobb nemzetiségi nyelveken is külön tájékoztatást adtak ki, aminek következtében lényegében a korábbi hasonló nagyságrend ellenére jóval többen vállalták magyarnyelvűségük megadását.

Különösen Ausztria Európai Unió tagásával (1995) teljesen szabaddá vált a közlekedés a határ mindkét oldalán. Ennek közvetlen kihatása a honosítások terén mutatkozott meg, mivel az Ausztriában (átmeneti) tartózkodás nem járt különösebb hátrányokkal, illetve ha valaki döntés előtt állt, egyre kevésbé választotta az osztrák állampolgárságot, hiszen ez semmiféle előnyt nem jelentett, míg a magyarországi demokratizálódás ugyancsak emelte az érintett személyek öntudatát.

2004-ben szintén EU-tag lett Magyarország, ami politikailag-jogilag is egyenlővé tette a két országot, jelesen a magyarországi munkavállalókat. Ennek megfelelően fokozatosan emelkedett az Ausztriába jövők száma.

Munkavállalás terén 2011-ben felszabadult a munkaerőpiac, és ennek következtében teljesen egyenlő bánásmód lépett életbe. Azóta sem az Ausztriában tartózkodásnak, sem pedig a munkavállalásnak nincs semmiféle akadálya. Ennek tudható be, hogy – ide értve a napi-heti ingázásokat is – kétlakivá váltak a magyarok: Ausztriában élnek ugyan mindennapi életüket, itt keresik kenyerüket, ugyanakkor nem számolták fel magyarországi otthonaikat, ahova naponta, hetente visszatérnek.

A magyarországi munkavállalókkal kapcsolatosan nem árt utalni életkorukra. 2022. január 1-én az átlagos életkor Ausztriában 43,2 év volt; a belföldieké 44,8, míg a külföldieké 35,9 év. Az itteni magyarok 34,3 életévükkel a legfiatalabb korcsoporthoz tartoznak.

Ugyan más vonatkozásban, de a fiatalok közé kell sorolni az Ausztria különböző egyetemein tanuló diákokat is, akiknek létszáma a 2011/12. évi téli szemeszter 1833-as létszámáról a 2016/17. évi téli szemeszterben 2457-re nőtt, igaz, a 2020/21. évi téli szemeszterben 2412-vel enyhe visszaesés állt elő, feltehetően a járvány miatt.

II.

A számadatok dzsungeléből kikeveredve a továbbiakban azokat a tényezőket kell szemügyre vennünk, amik által a magyarok *virtuálisan* vagy *reálisan* mint *közösségek* jelennek meg az osztrák társadalomban. Ugyan minden megfontolás az esetleges értékelés ellen beszél, az emberek egyéni világán túlmenően a közösségi keretek elemzése mégsem képzelhető el legalább körvonalazható jellemzés nélkül. Egyébként is, a létszámbeli adatok egyének sokaságát jelentik, anélkül, hogy a leg-

különbözőbb származási, jogi, foglalkozási ismertetőjegyek közösségi összetevőkké formálódnának. A valóságot tekintve nem árt ezért különbséget tenni magyarok és magyarság között. Hiába figyelhetők meg közös ismertetőjegyek, jellemvonások, vajon ki veszi magának a fáradságot, hogy egyének esetleges megfigyelésén túl általánosítson – történetesen az Ausztriában élő magyarok mikéntjére. Ez a kitétel ugyanis mindennapi szinten nem állja meg a helyét, hiszen – különösen negatív megnyilvánulások esetén – az egyéneket máris típusokká léptetjük elő.

Adott esetben egészen más megközelítésben akarunk képet alkotni az ausztriai magyarokról, éspedig közösségeik megítélése alapján. Egyrészt – mintegy előítéletként – megállapítható az a jelenség, hogy a magyarok esetében erősen individualista vonások figyelhetők meg. Másrészt ezek a közösségképzés vonatkozásában is kimutathatók. Gondoljunk az ismert mondásra, két magyar, három párt. Ezzel egyben arra is akartam utalni, hogy a magyarok szülőföldjükön kívül, új környezetükben is megőrzik alapvonásaikat, reflex-szerű viselkedési formáikat; legalábbis így van ez az első generációnál, különösen azokban az esetekben, ha valaki fiatal felnőttként keres magának új otthonot, méghozzá társadalmilag, nyelviileg elütő környezetben.

A közösségképződés tényezői mindenekelőtt a civil szervezetek, a pártok és az egyházak. Az utóbbiakra külön ki kellene térni, már csak hagyományosan erős vonzaskörük miatt is. Ez a kérdéskör külön, felméréseken alapuló tanulmányt érdemelne, de most érjük be azzal, hogy az egyházak csökkenő befolyásuk ellenére a legjelentősebb közösségformáló erőt képezik, már csak azért is, mivel a kimondottan a vallásgyakorlás körébe tartozó lelkeszi teendők ellátásán túlmenőleg karitatív, de magyar vonatkozásban kulturális tevékenységet is folytatnak. Emellett kiemelhető – különösen a pártpolitikai ellentétek kiegyenlítésével – integráló szerepük. Még akkor is, ha a katolikus és a protestáns egyházak az erősödő ökumené szelleme ellenére inkább ugyanazon felekezethez tartozókat gyűjtik egybe. Ez azonban nem érvényesül a kulturális rendezvények terén.

Belföldi vonatkozásban az *osztrák pártok nem kedvelik a nyelvi-nemzetiségi alapon történő szerveződést*, tehát egyik pártnak sincs külön, történetesen magyar szekciója. A valamelyik párthoz tartozást a legtöbben magánügynek tekintik, de ha ez kitudódik, bizonyos ellenszenvet vált ki más pártok magyar tagjai körében, ami a közösségi életben negatív megkülönböztetéssel járhat. A politikai-világnézeti színeződések a polgári szervezeteknél, egyesületeknél még erősebben éreztetik hatásukat. Íratlan törvény ugyan a (párt)politikamentesség, ettől függetlenül érvényesül a konzervatív-, a bal-, illetve a jobboldali besorolás.

Rendőrségi nyilvántartás nélkül nem könnyű megállapítani a civil szervezetek pontos számát, de Ausztria-szerre mintegy 50–60 jogi személynek tekinthető magyar egyesülettel lehet számolni. Léteznek természetesen minden alapszabályt nélkülöző „asztaltársaságok” is, amik egészen személyes kötelékben, szorosabban fogják össze tagjaikat. A magyar közösségek kiemelt rangsorolása nem okvetlen ajánlatos, mivel ez irigységre, féltékenységre adhat okot.

A fentebbi tulajdonságokra utalva summásan megállapítható, hogy a legtöbb egyesület féltékenyen titkolja tagjainak számát, ezért leginkább rendezvényeik látogatottságából lehet nagyságukra következtetni. Megfigyelések alapján lényegében kisközösségek léteznek, amik összességükben az ausztriai magyaroknak inkább csak csekély hányadát fogják egybe. Korábbi felmérések (Szépfalusi István) szerint a magyarok legfeljebb egyötödének van tudomása valamelyik egyesületről, szorosabb értelemben mintegy tíz százalékuk tanúsít érdeklődést, csakhogy az aktív érdeklődők között is aránylag nagy átfedések tapasztalhatók, ugyanis sokan több egyesület rendezvényére is eljárnak, attól függően, hogy az egyes programok mennyire keltik fel az érdeklődésüket.

Tényként megállapítható tehát, hogy még Bécsben is ritka a százon felüli látogatottság; az ötven körüli létszám már kielégítőnek mondható; a legtöbb rendezvényt, különösen az egyes tartományokban, általában 10 és 30 között látogatják. Mindettől eltekintve, a kapcsolattartás, a szórakozás, a kikapcsolódás a fő mozgatórugók.

A résztvevők az osztrák társadalomba való integrálódás fokától függően tartanak igényt a magyar közösségekkel való kapcsolattartásra. Ez messzemenőleg nem vonatkozik az ingázókra, illetve azokra, akik az utóbbi 3–5 évben kerültek – hangsúlyosan – munkavállalási szándékkal Ausztriába. Ezek a személyek szinte mindent a biztos kereset feltételeinek vetnek alá, éppen ezért a „magyarkodásba” kevésbé fektetnek időt és energiát. Különböző is, kételtűségükre jellemzően – sarkosítva – Ausztriában inkább fizikailag, míg Magyarországon gondolatilag-érzelmileg vannak jelen. Persze nem csupán az újakra, de nagyban az osztrák honosságúakra is jellemző a Magyarország iránt megnyilvánuló érdeklődésük. Különösen Burgenland és Grác, illetve Bécs térségéből már a rendszerváltozás előtti években is rendszeresen jártak bevásárolni Magyarországra, de ide sorolható a fogkezelés is (mindezt nagyon sok osztrák is igénybe veszi). A magyaros ételek sok ausztriai vonzanak magyarországi éttermekbe, a kultúra iránt érdeklődők pedig olyan gyakran járnak Magyarországon például színházba, hogy az itteni rendezvényekre jobbra nem marad idejük.

III.

A rendszerváltozás kihatásai több mint három évtized után sokrétűen érezhetők az ausztriai magyarok körében. Olyannyira, hogy közéleti érdeklődésük sokkal inkább Magyarország, mint Ausztria felé irányul. Mindenesetre ez korántsem új jelenség, ellenben a korábbi ellenszenv, sőt, az egypártrendszer elutasítása kimondottan rokonszenvvé változott. Talán nem tévedek, ha családias törődést említek, aminek mérőfoka nagyban aszerint alakul, milyen kormánya van Magyarországnak.

Az újonnan érkezőkre is jellemző bizonyos állandósulási szándék, attól függően, mennyire találják meg számításaikat. Az egyik legújabb felmérés szerint a 2012–2016 között érkező beköltözőknek 51%-a legalább öt éve tartózkodik Ausztriában. Mi sem jellemzőbb erre, mint a szegregáció mértéke: míg az első helyen említett

szerbek fele, utolsó helyen a magyaroknak 24%-a érzi magát kiközösítettnek, idegennek. Arra való tekintettel, hogy fiatalabb korosztályokkal állunk szemben, nyilvánvaló, hogy a családosoak legtöbb esetben gyermekeiket is hozzák magukkal. Ennek természetes velejárója a német nyelvű iskoláztatás, annak a magyar identitásra nézve minden hátrányával. A nagyvárosi központokban ugyan működnek a magyar „hétvégi iskolák”, azonban heti két órában aligha lehet kielégítő nyelvismeretekre szert tenni, nem is említve az identitást megalapozó irodalomról, történelemről, (nép)zenéről.

Az egyesületi vezetőknek végül is szembe kellett nézniük azzal a veszéllyel, ami nagyban érintette a korábbi menekülteket/jövevényeket is, hogy szórványlétben számolni kell a teljes felszívódással. Ennek felismeréséből indult ki az a kezdeményezés, hogy országos szervezet fogja egységbe a meglévő egyesületeket, egyházakat. Jóval a rendszerváltozás előtt, 1980. február 9-én 21 egyesület csatlakozásából megszületett az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége. Az előkészületekben oroszánrészt vállaltak a katolikus lelkészek. A szervezetnek mint érdekképviselőnek legfőbb célja az volt, hogy megfelelő jogi alapokat teremtsen az Ausztriában élő magyar származású személyek identitásának megőrzése és továbbadása érdekében. Ehhez szolgáltatott alapot az 1976. évi népcsoport-törvény. Közvetlen eltökélt szándéka volt, hogy a magyarokat népcsoportként ismerjék el.

Azonban korántsem kedvező viszonyok között kellett megbirkózni a legkülönbözőbb nehézségekkel, különösen a teljes tájékoztatlanság és a felkészületlenség tényével szembesülve. Nem csupán az illetékes osztrák pártok és hivatalok tekintetében, de legalább ilyen mértékben a magyar körökben is. Mindehhez fel kellett tártani az ausztriai, különösen a bécsi magyarok évszázados gyökereit, hogy ne tekintsenek/kezeljenek minket idegennek jövevényként. Alapállásunk 1956 örökségére épült, éppen ezért nem voltunk hajlandók együttműködni sem a Magyar Népköztársasággal, sem pedig ausztriai kegyeltjeivel. Ellensúlyozásul három évvel később, 1983 májusában megalakították a Magyar Népköztársasággal szemben lojális, független magyar egyesületek csúciszervezetét. Ez a tényállás és szembenállás rányomta bélyegét a következő küzdelmes évekre, míg végül is bekövetkezett a rendszerváltozás. Vannak, akik azt állítják, hogy ez hozta meg a fordulatot. Meggyőződésem azonban, hogy ez sokkal inkább a Központi Szövetség szívós és következetes munkájának volt köszönhető, és hogy a Szövetség megnyerte számottevő osztrák politikus bizalmát és elismerését.

Az idén 30 éve annak, hogy 1992 júniusában az osztrák kormány a parlament illetékes szakcsoportjának rábólintásával kimondta – a burgenlandiak mellett – a Bécs és környékén élő osztrák honosságú magyarok népcsoportonkénti elismerését. Nem kétlem, hogy Magyarország demokratizálódása kedvezően hatott a Központi Szövetség megítélésében, de minden kétséget kizáróan külső befolyástól mentesen született meg a döntés. Ennek közvetlen kihatásaként nyolcra tizenhatra bővült a magyar népcsoporttanács tagjainak száma, úgy, hogy egy évre rá 1993 júniusában

Franz Vranitzky kancellár elnökletével alakult meg új összetételében a magyar népcsoporttanács.

Az új helyzet egyfajta *honfoglalással* ért fel. Ezért is hangoztattam ismételten, ausztriai magyar jövőnk alakítása nagyban attól függ, hogy mennyire tudunk élni a lehetőségekkel. A bő három évtized nagyon sok tapasztalattal gyarapította tudásunkat. Az eredmények tanulságosak. És egyben ellentmondásosak, hiszen a mérleg felállításakor a pozitívumokkal szembe kell állítani a negatívumokat is.

A vívmányok között a továbbiakban elsőként említem a *Bécsi Napló* létrejöttét, amely időközben Nyugat-Európa egyetlen lapjaként 42 éve látja el feladatát, mindehhez a múlt év március 15-e óta web-oldallal is rendelkezik. Csak többszöri nekirugaszkodás után, 1987 őszétől sikerült – mint „hétvégi vállalkozást” – beindítani a Bécsi Magyar Iskolát. 1990 szeptemberében *Útkeresés a jövőbe* címmel Kufstein várába hívtuk meg tanácskozásra Nyugat-Európa számos jelentős magyar szervezetét, amin első alkalommal magyarországi hivatalos személyek valamint a Kárpát-medencéből magyar kisebbségi küldöttek is részt vettek.

Ezzel összefüggésben említhető a rendszerváltozás vonatkozásában a magyar-magyar kapcsolatok rendezése. Entz Géza akkori államtitkár kufsteini részvételét megelőzte Jeszenszky Géza akkori külügyminiszter bécsi látogatása, aki első hivatalos útja során Alois Mock osztrák kollégájával folytatott tárgyalását követően felkereste a Központi Szövetség irodáját, ahol közel egész délutánt betöltő baráti beszélgetésre került sor. Ez idő tájt a Collegium Hungaricummal együttműködési megállapodás jött létre Magyarország kulturális intézete és a Központi Szövetség között. Az osztrák parlamenti pártokkal és hivatalos szervekkel kiépített kapcsolatok után a demokratikus Magyarországgal is harmonikus együttműködésre törekedtünk és törekszünk.

Mindeközben számos rendezvényt bonyolítottunk le. Jelentős lépés volt számunkra, hogy állandó otthonra tettünk szert, melynek tulajdonba vétele a magyar állam támogatásával valósult meg. A Központi Szövetség budapesti hivatalos kapcsolatai révén aktívan kapcsolódott be a nyugat-európai országos magyar szervezetek szövetségének létrehozásába és működésébe. Hangsúlyt fektettünk az állandó kapcsolattartásra Ausztria népcsoportjaival.

Mindez nem bizonyult elegendőnek, mert éppenséggel a Központi Szövetség vezetőségén belül odáig fajultak az ellentétek, hogy az elégedetlenek – összefogva korábbi ellenlábasainkkal – Kerekasztal névvel új szervezetet hoztak létre. Az ellentétek leginkább személyes összeférhetetlenségre vezethetők vissza, a politikai természetű megítélés inkább ezek álcázásául szolgál. Sok időt és energiát emésztett fel az az áldatlan csatározás, amely bevallottan a Központi Szövetség megszüntetésére illetve mindennek elhárítására irányult. A viszály csillapítására közvetítőnek a magyar nagykövetséget kértük, de három év után odáig sem jutottunk, hogy Bécsben legalább együtt üljük meg a korábban közösen rendezett nemzeti ünnepeinket.

Minden bizonnyal óhatatlanul egyoldalúnak tűnnek ezek az utalások. Akit érdekel a másik tábor véleménye is, nyugodtan járjon utána.

De egy biztos, az újonnan érkezők – a már említett fenntartásaik mellett – nem kérnek az ördögi dialektikának ebből a múltbéli szeletéből. A felsoroláson kívül nem bocsátkozom értékelésbe, következtetésként viszont meg kell állapítanom azt a sajnálatos tényt, hogy bizony így éltünk a szabadság és demokrácia kínálta lehetőségekkel, „országépítés” helyett egymásra egymás ellen pazaroljuk amúgy is szerénynek mondható energiánkat 33 évvel a magyarországi rendszerváltás után.

És mégis bizakodón és biztatva hiszek az újrakezdésben. Hibáinkból, tévelygéseinkből okulva egy olyan országos szervezet továbbvitelében, amely túlnőve a kicsinyes acsarkodásokon, képes felzárkózni az egyetemes magyarság érdekeit képviselő feladatokhoz, amelyben eredményesen vállalja és végzi a rá eső részt.

LENGYEL ZSÜLIETT: *Áttetsző a szívem I.*

KERÉK IMRE: ŐSZI MADÁR

Régi és új versek és versfordítások (1967–2022), Kaposvár, 2022.

KÖNYVEKRŐL

Kerék Imre – 80 éves! A József Attila-díjas költő földim és barátom. Gimnáziumi éveinkben az „írás” hozott össze bennünket: a *Somogyi Rügyek* (azaz a *Somogyi Néplap* havonta megjelenő kulturális melléklete) rendszeresen közölt pályakezdés előtt álló fiatalok próbálkozásaiból. Olykor tőlünk is. És persze hamar kiderült, hogy a csurgói gimnazista Kerék Imre háromfai, én, a Táncsics diákja, taranyi vagyok. A két szomszédos községbeli fiatalnak előbb-utóbb találkoznia kellett, meg kellett ismernünk egymást, hiszen mindketten komolyan vettük a *Somogyi Rügyeket*.

1958-ban, úgy a nyár derekán, levél ment Háromfára, s egy megjelölt napra ki is tűztük a találkozást, mégpedig a két falu közös szőlőhegye kellős közepén, nagyapán borospincéje előtt egy szép diófánál. Szakrális idő, szakrális hely – kitűnő előjel.

Kerék Imre akkor végezte a második osztályt, engem napokkal előtte értesített a KLTE Bölcsészettudományi Kara, hogy felvettek magyar-országiakra. Imre is latolgatta az orosz szakot, volt tehát „közös nevező” a komolykodó beszélgetéshez: Szergej Jeszenyin!

„A középiskolát végül is nem Csurgón, hanem Nagyatádon végeztem: busszal jártam be reggelente [...] A járási könyvtárban ismerkedtem meg az akkor ott dolgozó Bertók Lászlóval, aki jó érzékkel irányította figyelmem Csoóri Sándor, Csanádi Imre könyvei felé.”

Kerék Pécssett folytatta magyar-országi rajz szakon, ahol főiskolai társa volt Szepesi Attila, a költőtárs és jóbarát. Aztán „felnőtt emberek” lettünk, és elkeveredtünk; ki erre, ki arra. Kerék Imre – „feltételes megállóhelyek” után – Sopronban kötött ki, én jókora kitérőkkel (Kaposvár, Szófia) – az ELTE-n. Ő költőként és könyvtárosként, én irodalomtörténész lettem. Azonban összetartott bennünket az irodalom és a barátság. S bizony mondom: 80 éves embert köszönt most az Őszi madár!

80 év – ez inkább a költőknél számít. A 20. század közepéig ritkaságszámba ment, ha magyar költő ilyen kort ért meg. Vörösmarty 55 éves volt, Arany 65, amikor meghalt. A *Nyugat* első nemzedékét is sorra vehetném.

Illyés Gyula viszont már foglalkozott az életkor kérdéseivel, *Weöres Sándor* is. Bertók László, aki észrevette, „[...] hogy ha nem figyel oda, / [...] s olyasmit kezd el (akar elkezdni), / amiben előbb-utóbb kudarcot vall, vagy / rögtön nevetségessé válik (válhat), tehát a / maradék önbizalmát is kockára teszi [...]” –, nevet is adott a jelenségnek a *Hangyák vonulnak* (2007) fülszövegében: „hosszúkait” „öregség-versek”-nek nevezte, „a hatvan fölötti élet, a meglepetések, az ijedtség, a tiltakozás, a visszaút, s a még mindig kísérletezés” szövegeinek. Az *Ott mi van?* kötet (2014) az évtizede folyó számvetés „éppen most”-helyzetképe, napi elszámolással.

Az nem újdonság, hogy Bertóknál az önelemzés „kötőanyaga” jobbára komikumból, elsősorban humorból származik; Arany János, Illyés Gyula, Weöres Sándor

a példatár. Még korábban Fáy András, aki *A Bélteki-ház* című regényében Regéczy báró születésnapját kertje egy kies szegletében, egy furcsa építményben ünnepeleti, melynek homlokzatán a (romantikus) groteszk felirat áll: „Báró Regéczy nemzetség hamvboltja”. Az öregség humorának különös értelmezését adja Arany János is a *Toldi estéjéhez* illesztett *Végszóban*: „Lesz, aki roszalni fogja a humort, mely a darabon, növekvő arányban, átszövődik: azonban ne feledjük, hogy a *hanyatlás, pusztulás* már magában humoros jellemű [...]” [Kiemelés: D. F.]

A *Kháron ladikján* című esszé-regényében Illyés Gyula az öregkori küzdelmet, az öregkorban vívott napi akciókat úgy fogja fel, hogy „mindegyik megannyi kézifegyver: lövés egy ablakból, egy omló kémény mögül”.

Weöres Sándor számos verse, olykor egész kötete az öregkor groteszk-furcsa attrakciója. Az *Ének a határtalanról* kötet *Alterego* című verséből vettem a következő sorokat: „A városi utcán estelente / mintha tükörképem jönne szembe. / [...] Örömben-e, vagy vidámság nélkül, / mint jómagam, úgy megkopott végül. / Nem ismerem sorsát, magamét sem. / Kettő közül hát melyik az énem?”

Kerék Imre „öregség-versei” első látásra nem ilyen mutatószámok: rejtőzködő, halk költői szó az övé, melynek az Ősz az emblémája, az Ősz a mitológiája.

Már Ipolyi Arnold „tudatta”, hogy az Ősz-Tél ciklusban az Ősz előre jelez bizonyos (többnyire baljós) jelekkel olyan sorsfordító eseményeket, „árulkodik” olyan várható történetekről, amelyek a Tél folyamán váltódnak be. „Őszbe csavarodott a természet feje”, amikor Arany öreg bajnoka kertjében ásott; mintha sírt formázott volna a gödör. Az éppen lebukó Nap pedig megállt egy percre, intett neki, meg minden öregnek: „Benneteket várlak!” Ez még csak *Szent Mihály havának* üzenete volt (mint Adynak Párizsban „Szent Mihály útján”), ám amikor beállt a Tél, már maga a „*Kardos Angyal*” rendelkezett. És Nagyfaluban „Harmadnap olyankor, egy fölleges estén, / Domb emelkedett már Toldi Miklós testén...”

Szemérmesen tapintatosak Kerék Imre ősz-versei: mintha maga előtt is rejtetni igyekeznék a mostani őszyk titkát. Költemények sorában barátkozik vele; az ünnepi kötet címadó verse (*Őszi madár*) szelíd szóval, kérlelve figyelmeztet a „jelre”: „Szállj el, madárka, szállj el, holnap itt dér virít, / szigorú szél csupálja nyírfáink gallyait;”

A *Rinya partján* soraiban a felnőtt ember néz vissza a gyermekkor és a serdülőkor váltójára: sóhaj ez tulajdonképpen azok után a szépséges évek után, amikor a kedves pataokban „holdmellű lányokat / rejtettek a habok”. Nem a görög bölcsesség (hogy ti. „nem léphetsz kétszer ugyanazon patakba”), hanem megszépítő vigasztalás ez, csöppnyi humor kíséretében.

Fintorral elegyes mosoly zárja a *Somogyi tájkép ősszel* sorait. A komor képek után („Vetkőző nyírek. Rőt jegenye-oszlop. – / Somogy-vidék [...]”, valamint a táj fölött csapongó réti héja riasztó látványához – honnan, honnan se? – odavarázsolja a bukolikát: egy legelgető számárkát és ciripelő kabócákat! (*Chagall számárkája és hegedűse a belarusz éjszakában?*)

Az „öregség-költemények” többségében csöppnyi humor sincs. De jajveszékelés, világvége sincs! Van visszafogott, mértéktartó, férfias (férfiasan érzelmes?) őszi hangszerelés. Ilyen az *Elhagyott udvar*. (Még Arany „pusztulás-hanyatlás” humor-formulája sem érvényesül benne). A vezérszólam nemzedékünk nagy részének „élménye”: találkozás a valahai világunk pár négyzetméterével: udvarunkkal, az évtizedek során fokozatosan elhanyagolttal és elhagyottal. Vannak itt még emlékébresztő tárgyak, elegendő számban ahhoz, hogy megalkossuk belőlük az „elveszett paradicsom” „leltárát”.

Természetesen Háromfán van ez az udvar, és benne Kerék Imre fiatal éveinek „talált tárgyai”: a „kicsorbult kasza” (többnyire idáig jutottunk a kaszálás tudományában); az eke, a borona, az üres istálló, a pajta a szekér üres helyével, a szénapadlás a széna valahai illatával...

S ha a portán és a Rinyán túlra is néz, Babócsa meg a Dráva felé: „Tél jön, hócsillagos, kemény. / Kék jeget hoznak a szelek.”

„Dér. Must. – Október ez már.”

Akár ez lehetne a *Vadrózsák elvirítanak* című „kiszámolás” vers címe. Mert az; ujjainkon számolhatjuk, mi mindenből áll október: „Vadrózsák elvirítanak, / alásülyded a Nap már. / Sárga tökök beértek, / tarlott tengeriszarak / (...) Nyugodni tér a vércse. / A fűre harmat hullong, / [...] a sűrű ciheresben / szarvasok öklelőznek. / Dér. Must. – Október ez már.”

A *másik élménykör* a szülőföld; Belső-Somogy, a Drávára dőlő erdők, dombok... „Felfelé” a térképen a Balaton; Kerék Imre nyári „tartózkodási helye”: Fenyves, átellenben a Badacsony, „ahol Egry / műve sugárzón / rögzítette az ég s föld közti térnek / ezer proteuszi átváltozását” (*Osztályrészem*). És a barátok, a „somogyi balatoniak”: a mester, Takáts Gyula; a mentor, Fodor András; Papp Árpád...

A szülőfalu meghatározó élmények fészke, és kiindulási pont Belső-Somogy erdőrengetegén át az országba. Azután a világba.

Röpke ismertetőmben olyan költeményekről is szót ejtek, amelyek nem kerültek be az Őszi madárba. Tudott dolog: Kerék Imre verseiből több hasonló, ünnephez méltó válogatásra is telnék. Viszont a 80 év, a jeles ünnep alkalmá egy félszázados költői pályára visszapillantásnak. Dolga is! Én legalábbis így fogom fel. Ezért aztán Kerék Imre költeményeinek egyéb „csomóit” (ez Kazinczy szava!) is kézbe vettem, fellapoztam.

A *Decemberi rajz* – téli kép, négysoros miniatűr a Kerék-portáról nézve: „Rózsafákat szalmabunda borít. / Villan a rókáknak kitett csapóvas. / Vadász ballag az erdő szélénél, / csillagos, holdas lábnyomok.”

A költemény egyre messzebbre tekintés a távolodás „szabálya” szerint; addig, amíg „az erdő szélénél” a vadász kilép a kép keretéből, az erdőbe tart, iránytűje a hóba rajzolt „csillagos, holdas lábnyomok”.

Ágerdő. Jó darab erdőrész a nagyatádi műút mentén. Ismeri a környék, a költő szerint minden erdők legbujább erdeje: koronás tölgyek, karcsú fenyők, bükkök.

Nyáron „lomha-kövérré hízott vargányák”. Mi is oda jártunk Taranyból, vagy hozták a cigányok esős napok után: vette a falu, felszelte, megszáritotta, eltette téli napokra. Ágerdő igazi látványossága „koronás, gyönyörű fejedelme”. Ezt a szarvascsodát, ahogy az erdő egészét, hexameterek emelik az örökkévalóságba, és az az ember érzése, hogy valóságos „ércbőlöntött” szobor fogadja Ágerdő fái között.

Pálya. Pályatársak. Kezdetről fogva barátok és pályatársak szeretetében él, voltaképpen azonban – egyszál maga.

A '60-as és a '70-es években a pályakezdő fiatal költők a fővárosba váltottak jegyet, Kerék Imre azonban a tanítással eltöltött dunántúli esztendő után olyan lakhelyet talált, amely a szülőföldtől is, a fővárostól is a legnagyobb távolságra volt: Sopronban telepedett le. S hogy nem tévesztette el az irányt; ötven év alatt bármikor továbbállhatott volna. Nem tette!

Kilenc, vele nagyjából egykorú pályatársa (a „kilencek”) indulását bejelentő kötet, az *Elérhetetlen föld* (1969) előszavában Nagy László nyitott utat előttük: „Fiatal tehetségek ha kirepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak.” Két évvel később *A magunk kenyerén* adta hírül: újabb raj kész az indulásra.

Kerék Imrének korai volt mindegyik. Nem évjárat szerint, hiszen Utassyék többen is egykorúak voltak vele, ám ők ekkor már Pesten voltak: egyetemisták, vagy már dolgoztak. Egymást erősítve és felerősítve, kiváltképp a közéletiség bátor (néhánykor merész) hangjában. A csoport mint „alakzat” nehezebben kikezdhető; bajos hozzáférni az egyénhez is, ha „olyat” talál szólni. Olyat, mint például *Utassy József a Zúg Március* című versében (1969-ben!). Március 15-e azokban az években besoroltatott a többi „tavaszi ünnep” közé, részeként a Forradalmi Ifjúsági Napoknak. Beolvastva (elrejtve?) az egymásra sorjázó, „szabványra” ünnepelt napok közé. Utassy *Márciusa* kilépett ebből a soralakzatból: nagy kiáltás lett volna, ha észreveszi (ha észre meri venni) a tisztelt ünneplő közönség (a fiatalok, az idősebbek, bárki)! Ez a vers benne volt az *Elérhetetlen föld*ben, az pedig „Az Írószövetség KISZ-szervezetének kiadásaként” jelent meg, benne volt az ugyanekkor megjelent *Tüzem, lobogómban*, Utassy első verskötetében. Elégge benne lehetett volna a köztudatban... De mindmáig nincs benne; én most sorokat idézek belőle, hátha...

Petőfi Sándor a megszólított: „Én szemfedőlapod lerántom: / – kelj föl és járj, Petőfi Sándor! / [...] Szedd össze csontjaid, barátom: / lopnak a bőség kosarából, / a jognak asztalánál lopnak, / népek nevében! s te halott vagy?! / Holnap a szellem napvilágát / roppantják ránk a hétszer gyávák...”

Kerék Imre *Márciusa* a *Zöld parázsban* jelent meg (1977), benne van az ünnepi kötetben is. Mintha Tóth Árpád írta volna az elejét: „Március, rüggyek, lobogók / halálos évszaka”.

Nem üt akkorát, mint a *Zúg Március*, de minden sora *forradalmi és költemény!* Kiszabadítja az ünnepet és az ünneplőt (a „behúzott szárnyú madarakat”) az ünnepelés zárt közegéből, s az ünnep eredeti értelme(zése) szerint visszavezeti az örömhöz, az embert és világát újjászüülő boldogsághoz: „Aki tud, most szeressen, számítás / nélkül, tisztán, gyönyörűen! / Lányok! Szívéig ölelni ki mer? / Világgá ki jön velem?”

Kerék Imre a maga útján ment – egészen Sopronig. A város klasszikus szépsége jó sorvezető lett a görögökhöz és a rómaiakhoz, a nyugatról érkező szelek pedig elébe fújták Goethétől Rilkéig a költészet legszebb lapjait. „Helyben” Kiss János meg Berzsenyi. És a könyvtár, az „ingyen lakoma”: oda vezette, ahova kedve tartotta. Mert Kerék Imre költőnek, ám tudós, művelt embernek is termett, s hogy a szülőföld élményvilága alá biztos alapot rakjon, pont ez a kötés kellett. Olvassuk csak a *Sopron* című vers hexametereit: mintha a nagyvárosi Ágerdő csodái között járnánk! „Sopron: időtöltés, csoda-látvány az idegennek, / nekem a város vagy, léteimet összefogó”.

A szíves befogadást egyebek között a *Soproni virágénekekkel* hálálta meg. A 15. századból fennmaradt két sor becses kincse Sopronnak: „Virág, tudjad, tőled el kell mennem, / És te írted kell gyászba öltözmem.”

A soproni költőből kibújt a könyvtáros-kutató, s ami „hiányzott” a virágénekekből, megtalálta (meghallotta?) lelkében. Így kapott Sopron és a magyar szépirodalom 15 páratlanul szép sort virágének zengésben; az idézett részletben a 15. századi sorokat kiemeltem: „*Virág, virágom, / tudjad, te drága, tőled el kell mennem, / isten tudja, hová, / isten tudja, merre, / ismeretlen földre, / idegen országba, / és te írted / örömim, reményim / kibimbózott ága, / kell gyászba öltözmem [...]*.”

Kerték Imre jeles *műfordító*. Tehetsége s az a műgond, mely „saját” művein áthat, maradéktalanul munkál műfordításaiban is. Van programja, örökhagyása.

„Elsősorban költőül kell tudni. A műfordítás kisiparos művelőinek tolmácsolásaiból sokszor éppen a költőiség sikkad el, noha filológiai tekintetben általában pontosak, csak épp az eredeti gondolat sikkad el belőlük, a vers lelke szenved csorbát. [...] *Visszhang* című versfordítás kötetem címe tulajdonképpen egy Martinov-vers címe is egyúttal. Kapóra jött kötetcímnek, hiszen a fordítás valamiképp visszhang, egy idegen nyelvű költemény visszhangja nyelvünkön. Az Átváltozások cím viszont arra utal, hogy egymástól eltérő alkatú költők bőrébe kell belebújni egy időre, azaz folyamatosan átváltozik a költő. E címválasztásba talán tudat alatt belejátszott Ovidius nevezetes könyvének címe is.”

Fontos, amit a költői alkat szerepéről vall: „Eléggé befelé forduló alkat vagyok, s elég sűrűn esem komor vagy elégikus hangulatokba. Talán ezért érzem [...] rokonomnak *Jeszenyint*, különösen, az újabban fordítottak közül *Traklot*, de *Rilkénél* is vannak ilyen hangulatú opusok bőven. Természetesen sokkal könnyebb fordítani, ha lelki rokonait fordíthatja az ember...”

Kerék Imrének sok lelki rokona van.

Az Őszi madár Kaposvárott jelent meg 2022-ben. Dr. Farkas Ciprián előszava vezeti be: Sopron polgármestere köszönti a József Attila-díjas költőt „választott városa” nevében. Tiszteleg továbbá Tratnyek Gyula, Háromfa polgármestere: szavaiban a szülőföld, a szülőfalu szólítja meg „leghíresebb polgárát és díszpolgárát”. A kötet végén laudáció-részletek olvashatók. Szepesi Attila, a költő-barát felismerte Kerék Imre költészete egyik „különös ismertető jegyét”, belső-somogyisága lényegét: „Itt a dió is másként kopog alá a földre, mint másutt: Csokonai és Berzsenyi ritmusára.”

Szép könyv az Őszi madár. Külleme is ünnepi. A címlapon Kerék Szabolcs *Őszi madara* – rozsdavörös (ősz) lángolásban. A szép grafikák művésze Pethő Lili: lovak, halak, szarvasok... „elevenedő látomásként”. A címlapfotót dr. Hegedüs György készítette.

Végezetül magam is csatlakozom a tisztelgőkhöz.

Tudom, ma már hű társa, Ilona nélkül telnek Kerék Imre napjai. Nem is keresek ünnepi szavakat; úgy köszöntöm őt, mint 1958 nyarán, a taranyi szőlőhegyen: parolával, baráti öleléssel.

LENGYEL ZSÜLIETT: *Függőleges horizont*

MEDVIGY ENDRE: NÉPISÉG, ERDÉLY, TRIANON

Budapest, 2021, 532 o.

Velünk születik-e a szociális kérdések iránti érzékenység, vagy a megtapasztalás tesz fogékonnyá sokakat (némelyeket elkötelezetté is) saját nemzeti közösségünk sorsproblémái iránt? Bonyolult kérdés.

Az viszont tény, hogy az „új világ” (kommunizmus) építésének utolsó évtizedében (1981–1991) Forrás Kör néven egy huszonéves fiatalokból álló, alternatív művészeti csoport működött Budapesten az Egyetemi Színpadon, ki-kiruccanva az ország más fontosabb helyeire is. A csapat tagjai „a magyarsággal kapcsolatos elhallgatott vagy tiltott műveket, dokumentumokat szólaltattak meg”. Azzal, hogy felhívták a figyelmet az elszakított területeken élő nemzettestvéreinkre, az egységes magyar nemzetben való gondolkodást hangsúlyozták, hozzájárulva az 1990. évi rendszerváltás előkészítéséhez. A művészeti csoport műsorainak szerkesztője és irányítója Medvigy Endre joghallgató volt.

A *Népiség, Erdély, Trianon* című, gondolatgazdag könyv egy nemzetét híven szolgáló irodalomkutató állhatatos munkájának őszidejű összegzése, a négy nagy fejezetbe rendezett témák főként mára alig ismert, vitatott szerzőkről mesélnek.

A bevezető nagy fejezetben Medvigy a népi írók sokszínű világára irányítja a vizsgálódásának fényét. A „művelt világ” meglehetősen ellentmondásosan fogadta a társadalom legmélyéről, a legkiszolgáltatottabbak világából érkező, majd minden esetben megkínlódott önképzés révén felemelkedő népi írókat, és még ma is – nehezen palástolva eltérő ideológiai meggyőződésüket – sokan fanyalognak műveik olvastán.

Medvigy elsőként Erdélyi József költői munkásságát veszi górcső alá, kilengésektől, tévelygésektől, hibáktól, visszasságoktól és szélsőségektől nem mentes, furcsa pályafutásába alámerülve búvárkodik, értékel. Ahol kell, helyreigazít, értékel. Medvigy kiemeli, hogy a kezdeti üstökösszerű indulás után az írók, költők, művészek fokozatosan elhatárolódtak Erdélyi József mindinkább „tarthatatlan politikai nézeteitől”. Erdélyi ugyanis a harmincas évek végén a szélsőjobboldalra sodródott, pályája igencsak vitatott irányt vett. Mindinkább felerősödtek – személyes sérelmeiből kisarjadó – antiszemita és a magasabb társadalmi osztályok elleni érzelmei sőt, a *Virradatban*, Szálasi Ferenc lapjában, majd más nyilas orgánumban is publikált. Író- és költőtársaival összeveszett, így ők is rendre elmaradoztak rendezvényeiről; a Tücsök és a Magyar Hatodos asztaltársaság 1944-ben megszűnt.

Bár a versírással nem hagyott fel, hosszú hallgatásra kényszerült. „Önkritikát gyakorol, megköveti a népek közös hazáját, a Földanyát.” (36.) *Visszatérés* kötetével Sztálin halála után, 1954-ben – az akkor alapvetően már bukott Révai József döntésére – jelentkezhetett újra az irodalmi közéletben, valamivel később felveszik a Magyar Írók Szövetségébe. *Lovaspóló a Vérmezőn* című híres, forradalmi költeményének közlése kapcsán Medvigy kiemeli Pomogáts Béla tudományos erejű ta-

nulmányának fontosságát: „Pomogáts Béla azon kevés irodalomtörténészeink közé tartozik, akik felismerték Erdélyi József és a népi lírikusok helyét és szerepét irodalmunkban.” Alaposan ismerve Erdélyi líráját, a szerző nem ok nélkül értetlenkedik amiatt, hogy „Erdélyi költészetéről még ma is ritkán esik szó. Olyan ritkán, mintha róla szólni még ma is tilalmas lenne.” (43.)

1978-ban a *Reformátusok Lapja* hasábjain Kelemen Sándor úgy emlékezett az elhunyt költőre: „Az a forrás, amiből Erdélyi merít, kiapadhatatlan forrás. A csoda, amit Bartók a népzenével művelt, Erdélyi esetében a költészetben ismétlődik meg. Aki Erdélyi után jött a magyar költészet tájaira, nem vonhatta ki magát példájának hatása alól.” (51.) Egyébként Németh László, a népi írók teoretikusa és kritikusa is Erdélyi Józsefet – igaz, még pályája kezdetén – a magyar irodalom Kodályának nevezte. Medvigy Endre úgy véli, „a költő halála óta eltelt húsz esztendőben átalakult a világ, ha meg nem is szűnt, de enyhült, hatásfokából sokat veszített az Erdélyi Józseffel szembeni bojkott, kifulladás látszik a balliberális hisztériakeltés”. (52.) Tagadhatatlan, hogy Erdélyinek sok kitűnő verse is van, és a könyv szerzője az Erdélyi-versek kötetek hiányosságaiként említi, hogy az újabbnál újabb kiadásokból még ma is – politikai-ideológiai megfontolásokból – konokul kihagynak bizonyos verseket, köztük például *A magyar ifjúsághoz* címűt.

A népi irodalom másik jelentős egyéniségét, Sinka Istvánt vizsgálja ezután. Medvigy szerint Sinka a szilaj pásztortársadalom legszegényebb paraszti rétegeinek szószólója, a bihari és a békési puszták nincstelenjei közül emelkedett a magyar irodalomba. (106.) Számos versműfajban kiemelkedőt alkotott, sőt prózában is maradandó nyomot hagyott maga után. Önéletírása (*A Fekete Bojtár vallomásai*) valóságos társadalomrajz. Balladái a székely népballadákhöz mérhetőek. Költészete egyszerre népi gyökerű és társadalmi jellegű, lázadó indulata szociális eredetű. Munkássága a népi írói mozgalom elidegeníthetetlen része. Móricz Zsigmond, a *Kellet Népe* főszerkesztője is elismerően nyilatkozott Sinka költészetéről. (109.)

Felkutatva Sinka életpályájának alakulását, ingadozását, mellőzéseit, küzdelmeit és lehetőségeit, nem csak bemutatta Sinka műveit, hanem kitartóan küzdött is azért, hogy ismertté tegye őt, akit a „népi szürrealizmus” nagy költőjének nevez. Sinka politikai tájékozódását sejteti, hogy írásai a Nemzeti Parasztpárt irányát követő vagy ahhoz közel álló lapokban jelentek meg leggyakrabban. A Parasztpárt a Rajk-per sötét időszakáig támogatta is a Fekete Bojtárt. Veres Péter anyagilag is segített rajta, Kodolányi János is mellette szólt. Sinka pedig a Rákosi-érában a hallgatást választotta, mégsem ment el az országból, mint például az önkényuralmat elutasító Márai Sándor. „Én nem mehetek el innen” – vallotta Veres Péterrel. (76.)

Sinkát szokás nemzeti „elfogultsággal, nacionalizmussal, sőt etnocentrikussággal is vádolni” (77.) – írja a szerző. Medvigy szerint a harmincas évek legvégén és a negyvenes évek elején a költőnek valóban „voltak kapcsolatai a szélső jobboldali sajtóval, de mindvégig jóval erőteljesebb, sőt elszakíthatatlan kötelékek kötötték a népi írók mozgalmához”. (132.) Sinka 1956-ban lett végül a Magyar Írószövetség tagja. Kevéssel később bekerült az elnökségbe és az Írószövetség Forradalmi Bizott-

ságába, végül pedig a Petőfi Párt Szellemi Irányító Testületébe is bevásztatták. (79.) Azonosult 1956 szabadságharcának magasztos eszméjével, nagyszerű verseket írt, de hosszú időnek kellett eltelnie, amíg azok teljes nyilvánosságra kerülhettek.

Sinkát a *Kelet Népe*ben megjelent magyarságféltő látomásos verse (*Karácsonyji pásztor*) nyomán az a szerencse érte, hogy találkozott Püski Sándorral, akivel közösen gondolkoztak el a népi könyvkiadásról és egy vágyott, szebb magyar jövőről.

A falukutató írók elleni perek után Püski Sándor, a Magyar Élet Kiadója új-fent közös cselekvésre ösztönözte a különféle politikai irányzatokra tagolódott népi mozgalom szerzőit, „beleértve az erdélyi, felvidéki és délvidéki rokonmozgalmakat és néhány munkásíró” is. Püski úgy látta, hogy a népi írók képviselik az alulról jövő magyar irodalmat. Az 1943-as balatonszárszói találkozón „az elkerülhetetlennek látszó szovjet megszálláshoz jó előre alkalmazkodó marxista, materialista Erdei Ferenc és a szovjet-orosz terjeszkedés rémségeire előre figyelmeztető harmadikutas Németh László két, egymással nehezen összeegyeztethető jövőképet vázolt fel” – alapítja meg Medvigy. (121.)

Medvigy úgy tapasztalja, hogy a harmincas évek legvégén és a negyvenes évek első felében az olvasók és a kritikusok közül sokan együtt emlegették, és a népi mozgalom költőtriászának tekintették Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt és Sértő Kálmánt, hiába ágazott el mindinkább egymástól a népi írók útja. (141.)

Medvigy harmadik vizsgált szerzője így a szintén sok vitát kiváltó költő, Sértő Kálmán. Sértő első verseskötetét – a népi költő emlékezete szerint – Hatvany Lajos és Kosztolányi Dezső állította össze, míg Kárpáti Aurél így jellemezte: „A kötet nagyobbik fele egy naivul friss, csodálatosan közvetlen, vérbeli impresszionista művész arculatát tükrözi. [...] Olyan ösztönösen stílusos, akár a népi hímzés vagy pásztorfaragás.” (*Pesti Hírlap*, 1933. február 12., 147.) Egyébként Babits Mihály, Féja Géza, Hatvany Lajos, Kiss Jenő, igaz, más-más hangsúllyal, de – mind elismerően vélekedtek a fiatal, kezdő költőről (147).

Sértő sajnos szintén jócskán utat tévesztett a politikában, így „[...] művei itthon 1945 után évtizedekre indexre kerültek. Neki sem balra, sem jobbra nem lett volna szabad kacsingatni-hajlongni, az ő természetes helye a népi írók táborában volt.” Medvigy úgy látja, és úgy értelmezi, hogy Sértő Kálmán költői teljesítménye igencsak egyenetlen, ami összefügg hányatott életével és úgy véli, „önsorsrontó ős-tehetség” volt.

A *Balatonszárszó*, 1983 című fejezetben Medvigy bemutatja azt a tüzet vízzel „összebékíteni” igyekvő tervezetet, amely az egymáshoz sehogyan sem illő embe- reket egy karámba szándékozott terelni (207.), és arra a következtetésre jut, hogy az előadók, a felkért hozzászólók névsorának mégis még erős pártállami jellege volt. (208.) Feleleveníti például azt a jellemző esetet, ami Püski Sándorral történt. Ő volt az, aki 1983-ban New-Yorkban megjelentette Duray Miklós *Kutyaszorító* című, nagy vitákat kavaráó könyvét, melyben a szlovákiai magyarság jogfosztottságának történetét írta meg. Bár a kiadóvezető részt szeretett volna venni a szárszói értekezleten,

de a New-Yorki magyar főkonzul útján megkérték Püskit, hogy abban az évben ne menjen haza, mert „a Duray Miklós *Kutyaszorító* című könyvével megsértette Magyarország külügyi és szövetségi érdekeit”. (209.) Ezután a Magyar Írószövetség is visszalépett, és így az 1983-as Szárszói Találkozó – a szerző szóhasználatával – „öszvérré” sikerült „ünnepi nagygyűlés” volt. (210.)

Az 1943-as Szárszói Találkozó negyvenedik évfordulóját a Magyarországi Református Egyház is megünnepelte. A balatonszárszói református templomban szerényen, mégis méltó módon emlékeztek meg a történelmi jelentőségű konferenciáról. Kovách Attila dunántúli püspök hálaadó szavait idézzük: „Voltak azokban a nehéz időkben is a nép sorsát felelősséggel hordozó, utat kereső, elkötelezett emberek. [...] A református diákok mozgalma, a Soli Deo Gloria felismerte vagy legalábbis megsejtette, mire van az adott történelmi pillanatban szükség.” 1943-ban ez volt a legnagyobb kérdés: „Mi lesz veled Magyarország!?”

A *Népiség, Erdély, Trianon* című kötet következő, nagy fejezetét továbbra is a politikai-ideológiai okokból elhallgatott jelentős költők, írók, kiadók köszöntésének, életük és munkásságuk méltatásának szánta a szerző. A Fekete Bojtárról szólva Medvigy tényként állapítja meg, a költő halála óta eltelt három évtized megmutatta, hogy „Sinka István írásművészete egyetemes, embersége a tizenötmillió magyarországi megbecsülendő, időtálló értéke”. (231.) Balladáit, siratóit, látomásos verseit, dalait és versepikai műveit nem ártana szerinte világnyelvekre is lefordítani.

A következő szerző a vitatott életművű Wass Albert, aki küzdelmes élete folyamán a magyar nép egységéért, az elszakított Erdélyért és a magyarságért aggódott. Első kiforrott regényét, a *Farkasvermet* az Erdélyi Szépmíves Céh jelentette meg, melyben az akaratgyenge, felelőtlen, különc mezőségi arisztokráciát történelmi hivatása betöltésére alkalmatlannak mutatja be. (243.) Wass regénytrilógiában akarta megörökíteni a mezőségi magyarság pusztulását, de a háború közbeszólt, és csak a *Mire a fák megnőnek* és *A kastély árnyékában* készült el.

Püski Sándorról szólva Medvigy feleleveníti, hogy Floridában letelepedve az egyetemi könyvtárakban hiába kereste a magyar múltat tárgyilagosan bemutató történelmi műveket, mindenütt csak az utódállamok propagandisztikus kiadványait találta. Ekkortól Püski a magyar emigráció és a maga legfontosabb törekvését a nyugati világ tájékoztatásában látta (245.), 1973-ban például erdélyi magyar írókat hívott meg vendégszereplésre.

Ahogy fentebb már említettük, a népi mozgalom a harmincas évek végére polarizálódott, „politikai értelemben sokféle árnyalatra bomlik”. (259.) Püski pedig Medvigy szerint ezt a széteső félben lévő mozgalmat kívánta újból összefogni. Ő maga a harmadik út híve volt, de „politikai irányzatoktól szinte függetlenül nyilvánosságra kívánta hozni az értékes műveket, támogatott minden tehetséges népi író”. (259.) Ám Püski Sándor nem csak a trianoni határok közé szorított Magyarország népi irodalmát adta ki, hanem „1938 után a Felvidék (Jócsik Lajos, Kovács Endre), 1940-től Észak-Erdély rokontörekvésű íróit is megjelentette. (Asztalos István, Balogh Edgár, Böződi György, Horváth István, Nagy István, Szabédi László).” Aszta-

los István, Nagy István munkásírók műveinek vállalása pedig azt bizonyítja, hogy a népi kiadó, bár elsősorban a parasztság szellemi tájékozódását, politikai és gazdasági felemelkedését segítette, mégsem egyoldalúan agrárorientáltságú volt. (261.) Nagyon valószínű, hogy Püski Sándor kiadói munkája nélkül számos népi tehetség elkallódott volna.

A harmadik fejezet a székely író, Nyirő József – „a két világégés közötti erdélyi magyar irodalom [...] legnépszerűbb prózaíróink egyike, a székelység és az erdélyi magyarság hivatott szószólója” – bemutatása. Medvigy Nyirő legkiemelkedőbb munkáinak részletes elemzésével ismerteti irodalmi munkásságát és drámai, vitákat kiváltó mozzanatoktól terhes közéleti tevékenységét.

Keserű igazságokat ismerünk meg, ha elolvassuk a *Madéfalvi veszedelem* című Nyirő-regényt, amit okkal tekinthetünk a székely Mohácsnak. Szépírói alkotásai közül kimagaslik a *Néma küzdelem*, melyben a mezősegi lét keserűségeiről, az itt élő népek néma küzdelméről, a szórványsorsról és a magyar nyelvszigetek süllyedéséről nyújt lesújtó képet, ahogy Medvigy fogalmaz: „Szabó Dezső Az elsodort faluja és Bánffy Miklós Erdélyi története (*Megszámláltattál, És hijjával találtattál, Darabokra szaggattatol*) mellett a helye.” (320.) (Nyirő mellett Makkai Sándor a *Holttenger* című regényében számol be a Mezőség megfeneklett magyar életéről, Wass Albert pedig a *Farkasveremben* ábrázolja ugyanezt a témát.)

Az évtizedek alatt lezajlott vitákon felülemelkedve, Medvigy Endre úgy látja, Nyirő József irodalmi munkásságában és publicisztikai írásában rasszista, antiszemita kirohanások, előítéletes szövegrészek nincsenek. Őt parlamenti beszédéből egyben érinti a zsidókérdést. Nyirő 1945-től haláláig a hontalanok szomorú életét élte, Spanyolországban halt meg. Medvigy véleménye szerint „Az előítéletekre hagyatkozó román nacionalista politikusok és a magyarországi hungarofób segítők miatt” a román állam megtagadta, hogy hamvait szülőhelyén helyezték örök nyugalomba.

Medvigy könyvének zárófejezete a *Trianon árnyékában* címet viseli. A szerző – az irredentizmus problematikáját és az irredenta szerzőknek tartott életműveket körüljárva – emlékeztet rá, hogy íróink, költőink sokasága emelte fel szavát hazánk, a Kárpát-medence területi egységéért. Reményik Sándor ciklusnyi verset írt az ország felnégyelése ellen, Sajó Sándor, az irredenta költő, erőteljesen tiltakozott a családok szétszakítása miatt, mindhalálig küzdött az ország területi egységéért.

Szerb Antal kétkötetes *Magyar irodalomtörténete* például 1934-ben jelent meg Kolozsváron az Erdélyi Szépművés Céh kiadványaként. 1942-ben goromba támadások indultak a mű és az irodalomtörténész ellen. Palló Imre, a Nemzeti Front országgyűlési képviselője például a parlamentben emelt kifogást ellene: „[...] ez a könyv valóban alkalmas arra, hogy a felületes vagy nem eléggé képzett olvasót megtéveszse.” Ezért 1943 januárjában Szerb Antal művét kivonták „minden létező iskolai könyvtárból”. Később az orosz irodalomról szóló részt állítólagosan lekicsinylő jellege miatt – a feljelentő egyenesen szovjetellenesnek minősítette – a hatalmas munka a papírmalomban végezte. „Az eredeti állapot visszaállítására, a teljes Ma-

gyar irodalomtörténet újbóli közreadására 1991-ben került sor” (434.) – állapította meg Medvigy.

A Felvidék szülöttét, Mécs László papköltőt is durva támadások érték. Ő azonban a felsőbb nyomásgyakorlás ellenére visszautasította a Csonka-Magyarországra való áttelepülés lehetőségét. Ragaszkodott sorsverte szülőföldjéhez, ahol továbbra is tartotta a lelket híveiben (*Nem megyek Rodostóba*). Mécs László a Felvidéken, Áprily Lajos Erdélyben, „a kisebbségi magyar irodalom jelképévé vált” (450). Dsida Jenő szerint Mécs László „Versein a mai kor minden problémája, minden gyötrelme és minden öröme átviharzik. Útmutató költő.” (452.) A kolozsvári *Pásztortűz* 1933. január 31-i számában pedig azt írta róla: „Mécs László ma a legkeresztényibb ember, legérzőbb poéta. [...] Ő ma a szétszakított magyarság lelki ragasztója, országokat barangoló új Tinódi Sebestyénje.”

Paul Valéry pedig úgy látta: „Magyarországon közvetlenebbül fejezik ki az érzéseket, mint Franciaországban: itt még találunk népzénét és népköltészetet, amely valóban zene és költészet s emellett hiteles és népi, ezeket nem rontotta meg a modern nagyváros zavaros tömegeit fertőző ostobaság és aljasság, nem sújtotta lenézés-sel egy kizárólagos kultúrájára féltékeny szellemi vezetőség. [...] A romanticizmus a magyaroknál ősi és eredeti állapotban él s a nemzeti jellem természetes sajátossága. Mécs László szerintem ezt a jellemet testesíti meg. Forró hazaszeretete különben is költői alkotásának egyik legerősebb ihletője.”

Medvigy Endre meggyőződése szerint a felvidéki magyar papköltő sohasem volt rasszista vagy nemzetiszocialista. Kiállt Mindszenty József bíboros hercegpírímás mellett, aki felemelte szavát a kitelepítések, a szovjetek gáztettei és más gyalázatoságok ellen.

Medvigy Kós Károly bemutatásakor figyelmeztet arra, hogy Kós három történelmi időpontban játszódó novellájában az 1919-es román betörést, az 1940-es viszatérés lélekiemelő pillanatát és az 1944-es idegenbe, embertelenségbe zuhanás tragédiáját szerkesztette évtizedeket átfogó szép kötetbe, hogy ne feledjük a bennünket ért történelmi események hullámverését.

A későbbiekben a szerző szól a két háború közötti erdélyi magyar irodalom ismert és elismert három nagy költőjéről Áprily Lajosról, Reményik Sándorról és Tompa Lászlóról, aki Új Déva vára épül című versében – ha kell – önmagát áldozza fel a nemzetépítés ügyében.

A trianoni békediktátum rettenetére a magyar költők, írók alapvetően kétféle választ adtak. Az erdélyiek kivételével a többség visszakövetelte az ezeréves ország elszakított területeit. Az írók derékhada Trianon kérdésében nem ismert kompromisszumot. „Az erdélyi szerzők, felelősen gondolkodó értelmiségiek nagyobb esélyt láttak a széles körű autonómiát élvező Erdély, vagy a fejedelemség korát idéző független Erdély megteremtésére, mint a régi Magyarország részleges vagy teljes visszaállítására” – fogalmaz Medvigy. (496.)

Minden kedves Olvasó figyelmébe ajánljuk ezt a nemzetét elkötelezetten szolgáló lélek által írt, szerzetesi fegyelemmel elkészült könyvet.